JOSEPH A. SCHUMPETER

KAPİTALİZM SOSYALİZM ve DEMOKRASİ

I

KAPİTALİZM

MARKSİZMİN BİR AÇIKLAMASI İLE

VARLIK YAYINLARI

KAPİTALİZM

JOSEPH A. SCHUMPETER

KAPİTALİZM, SOSYALİZM VE DEMOKRASİ

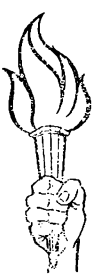
I

KAPİTALİZM

(MARKSİZM'İN BİR AÇIKLAMASI İLE)

Çeviren
Dr. TUNAY AKOĞLU

Üçüncü Basılış



VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

Bu kitabın ilk baskısı, Ağustos 1966 da
ikinci baskısı Temmuz 1968 de yapılmıştır.

Varlık Yayınları, sayı 1404
İstanbul'da Üçler Matbaası'nda dizilmiş,
Bahar Matbaası'nda basılmıştır.
Nisan, 1974

İÇİNDEKİLER

Joseph A. Schumpeter ve "Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi" üzerine 3

BİRİNCİ BÖLÜM

MARKSİST DOKTRİN

Başlangıç 13
1. Mürşit Marx 15
2. Sosyolog Marx 22
2. İktisatçı Marx 45
4. Profesör Marx 83

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİZM, YAŞAMAYA DEVAM EDEBİLİR Mİ?

Başlangıç . . . 107
5. Toplam üretimin büyüme katsayısı 109
6. Kapitalizmin akla yakınlığı 123
7. Yaratıcı yıkımın gelişimi 137
8. Tekelci uygulamalar . . 145
9. Avın bitişi veya "Bir nefes alacak zaman" 170

10. Yatırım imkânlarının kaybolması 175
11. Kapitalist uygarlık 190
12. Yıkılan duvarlar . 204
I. Müteşebbislik fonksiyonunun kaybolması . . 204
II. Koruyucu tabakaların yıkılması 210
III. Kapitalist toplumun kurumsal çerçevesinin yıkılması 218
13. Artan düşmanlık 221
I. Kapitalizmin sosyal atmosferi 221
II. Aydın adam sosyolojisi 224
14. Çözülme 235

SCHUMPETER VE BU ESER ÜZERİNE

Tanınmış Amerikan iktisatçısı Joseph A. Schumpeter'in "Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi" başlıklı eserinin Türkçeye çevirisini Türk okurlarına sunarken yazar ve kitab hakkında bazı noktalara değinmeyi uygun bulmaktayız.

"Quarterly Journal of Economis" tarafından "bütün zamanların en büyük iktisatçılarından biri" diye nitelendirilen Joseph A. Schumpeter, 1883 yılında Avusturya'da doğmuş, genç yaşlarında, ekonomi tarihinde "Viyana ekolü" diye adlandırılan Avusturya ekonomi ekolünü kurmuş, Viyana üniversitesinde iktisat profesörlüğü yapmıştır. 1919 - 1920 yıllarında Avusturya Maliye Bakanlığı yapan Schumpeter, daha sonra Viyana üniversitesindeki kürsüsünü bırakarak Bonn üniversitesine geçmiş, 1932 yılında ise Birleşik Amerika'ya göç edip oraya yerleşmiştir. Bu tarihten, ölüm yılı olan 1950 ye kadar Harvard üniversitesinde iktisat okutan J. Schumpeter'in eserleri içinde en çok tanınanı ve yankı uyandırmış olanı "Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi" başlığını taşıyanıdır.

Çeşitli Almanca ve İngilizce eserler vermiş olan J. Schumpeter'in diğer en önemli kitapları şunlardır: "Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen National - ökanamie", Münih, Leipzig 1908 - (Genel ekonominin ana hatları ve temel konusu);

"Theoire der wirtschaftlichen Entwicklung", Münih, Leipzig 1912, 4. baskı 1935 (Ekonomik kalkınma teorisi); "Business cycles. A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process", New York 1939 - (Konijonktür devreleri; Kapitalist gelişmenin teorik, tarihsel ve istatistik analizi). (1)

"Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi", 1942 yılında ilk olarak yayınlanmış, çeşitli defalar yeni baskıları yapılmış, yedi dile çevrilmiş bir eserdir, Bu eserinde Schumpeter, marksist doktrinin mükemmel bir kritiğini yaptıktan sonra sıra ile kapitalizm ve sosyalizmi ve bunların demokrasi ile olan bağlantılarını incelemekte, ortaya koymaktadır.

"Bütün kültürel ve toplumsal faktörleri ile kapitalist gelişmenin en mükemmel teorisini kuran J. Schumpeter, kapitalizmin kendi yarattığı müesseseler ve değişmelerle sosyalizme geçişinin kaçınılmazlığı üzerinde durarak bu konunun hâlâ "aktüel" olduğunu ortaya koymuştur". (2)

Konuyu bir bilim adamı gözüyle, tarafsız bir açıdan ele alarak inceleyen Schumpeter'e göre, kapitalizm, bütün modern gelişmelerin, bugün insanlığın ulaştığı ekonomik refah ve sosyal standardın temelidir. Ancak, zamanla yerini sosyalizme terke-

---

(1) J. A. Schumpeter'in ekonomik düşünceleri hâlâ zihinleri işgal etmekte, sadece kendi doktrinini inceleyen eserler bile yayınlanmaktadır. Bk.: François Perroux: «La Pensée économique de Joseph Schumpeter. Les dynamiques de capitalisme", Genève, Ed, Droz, 1965.

(2) Gülten Kazgan: "Teoride ve tatbikatta sosyalizm" Cumhuriyet gazetesi, 5 Ağustos 1965 sayısı, sahife 2.

decektir. Bu terkediş, kapitalizmin sadece başarısızlıklarından değil, aynı zamanda başarılarından ötürü olacaktır. Esasen Schumpeter'i diğer sosyalistlerden ayıran özellik de budur. "Çözülme" başlığını taşıyan, kitabın 14. alt bölümünde J. Schumpeter, bunu açıkça belirtmekte, hangi tip bir sosyalizmin ne zaman kapitalizmin yaşamasına son vereceğini açıklamamakla berazer, esas düşüncelerinin tümünü bu bölümde özetlemektedir.

Fransızcasından (Capitalisme, socialisme et démocratie; Petite Bibliothéqeè Payot, Paris 1963), orijinal İngilizcesi ile (Capitalism, socialism and democracy, Harper Torchbooks, The University Library, Harper - Row Publ., New York Evanston 1962) ve Almancası ile (Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Verlag A. Francke AG., Bern 1946) karşılaştırarak yaptığımız bu çevirinin ilgi ile karşılanacağını ümit etmekteyiz.

Ankara, Kavaklıdere 1966 *Dr. Tunay AKOĞLU*

CİLT I

KAPİTALIZM

BÖLÜM I

MARKSİST DOKTRİN

BİRİNCİ BÖLÜM

MARKSİST DOKTRİN

BAŞLANGIÇ

Aklın ya da hayal gücünün yarattığı eserlerden çoğu, bir yemek sonrası saati ile bir nesil arasında değişen bir zaman içinde herhangi bir iz bırakmadan yok olmaktadırlar. Buna rağmen, bu eserler arasında bazıları, kayboluş tehlikesi ile de karşılaştıkları halde, insanlığın kültürel hazinesinin belirsiz parçaları olarak değil, fakat herkesin görüp dokunabileceği, kendilerine özgü görünüşleri, derin yaraları ile yeniden ortaya çıkmakta, yaşamaktadırlar. Bu durumda, haklı olarak gerçek büyük eserlerden sözetmemiz mümkündür ve büyüklükle, canlı kalma arasında bir bağ kurmak, yukarıda söz konusu edilen anlayışın bir sonucudur. Oysa, adı geçen anlamdaki büyüklük terimi, su götürmez bir şekilde, Marx'ın mesajına uygulanabilir. Büyüklüğü, yeniden hayata kavuşmak tarzında tanımlamanın bir iyi yönü daha vardır, bu da büyüklüğü sevgimize ya da kinimize bağlı kalmadan ortaya çıkarmaktır. Aklın büyük bir başarısının temel amacıyla ve detaylarıyla kusursuz olması gerektiğine inanmamız artık gerekli değildir. Tam tersine, bu başarıyı karanlık bir kuvvet, tamamen yanlış olarak kabul edebilir ya da bazı noktalarda ona karşıt

düşünceler taşıyabiliriz. Marxsist sistemde ise, bu tip bir fikrî itiş, kabul etmeme, hattâ sistemin yapısında var olan düşünüş yanlışlıklarının mükemmel olarak gösterilmesi bile, yapının sağlamlığını belirtmekten başka bir şeye yaramamaktadır; çünkü, bütün bu tenkitlerin, yapıyı yıkmaktan âciz oldukları anlaşılmıştır.

Son yirmi yıl içinde marksizmin, çok dikkate değer bir yeniden hayata dönüşüne, dirilmesine tanık olduk. Sosyalist inancın büyük üstadının Sovyet Rusya'da önemli bir yer almasında şaşılacak bir nokta yoktur. Oysa, Marx'ın mesajının esas anlamıyle bolşevik ideoloji ve uygulama arasında, en azından, Ortaçağ senyör ve kilise prensleriyle basit halk dini arasındaki kadar büyük bir uçurum vardır. - Bu uçurum, ayrılık; özellikle «azizlik dâvaları»nda sık sık ortaya çıkmaktadır. -

Bütün bunlara rağmen, bir başka dirilme -marksist doktrinin Birleşik Amerika'da ortaya çıkması- daha güç açıklanabilmektedir. Bu olay, özellikle 1921 - 1930 yılları arasında marksizmin ne Amerikan işçi hayatında, ne de Amerikan aydınları arasında hiçbir önemli rol oynamadığını hatırlayanlar için özellikle çok dikkat çekicidir. Birleşik Amerika'da marksist düşünce ve davranış, daima yüzeysel, önemsiz ve her türlü otoriteden yoksun bir tarzda kalmıştı. Öte yandan, marksizmin yeniden doğuşunun bolşevik tipli modeli, «marksoloji»nin hiçbir etkisine uğramamış bu memlekette herhangi bir harekete sebep olmadı. Bütün memleketler arasında marksist geleneğin en kuvvetli olduğu Alman-

ya'da ise, ufak çaptaki bir «ortodoks» grup sosyalizmin kriz devresini atlatmış, Birinci Dünya Savaşı sonundaki sosyalist gelişme sırasında tabiatiyle hareketli bir çalışma göstermişti. Fakat sosyalist düşüncenin yöneticileri (sadece sosyal - demokrat partilere bağlı olanlar değil, ama aynı zamanda partinin uygulamayla ilgili sorunlarda gösterdiği ihtiyatın da ötesinde bir konservatizm gösterenler de) Marx'a körükörüne inanmakla birlikte, eski dogmalara dönmeyip, belirli bir uzaklığı dikkatle koruyorlar ve ekonomik alanda aynen diğer iktisatçılar gibi düşünüyorlardı. Dolayısıyla, Rusya hariç, Amerika'nın durumu benzersiz bir görünüştür. Bunun sebeplerine burada değinmiyeceğiz, bununla birlikte, birçok Amerikalının kabul ettiği bu doktrinin şekil ve anlamını araştırmak gerekmektedir (1).

1. MÜRŞİT MARX

Bu bölüme başlık olarak dinî bir terimi seçmemiz, kat'iyen bir dikkatsizlik eseri değildir. Ortada yakın bir benzeyiş vardır. Önemli bir görünüşü ile marksizm bir dindir. Kendisine inananlara ilk plânda, hayata anlam veren ve olayları, ge-

(1) Marx'ın eserlerinden ve hayatından asgarî şekilde söz açacağız. Bu tip açıklamaları gereksiz buluyoruz. Çünkü her okuyucu arzuladığı dokümantasyonu kolaylıkla elde edebilir. Konu ile ihtisas konusu dışında meşgul olmak isteyen okuyucular için «F. Mehring»in biyografisini özellikle tavsiyeye değer bulurum.

lişmeleri değerlendirmek için kesin kriter basamakları kuran bir sistemi sunar. Bunun ötesinde, ikinci plânda ise marksizm, bir kurtuluş yolunu, kötülüğü ortaya koyan gerçeği insanlığa, ya da insanlığın seçilmiş bir bölümüne göstermekte, öncülük etmektedir. Daha açık bir deyişle, marksist sosyalizm, cenneti yeryüzünde vadeden dinler grubunda yer alır. Bence marksizmin bu karakterlerinin bir «hierolog» tarafından ifadesi, marksizmin sosyolojisinin derinliğine daha çok inilmesini sağlayacak, bir iktisatçının yapabileceğinden daha iyi olarak araştırılmasını mümkün kılacaktır.

Marksizmin dinî karakteriyle ilgili olarak ortaya konulabilecek diğer önemli bir nokta da, bu dinî karakterin marksizmin başarısını açıklayabilmesidir. Tamamen bilimsel bir başarı, Marx'ınkinden daha mükemmel olsa bile, tarihsel (1) anlamda bir ölümsüzlüğe ulaşılmasını sağlayamaz. Partizan formüllerle dolu kelime hazinesi de kendisini Olimp dağındaki tanrılar önreği ebedileştiremezdi. Bununla birlikte, Marx'ın başarısının küçük bir

(1) Marksizmin dinî karakteri ortodoks bir marksist'in tenkitçilere karşı tavrında da göze çarpar. Bir dine bağlı her inanan gibi, Marx'a inanan da, ona inanmayanları yalnızca hatalı olarak kabul etmez, fakat aynı zamanda da bir günah işlediklerini ileri sürer. Doktrin dışına her türlü çıkış yalnızca fikrî bakımdan değil, aynı zamanda ahlâkî bakımdan da cezalandırılmaktadır. Mesajın ortaya çıkması ile mesaja karşı yönetilen tenkitler affedilmez birer suç haline gelmektedirler.

kısmını, her türlü kürsüden kullanılmaya elverişli intikam alıcı, ihtiraslı, ateşli cümleler, davranışlar ve ithamlarla dolu bir kelime deposu teşkil etmektedir. Adı geçen sözlü silâhların hedeflerine ulaştıklarını da belirtmek gerekir. Bununla birlikte, sosyal anlaşmazlıkların savaş alanında kullanılmak üzere bütün bu adı geçen silâhları hazırlayan Marx, yerine göre sisteminin mantıkî sonuçlarını değiştirmek veya bu sonuçlardan uzaklaşmak zorunda da kalmıştır. Marx'ı sadece bir hazır cümleler yapıcısı olarak kabul etmek yanlıştır, çünkü bu durumda kendisi çoktan unutulur giderdi. İnsanlık, politik operalarının not defterlerini yazmaktan ileri gidemiyen yazarları çok çabuk unutmakta, bu tip çalışmaları takdir etmemektedir.

Marx bir mürşitti. Kendisinin başarısının karakterini anlamak, onu yaşadığı zaman çerçevesi içinde araştırmakla mümkündür. Marx, burjuva eserlerinin en yüksek düzeye eriştikleri; burjuva uygarlığının maddeci bir mekanik çağda yeni yapıtlar veremediği, yeni yaşama şekilleri yaratma imkânlarından mahrum kültürel çevrenin en derin adîlik içinde bulunduğu bir devirde yaşadı. Toplumun bütün sınıfları inançlarını kelimenin tam anlamiyle kaybetmişlerdi. İnanç kayboldukça iş hayatını aydınlatan tek ışık da sönmekteydi (Rochdale'in çalışmaları ve tasarruf sandıkları hariç). Aydınlar, «Mill»in «Logique» eserini veya «poor law» adlı yoksulluktan söz açan İngiliz teorisini bilmekle memnun kalıyorlar, kendilerini tatmin etmiş oluyorlardı.

Oysa Marx'ın sosyalist dünya cenneti fikri, milyonlarca insanın kalbine yepyeni bir ışık getiriyor, hayatlarının yeni bir anlam kazanmasını sağlıyordu. Marxsist dini bir karikatür din olarak kabul etmek, taklitçilikle suçlamak mümkündür, -esasen bu düşünceyi doğrulayan birçok noktalar vardır-, ama doktrinin dinsel yönü karşısında hayranlık duymamak imkânsızdır. Marx'ın mesajına inananlar arasında sadece çok azının bu mesajı tam olarak anlıyabildikleri düşünülse bile, - ki pek çok dinsel mesajlar anlaşılamamışlardır -, aynı mesajın kendisini devrinin pozitivist burjuva zihniyetine kabul ettirebilmesi bile bir başarıdır. Aslında marksizmin her şeyden önce bir burjuvazi ürünü olduğunu bildirmek de paradoksal bir söyleyiş karakteri taşımaz. Marx, bir yandan devrine kadar ve sonra görülmemiş bir maharetle, sayısız şanssız insanın bir çeşit kendi kendini tedavi şekli olan kötü muamele görme, ezilme duygularına tercüman olarak, diğer taraftan bütün sosyal, ekonomik acıların sosyalizm tarafından mutlaka giderileceğini ispatlıyarak yukarıdaki sonuca ulaşmıştır. Yazarın, büyük bir sanatla, dinin solda, sağda sahipsiz köpekler gibi bıraktığı akılüstü istekleri, yalnızca bilimsel ya da sözde bilimsel vasıfları kabul eden bir devirde, akılcı gidişata, maddeciliğe nasıl uyguladığını görmekteyiz. Deneye dayanan bir söylev, mesaj az etki yapacaktı, sosyal yürüyüşün, akışın analizi ise ancak birkaç yüz uzmanı ilgilendirecekti. Oysa, doktrinin analitik formüllerle sunulması ve araştırmanın kalbin isteklerini daima gözönünde tutularak yapılması Marx'a karşı ihtirasla bağlanma-

yı sağladı ve marksistin eline çok büyük bir koz verdi: insan ve erişmek istediği hedef daima zafere ulaşır. Tabiatiyle bu dinsel inanç, Marx'ın başarı sebeplerinin bütünü değildir. Yeni bir hayat ya da hayata verilen yeni bir anlamın ortaya çıkması için gerekli kişisel kudret ve aydın oluş, bir inancın aslına bağlı olmadan hareket eder. Bununla birlikte, bu nokta şimdilik konumuz dışında kalmaktadır.

Marx'ın, sosyalist amaca mutlaka ulaşılacağını hangi düşünce zinciri ve mantıkî kuvvet ile gösterdiğini de belirtmek gerekir. Yukarıda, şanssızlar kitlesince duyulan hislerin tercümanlığını yapmak şeklinde adlandırdığımız hususa bağlı kalarak yalnızca şu noktayı açıklamakla yetinelim. Özellikle bu deyimle, gerçek şuurlu ya da şuursuz hisleri ifade etmek istememiştik. Daha çok sosyal gelişme mantığının doğru ya da yanlış olarak gerçek duyguların yerine konulması isteğinden sözetmeyi tercih ederiz. Marx, tamamen haksız bir şekilde, «sınıf bilinci» deyimini toplumsal yönden kullanarak hiç şüphesiz, gerçek işçi psikolojisini tahrif etmiştir. Gerçek işçi bilinci, daha çok küçük bir burjuva olma ve bu oluşa siyasal kuvvet sayesinde erişme isteği etrafında yer alır. Marx bu düşünüşü asilleştirmiştir, genişletmiştir. Marx, sosyalist düşünce tarzının güzelliği karşısında duygulanıp gözleri yaşaran bir insan değildi; kendisi, bu tiplere «hayal peşinde koşan sosyalistler» demekle daha üst bir düzeye çıkmasını da bilmişti. Marx, kâr hisselerini elde edememe korkusuyla hareket eden burjuvalar gibi, işçileri de günlük çalışmanın birer kahramanı olarak kutlayıp, göklere çıkarmamıştır. Marx, da-

ha değişik karakterli haleflerinin tersine, işçi çizmelerini yalamıyarak, kütlelerin tam bilgisine sahip olarak, bu kütlelerin kendilerinin bile bilemedikleri, aramadıkları amaçlara erişmek istiyor, kişilerin başları üzerinden ileriye keskin gözleriyle bakıyordu. Marx, şu ya da bu fikre sadece kendi tarafından ortaya atılmış olarak göstermekten de çekinmiştir. Kendisini sadece Allahın âciz bir habercisi sayan her gerçek peygamber gibi Marx da tarihsel diyalektiğin mantıkî gelişmesini ortaya koymaktan başka bir şey yapmadığını iddia etmekteydi. Marx'ın her tutumunda bir vakar görülmektedir. Ne tuhaftır ki, hayatı ve eserlerinde genel olarak bunun tersini görenler çoğunluktadır.

Son olarak bir noktaya da ayrıca değinmemiz gerekmektedir. Marx şahsen, gözleri önünde yükselen bir anıtı bile görmekten âciz âdi sosyalizm profesörlerinin tersine, çok daha medeniydi. Kendisine ve fikirlerine ne kadar uzak olursa olsun, Marx bir uygarlığın kendisini ve değerlerini mükemmel bir şekilde anlıyabiliyordu. Bu konuda, içinde kapitalizmin bütün eserlerini övdüğü «Komünist manifestosu»nu örnek olarak göstermek ve düşünüş sınırlarının genişliğini belirtmek uygun olur (2). Marx, kapitalist sistemi gelecekte ölüme

(2) Bu nokta fazla mübalâğalı görülebilir, ama eserden alınan şu cümleler düşüncemizi doğrulamaya yeterli geleceklerdi: «İnsanoğlunun neler yaratabileceğini ilk gösteren burjuvazi olmuştur.» «Burjuvazi, Mısır piramitlerinin, Roma kemerlerinin, gotik katedrallerinin çok üstünde mucizeler yaratmıştır... Burjuvazi bütün ulusları uygarlığa doğru sü-

mahkûm ederken bile, kapitalizmin tarihsel gerekliliğini kabul etmiştir. Bu tutumu, Marx'ın kendisinin bile kabul etmeyi red edeceği birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Fakat Marx için böyle bir tutum daha kolaydı, çünkü tarihsel teorisinin özel bir karakter verdiği mantıkî düşünüş tarzı buna uygundu. Sosyal gerçekler, kafasında düzenli bir şekilde yer almaktaydılar. Hayatının belirli safhalarında basit, âdi bir suikastçı gibi hareket ettiyse de, bu durum kendi öz şahsiyetine tamamen aykırıydı. Marx için sosyalizm, diğer bütün uygarlık şekillerini reddeden, bunlara karşı aptalca ve anlamsız bir kin besleyen bir çeşit sabit düşünüş değildi. Aslında Marx'ın; sosyalist düşüncenin bölümleri ve sosyalist irade için, ana tutumuyla perçinlenmiş olarak kullandığı **bilimsel sosyalizm** deyimi de bunu gösterir.

---

rükler... Burjuvazi büyük şehirler, iş yerleri kurarak geniş halk tabakalarının köy hayatının aptallığından kurtulmasını sağlamıştır... Burjuvazi dört yüz yıllık saltanatı sırasında, kendinden önceki bütün nesillerin bir arada yaptıklarından çok daha üstün eserler yaratmıştır..» Görülüyor ki Marx bütün insanlık eserlerini «burjuvazi» ye maletmektedir. Bu husus, aslında 'burjuva' olan iktisatçıların isteklerini bile aşmaktadır. Bugünkü marksizmin anlayışı ile yukarıda yer alan satırlarda belirtilenler arasındaki farkı ayrıca açıklamayı gerekli görmüyorum. Veblen tipi zayıf teorilerle bezenmiş marksist olmayan modern radikallerimiz bile çağımızda Marx'ın ilk fikirlerine uymamaktadırlar. Şimdiden şurasını da belirteyim ki, kitabın ikinci bölümünde kapitalizm hakkında yazacaklarım Marx'ın dediklerinden daha fazla olmayacaktır.

2. SOSYOLOG MARX

Şimdi ise Marx'ın dinine inananlara göre bağışlanmaz bir suç işlememiz gerekmektedir. Gerçekten de doğruluğuna körükörüne inanılan Marx'ın eserinin inceden inceye analizi müminlerinin en az hoşlarına giden bir husustur. Marx'a inanıp hayran olanların gözünde bu çeşit bir analize kalkışmak, uyumlu ve birbirlerini tamamlayan, biri ancak diğeriyle açıklanabilen parçalardan meydana gelmiş, bu parçalar ayrı ayrı incelendiğinde temel anlamın kaybolacağı bir eser bütününü yıkmak demektir. Bu ise burjuvazinin ezelî bir eksikliğidir. Bütün bunlara rağmen elimizde başka bir imkân yoktur. Peygamber Marx'dan, sosyolog Marx'a dönerken, eserine analitik bir bütünlük veren sosyal görüş birliğini, eserdeki parçaların birbirlerine bağlanış mükemmelliğini katiyen inkâr etmiyorum. Geniş bir krallığa benzeyen Marx'ın eserinin her eyâleti yeteri kadar bağımsızdır ve tenkitçi, eserin her bölümünü Marx'ın çalışması sonuçlarına göre araştırabilir, bir bölümünü kabul edip, diğer bir bölümünü kabul etmiyebilir. Bu tip bir araştırma metodu, müminleri hayran bırakan mistik karakterin parlaklığını biraz azaltırsa da, araştırma sonunda değerli gerçeklerin ortaya çıkması, anlaşılması sağlanabilir ve büyük bir kazanç elde edilir.

Yukarıda belirttiğimiz husus her şeyden önce Marx'ın felsefî görüşüne uygulanabilir. Alman tipi bir öğrenim görmüş olan Marx, derin, geniş bir fel-

sefî bilgiye sahipti ve özellikle metafiziğe karşı ihtiraslı bir ilgi duymaktaydı. Alman tipi «saf» felsefe kendisinin çıkış noktası oldu ve gençlik yıllarında buna sıkı olarak bağlı kaldı. Marx bir «yeni hegelci» (née hégélien) idi. Bu ise, kendisinin ve arkadaşlarının Hegel'in temel prensip ve metodlarını kabul etmelerine rağmen, konservativ açıklamaları terketmelerini, Hegel'in ortaya sürdüğü birçok teze zıt anlamda yeni bir teorik düşünce tarzını izlediklerini ifade eder. Bu fon çalışması Marx'ın eserlerinde sık sık göze çarpmaktadır. Zaten bu yüzden değil midir ki, birçok Alman ve Rus okuyucuları Marx'da, kendi yetişme ve öğrenimlerine bağlı kalarak, ilk plânda felsefî bir karakter görmekte, sistemin anahtarı olarak bu karakteri kabul etmektedirler.

Ama bence, bu şekilde hareket edip düşünenler, bir yanlışlıkta bulunmakta ve Marx'ın bilimsel değerini çok ihmal etmektedirler. Marx'ın Hegel'e bağlı kalmaktan hoşlandığı inkâr edilemez. Kendisi yazış stili bakımından bile Hegel'in etkisi altında kalmıştır. Bütün bunları daha ileri götürmek imkânsızdır, çünkü Marx hiçbir zaman pozitif (müsbet) bilimleri metafizik uğruna feda etmemiştir. Marx'ın bu tutumunu «Sermaye» başlıklı eserinin ilk cildindeki önsözde görmek mümkündür. Marx burada felsefe alanından hareket etmeyip, sosyal verilere dayanan bir düşünüş tarzı izlemektedir. Ama tabiatiyle marksizmi felsefî yönünden ele alan tenkitçilerde ve yorumcularda yukarıdaki tipte bir gözlemi aramak yersiz olur; çünkü bunlar, gerek-

li sosyal bilim bilgisinden yoksundurlar Üstelik alıştıkları düşünme şekli felsefî sistemler yarata yarata, marksizmi bazı metafizik prensiplerinin dışında görebilmelerine imkân vermemekteydi. Dolayısıyla en gerçek, uygarlanmış iktisadî konuları bile felsefe açısından görmekte, tartışmayı Marx'ın dostlarını ve muarızlarını yanlış yola sürükleyerek verimsiz hale getiriyorlardı.

Bir sosyolog olarak Marx, her şeyden önce çok geniş bir çağdaş ve tarihsel kültüre sahipti ve bu cihazlanması çalışmasında kendisine yardım ediyordu. Kendisinin çağdaş olaylarla ilgili bilgisi daima biraz zayıf kalmıştı, dolayısiyle esas bilgi tabakasını teşkil eden veriler kendisine, gazete haberlerinin tersine, oldukça geç gelmekteydi. Bununla birlikte yaşadığı devirde yayınlanmış ve genel olarak dikkate değer, az ya da çok önemli tarih eserlerinin hepsi Marx'ın dikkatini çekmişti, bunlara birçok monografileri de eklemek mümkündür. Tarih alanında ve ekonomik teori konusunda eksiksiz bir karaktere sahip bilgi taşıyan Marx, bunun yanısıra ayrıca sosyal görüşlerini muhteşem tarihsel fresklerle süslemekte, bunları gerçekleri çağdaş sosyologların tanımlarınınkinden daha üstün ayrıntılarla tamamlamaktaydı. Bütün gerçekleri sathî izlemlerin dışında, tarihî olayların mantığına inen bir bakışla kavramaktaydı. Bunu yaparken Marx'ı, partizan ihtiras ve analizci bir şevk, etkileri altına almaktaydılar. Düşüncelerinin mantıkî yönünü ifade etmesi sonucunda doğan «Tarihin ekonomik yorumu» (3), şüp-

(3) Adı geçen «tefsir», «Proudhon»un «Sefaletin felse-

hesiz sosyoloji alanında yaratılan eserlerin en büyüklerinden birisidir. Marx'ın elde ettiği bu çok başarılı sonuç karşısında, teorisinin orijinalliğini tartışmak, kendisinden önceki Alman ve Fransız filozoflarının etkilerini araştırmak gereksiz olmaktadır.

Tarihin ekonomik bakımdan yorumu, insanların şuurlu ya da şuursuz olarak, tamamen, ya da kısmen ekonomik sebeplerle hareket etmelerini göstermez. Tersine, ekonomik olmayan sebeplerin mekanizma ve rollerinin açıklanması; sosyal gerçeğin kişilerin bilinçlerinde yer almasını sağlayan dolaşımın araştırılması teorinin en önemli parçalarından birini teşkil etmekte ve başarıya ulaşmasında büyük rol oynamaktadır. Marx, dinlerin, metafiziğin, sanat ekollerinin, etik anlayışının, siyasal iradenin ekonomik sebeplerin yerini alabileceğini ya da bunlarla eşit olarak kabul olunabileceğini iddia etmemekteydi. Kendisi yalnızca, bu kültürel verileri ve adı geçen verilerin gelişmelerini ya da düşüşlerini açıklamaya yarayan ekonomik sebepleri ortaya koymuştu. Marx Weber'in açıkladığı gerçekler ve düşünceler Marx'ın sistemine tamamen uymaktadır (4). Weber'in doktrininde yer alan sosyal grup ve

---

fesi» adlı eserine karşı Marx'ın yazdığı ve yıkıcı bir eleştiri olan «Felsefenin sefaleti» başlıklı kitapta ilk defa yer almıştı (1847). Başka türlü bir şekli ise 1848 «Komünist manifestosunda» görülmektedir.

(4) Yukarıda sözkonusu edilen nokta Weber'in dinler sosyolojisine ait etüdleri ile ilgilidir. Özellikle meşhur «Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu» burada zikre değer.

sınıflar, bunların gerekli oluşları, birbirlerini tamamlayışları Marx'ı özellikle ilgilendirmişlerdir. Sosyal gerçekleri parayla açıklamağa çalışan tarihçiler Marx'ı en fazla kızdıranlardı. Kendisi, düşünce ve değerleri sosyal gelişmenin tahrik edici motörleri olarak kabul etmemekle birlikte, bunları sosyal işleyiş mekanizmasında yalnızca bir sis olarak değil, -eğer tâbir caizse-, iletme kayışları olarak telâkki etmekteydi. 1919 yılından itibaren ortaya çıkan ve adı geçen doktrini en iyi şekilde aydınlatan savaş sonu gelişmelerinden burada ayrıca bahsedemiyeceğiz, fakat «bilgi sosyolojisi» (5) isimli bu doktrine işaret etmemiz -az da olsa- lüzumludur. Çünkü Marx bu konuda geniş ve derin yanlışlıklara saplanmıştır. Engels bile arkadaşı Marx'ın mezarı başında yaptığı konuşmada, bireylerin ve toplumların her şeyden önce ekonomik nedenlerle hareket ettiklerini söylemiş, bilgi sosyolojisi teorisini bu şekilde tanımlamıştı. Oysa bu türlü bir düşünüş, birçok önemli noktadan bakılınca tamamen yanlış ve daha kötüsü çok âdi ve genel olmaktadır.

Bu konuya işaret etmişken Marx'ı diğer bir başka anlaşılmamaya karşı da koruyabiliriz; tarihin ekonomik bakımdan açıklanması, genel olarak «maddeci» bir izah şekli olarak isimlendirilmiştir. Marx da aynı deyimi kullanmıştır. Adı geçen deyim, Marx'ın şöhretini bazıları nezdinde azaltmış, bazılarının

(5) Almancada «Wissenssoziologie» terimi kullanılmaktadır. Max Scheler ve Karl Mannheim (bk. «Handwörterbuch der Soziologie») bu alanda uzmandırlar.

görüşüne göre ise çoğaltmıştır. Ama bu terim hiç bir anlam taşımamaktadır. Marx'ın teorisi Hegel'inkinden daha fazla maddeci değildir ve tarih teorisi ise tarihsel gelişmeyi ampirik bilimlerden alınmış metodlarla açıklamaya çalışan bir çabadan daha çok maddeci karakter taşımaz. Oysa bu tip bir tekniğin herhangi bir metafizik ya da dinî inançla izahı daima kabildir; -dünyanın fiziksel bir tablosunda olduğu gibi-, Aynı uygunluk ve telif kabiliyetini ortaçağ teolojisinin metodlarında da görmekteyiz (6).

Teorinin tam anlamını iki noktada araştırmak mümkündür:

1 — Üretim şekilleri ve şartları sosyal strüktürlerin ortaya çıkmasını sağlamakta, bu strüktürler ise davranış, hareket ve uygarlığı meydana getirmektedirler. Marx bu görüşünü meşhur ifadesiyle açıklamıştı, bu ifadesine göre «el imalâtı» feodal toplumlar, «buharlı imalât» ise kapitalist toplumları yaratmaktadır. Adı geçen görüş, teknolojik elemanın önemini çok şişirmekteyse de, yalnızca teknoloji ile her şeyin açıklanmıyacağı gerçeğine uyularak kabul edilebilir. Marx'ın görüşünü oldukça feda ederek, deyimleri biraz basitleştirerek; düşünüşümüzün, günlük çalışmamız tarafından kurulduğu-

(6) Ben şahsen, ileri düşünceli çeşitli katoliklerde (bunlardan birisi rahipti), dinlerine çok sadık kimseler oldukları halde, bu görüşe rastladım. Kendileri marksizmi bütün detayları ile kabul etmekteydiler, sadece inanç konusunda ayrı düşünceye sahiptiler.

nu ve eşyalar hakkındaki görüşlerimizi, -veya eşyaların görünüşleri hakkındaki-; elimizde olan sosyal aksiyon sınırlarını ise üretimdeki yerimizin tâyin ettiğini söyliyebiliriz.

2 — Üretim şekilleri kendilerine özgü bir mantığa sahiptirler; başka bir deyişle, üretim şekilleri, işleyişleri sayesinde diğer üretim tipleri yaratmakta, ihtiyaçlar doğurmaktadır. Marksist sistemden şu örnekle yukarıdaki düşünceyi açıklayalım: El ile yapılan üretim, bünyesinde mekanik bir üretim şeklinin kabulünü zorunlu kılan ekonomik ve sosyal bir durum yaratmakta, bu durumu toplum ve kişiler değiştirememektedirler. Buhar kuvveti ile işleyen fabrikaların kurulması da yeni sosyal yerleşmelere, fonksiyonlara yol açmakta; yeni görüşler, gruplar ortaya çıkmakta, gelişmekte ve bunlar da kendi çerçevelerini yıkıp, aşmaktadırlar. Bu şekilde gözlerimizin önüne bütün ekonomik değişmelerin, dolayısiyle sosyal istihalelerin, ilk sorumlusu olarak üretim şekilleri çıkmaktadır. Dış etkenlerin hiçbir etkisi olmaksızın harekete geçen bu esas sebep «motör» ekonomik ve sosyal bakımlardan önem kazanmaktadır.

Yukarıda söz konusu edilen iki teoride geniş bir gerçek payı bulunmaktadır, ileride de göreceğimiz gibi, bu iki fikir grubu, değeri çok yüksek birer çalışma, araştırma ipotezidir. Adı geçen teorilere karşı sürekli olarak yapılan tenkitler tamamen yersiz çıkmışlardır. Bu tenkitler içinde ahlâk ve din temellerine dayananları olduğu gibi, «Eduard Berstein»ın tenkidinde yer aldığı gibi, «insanların birer

beyne sahip olduğu» ileri sürülerek kendi isteklerine göre hareket edebileceklerinin ifadesi de vardır. Bundan önce işaret ettiğimiz konuların ışığı altında, adı geçen tenkitlerin zayıflığını ortaya koymak biraz gereksiz olmaktaysa da, şunu belirtmek yerinde olacaktır: İnsanlar şüphesiz ki kendi düşünce ve görüşlerine göre hedef ve davranışlarını seçmektedirler; ama bu seçimde serbest bir durumun var olduğu iddia olunamaz, çünkü bütün görüşlerimiz, düşüncelerimiz dış faktörlerin etkisi altındadır.

Bütün bunlara rağmen, tarihin ekonomik bakımdan yorumunun bazı hallerde doyurucu olmayan açıklamalar veren rahat bir yol olup olmadığı konusu önemli bir sorun olarak kabul edilebilir. İlk bakışta özdeksel (materyalist) tarih kavramına bazı sınırlar çizmek uygun gibi görünmektedir. Sosyal yapılar, tip ve davranışlar çabuk şekil değiştiren bir karakter taşımazlar. Bir kere şekil aldılar mı, yüzyıllar boyunca çeşitli derecelerde değişmeden kalırlar. Bu bakımdan birçok hallerde sosyal dokular üretime hiç de bağlı olmadan çok daha başka şekillerde gelişmekte, gerçek gruplar ve ulusal davranışlar ortaya çıkmaktadırlar. Bu durum özellikle sağlam bir sosyal strüktürün bir bütün halinde herhangi bir ülkeden diğerine nakledilmesi halinde göze çarpmaktadır. Norman istilâsı ile Sicilya'da ortaya çıkan durum buna örnek olarak verilebilir. Tabiîdir ki, Marx bunları biliyordu, ama zorunlu sonuçlarını önceden görememişti.

Yukarıdakine eş bir başka durum daha da geniş etkilerle dolu bir anlatış taşımaktadır. VI. ve VII.

yüzyıllarda «Frank» kırallığında arazi ve emlâk sahiplerinden meydana gelen feodal tipin ortaya çıkışını inceleyelim. Bu olay hiç şüphesiz, sosyal strüktürü yüzyıllar boyunca etkileyen çok önemli bir değişiklikti ve üretim şartlarını, ihtiyaçları ve teknolojiyi de tesiri altında bırakmıştı. Durumun en basit açıklamasını yeni toprakların fethi ile, orduya kumanda eden aile ve bireylerin feodal arazi ve emlâk sahibi, senyör olmalarında bulabiliriz. Bu tip bir açıklama Marsist düşünceye hiç uymamakta, sosyologu bambaşka bir yöne çevirecek nitelik taşımaktadır. Şüphesiz, tamamlayıcı ipotezler yoluyla bu tip olayları da Marx'ın şemasına eklemek mümkündür, ama yeni ipotezlerin eski teorilere eklenmesi genel olarak bir teorinin sonunun başlangıcıdır.

Üretim sektörü ile sosyal hayatın diğer bölümleri arasında belirli bir seviyede karşılıklı reaksiyonların kabul edilmesi de marksist şemayla tarih yorumu yapmada karşılaşılan birtakım güçlükleri ortadan kaldırabilir (7). Oysa Marx'ın şemasını saran gerçek hâlesi, üretim ile diğer sosyal sektörler arasındaki bağın basit ve kesin olarak ifade edilmesinden, tek bağ olarak belirtilmesinden ibarettir. Adı geçen tek ve kesin bağ tenkit edildiği takdirde, tarihin ekonomik açıdan yorumu da, -diğer birçok teori gibi- yerini daha derin bir gerçeğe, teze bırakacaktır. Bununla birlikte, marksist anlayış, fikrî üstün

(7) Hayatının sonuna doğru Engels, adı geçen çeşitli bağları zorluk çekmeden kabul etmiş durumdaydı. Plekhanov aynı düşüncede daha da ileri gitmiştir.

bir başarı ve araştırma ipotezi olarak kullanılabilir.

Marx'a inananların gözünde ekonomik yorum, insanlık tarihinin bütün sırlarını açıklayan bir imkândır. Bu yorum yoluyla yapılan bazı çocukça uygulamalar bizi bazen gülümsemeye zorluyorsa da, yorumun tamamlandığı düşüncelerin düşük seviyesini de gözönünde bulundurmak zorundayız. Aslında, ekonomik yorumun ters yönden eşi olan sosyal sınıfların marksist teorisiyle aynı düşünce açısından bakınca çok daha uygun bir durum göstermektedir.

Sosyal sınıflar bakımından da ilk plânda önemli bir bilimsel buluşla karşılaşmaktayız. Ekonomistler, sosyal sınıf olayını açıklama konusunda tuhaf bir gecikme içindeydiler. Genel olarak araştırdıkları davranışlara yol açan «ajanları» gruplandırmışlardı. Bununla birlikte, kendilerince, sosyal sınıflar bazı ortak karakterler taşıyan bireyler grubundan başka bir şey değildi; bazıları mal sahibi, bazıları ise işçi olarak nitelendirilmişlerdi, çünkü toprak sahibiydiler, ya da emeklerini satıyorlardı. Oysa sosyal sınıflar analizci bir gözlemci tarafından yaratılmış soyut gruplar değil, kendilerine özgü karakterler taşıyan, var olan, canlı bütünlerdir. Sosyal sınıfların gerçekten varoluşları; toplumu, şahıs ya da ailelerden meydana gelmiş şekilsiz bir yığın olarak kabul eden her tip şemanın gözönünde bulundurmadığı yeni gerçeklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ekonomi teorisiyle ilgili araştırmalarda sosyal sınıflar olayına hangi çapta ve önemde bir yer vermek gerekmektedir? Bu soruya cevap olan konuların doğurduğu tartışma geniş olacaktır ve

çok uzun zaman sürecektir, ama ortada bir gerçek vardır, o da bu olayın pratik uygulamalarda önemli bir yeri olduğu ve toplumsal gelişmeyi genel olarak geniş ufuklar içinde inceleyen herkes için ilgi çekici karakter taşıdığıdır.

Genellikle toplumsal sınıfların ön plâna çıkması, komünist bildirisinde yer alan ünlü «toplum tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir» deyişiyle aynı zamana rastlar. Bu şekilde bir anlatım biçimi kullanarak Marx, tabiîdir ki, toplumsal uyuşmazlıkların rolünü en geniş ölçüde öne sürmüş, kullanmış oldu. Bu büyültmeye rağmen, tarihî olayların toplumsal sınıfların davranış ve menfaatlerinden doğduğunu ya da öte yandan, mevcut toplumsal sınıfların yapılarının tarihsel yorum için önemli bir faktör olduğunu kabul edersek, aynı tarihsel yorum teorisinde olduğu gibi, verimli bir anlayış içinde kalırız.

Toplumsal sınıflar mücadelesi prensibinin açtığı yoldan yürüyerek elde olunan sonuçlar tabiîdir ki, bizce kabul olunan toplumsal sınıflar teorisinin geçerliğiyle yakından ilgili olarak kabul olunacaktır. Tarih anlayışımız, kültürel modelleri yorumlayışımız, sosyal değişmeler mekanizmasının işleyişi hakkındaki düşüncelerimiz, kabul ettiğimiz toplumsal sınıflar ayırım sistemine göre başka başka şekillerde görünecektir. Örneğin eğer, «Gobineau»nun ırklara göre toplumsal sınıf teorisini kabul edersek insanlık tarihini ırklar mücadelesi olarak kabul ediyoruz demektir. Ama eğer, «Schmoller» ya da «Durckheim» tarzında, toplumsal sınıfları iş bölümüne göre ayırıyorsak, sınıflar arasındaki mücadeleyi

meslek grupları arasındaki mücadele şeklinde kabul etmiş olacağız demektir. Araştırmada kabul edilebilecek düşünce ayrılıkları yalnızca sınıfların karakteriyle ilgili değildir. Sınıfların menfaatlerinin ve düşüncelerinin tanımlanması da olay hakkında değişik sonuçlara varmamıza sebep (8) olabilir. Bu konu, günümüze kadar birtakım ön fikirlerin kaynaştığı bir alan olarak kalmış, bilimsel araştırmaya girişilmemiştir.

İşin tuhafı Marx da, teorisinin esas noktalarından birini teşkil ettiği halde, toplumsal sınıfların ayırımını sistematik bir şekilde yapmamıştır. Kendisinin bu çalışmayı daha sonraki uygun bir zamana bırakmış olması mümkündür. Belki de uygun zaman geldiği halde kesin bir ifadeyle bu konuda düşünce ileri sürmeyi gereksiz bulmuştu. Başka bir ihtimalle doktrinin bazı elemanları kafasında bellisiz kalmış, yalnızca ekonomik düşünceye saplandığı için düşüncesini sınıf teorisine götüren yolu açamamıştır. Marx'ın kendisi ve müritleri tam olmayan bu teori konusunda bazı model uygulamaları hazırlamışlardı. Bunların esas örneğini «Fransa'da toplumsal müca-

(8) Okuyucu, sosyal sınıfların karakteri hakkında tam bir düşünce birliğine varılamıyacağını anlayacaktır. Çünkü her sosyal sınıf (yönetici ya da mensupları) kendisine göre uzun ya da kısa vadeli menfaatler taşımakta, buna göre hareket etmektedir. İncelenen grupların tipi dışında her grup kendisine has özellikler taşımaktadır.

deleler tarını» ısimli etüdü teşkil eder (9). Bunun dısında başka hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Marx'ın en yakın müridi Engels, sonuçları esas itibarıyle marksist olmayan bir iş bölümü teorisi ortaya atmışu. Bu yüzden, bundan önce adı geçen metinler dısında, Marx'ın «Sermaye» ve «Komünist bildirisi» basta olmak üzere diğer eserlerinde parça parça olarak aynı konuda yorumlara rastlamaktayı

Parça parça halde bulunan bu düşünceleri toplamak ınce bir çalışmadır ve burada adı geçen çalışmaya girışmek doğru olmaz. Bununla birlikte, temel dusunce yeter derecede aydınlıktır. Sosyal tabakaların dırdırleri üstüne kurulması, fabrikalar, makıneler, nam maddelerine sahip olmamakla değil, bunları mulkiyeti altında bulundurmakla ilgilidir. Bu vüzden karşımızda tam iki sosyal sınıf vardır; mal sahıbi kapitalistler ve mülke sahip olmayan, emeklerini satma zorunda bulunan çalışan sınıf, yani proletarya. Tabiatiyle Marx bu iki toplumsal sınıf arasında var olan diğer sınıfları inkâr etmemekte, ornegın serbest meslek sahipleri ya da memurları kullanan, el emeğine dayanan bir iş yapan çiftçi

9) Diğer bir örnek ise ileride bahsi geçecek emperyalizmin sosyalist teorisidir. Bunun yanında O. Bauer'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda oturan çeşitli ırkların kapitalist işçi sosyal sınırları arasındaki mücadeleyi yapmalarından bahseden eseri de zikredebiliriz. (Die Nationalitatenfrage, 1905). Bu etüd araştırma bakımından ustaca yapılmış olmakla beraber, araçların eksikliği kendini hissettirmektedir.

ve zenaat erbabını da gözönünde tutmaktadır. Ama Marx'a göre bu ara-sınıflar kapitalist sistemin gelişmesiyle ortadan kalkacak anormal durumlardır. İki esas toplumsal sınıf, durumlarının mantığı gereği ve şahsî iradelerin tamamen dışındaki sebeplerden ötürü esas itibariyle çatışma halindedir. Her sınıfın bünyesindeki çatlaklıklar ve alt gruplar arasındaki çarpışmalar olabilir ve hattâ kesin, önemli bir tarihî rol oynayabilirler. Ama bütün bu ayrılmaların ve çatışmaların birer olay olduğu da ortaya çıkmaktadır. Esası teşkil eden yegâne çelişmezlik, kapitalist toplumun bünyesinden gelen ve üretim imkân ve araçlarının özel kontrol altında bulunması esasına dayanan çelişmezliktir. Kapitalist sınıfla, proletarya arasındaki ilgi mutlak surette bir mücadele ilgisidir ve bu ilgi, sınıfların mücadelesidir.

İleride de göreceğimiz gibi Marx, bu adı geçen sınıflar mücadelesinde kapitalistlerin nasıl birbirlerini tahrip edeceğini ve bu şekilde kapitalist sistemi de nasıl yok edeceklerini göstermeye çalışmaktadır. Kendisi aynı zamanda sermayeye sahip olmanın ne şekilde artan bir birikmeye, yığılmaya doğru gittiğini ifade etmek istemektedir. Oysa, bu düşünüş ve ifade şekliyle bir toplumsal sınıfın karakteristik yönü olarak mülkiyetin tanımlanması «ilk birikme» probleminin önemini arttırmaktadır. Başka bir deyişle, kapitalistlerin başlangıçta nasıl sermaye sahibi oldukları ya da marksist doktrine göre işçileri kullanmaya, çalıştırmaya başlamak için lüzumlu mal stoklarını nasıl elde ettikleri meselesi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Marx'ın çok daha az bir düşünce

beyan ettiğini görmekteyiz (10). Kendisi, bazı kimselerin üstün zekâları, iş kapasiteleri veya tasarrufleri sayesinde kapitalist olduklarını veya olabileceklerini bir efsane (Kinderfibel-Mère l'oie) olarak kabul etmekte, tiksinerek reddetmektedir. Marx bu tutumu ile, hoşa gitmeyen, cansıkıcı bir gerçeği ekarte edebilmek için her iyi politikacının kullandığı klâsik bir metodu kullanmakta, gerçekle acı, dokunaklı bir şekilde alay etmektedir. Oysa, tarihî ve aktüel olayları biraz tarafsız gözle görebilen, herkesin anlamakta gecikmiyeceği gibi, ilk bakışta «efsane» gibi gelen bu düşüncede geniş bir gerçek payı vardır. Zekâ ve enerji, normali geçtikleri anlarda, endüstri alanındaki, özellikle endüstrideki pozisyonların kurulmasındaki başarıyı % 90 oranında sağlamaktadır. Öte yandan buna ilâveten, özellikle kapitalizmin başlangıç devresinde ve şahsî her türlü kariyerde, iş hayatında, tasarruf -klâsik ekonomistlerin açıkladıkları şekilden biraz farklı olsa da- ilerlemenin çok önemli bir faktörü olarak göze çarpmaktadır. Tabiatiyle bir kimsenin ücretinden ya da maaşından bir fabrika kurmak amacı ile tasarruf ederek kapitalist (endüstri alanında işveren) durumuna geçmesi sık sık görülen bir durum değildir. Sermayenin birikiminin büyük kısmı kazançtan gelmektedir, dolayısiyle kazanca ulaşıldığı ön şartının var olması gerekir. İşte bu gerçek sebepten ötürü tasarruf ile birikme-yığılma arasında bir ayırımda

(10) Bakınız, La Capital, vol. I er, chap. XX: «İlk birikmenin sırları».

bulunmak gerekmektedir. Bir teşebbüsü faaliyete geçirmek için gerekli kaynaklar normal olarak, başkalarının tasarruflarını ödünç olarak almakla temin olunurlar. Bu tasarruflar ise sermayenin biriktiği ufak kovanlardır ya da müteşebbislerin faydalanması için bankalarca yaratılmış imkânlardır. Bununla birlikte müteşebbisler de genel olarak tasarrufta bulunmaktadırlar, bu tasarruflarının gayesi günü gününe hayatlarını- kazanma endişesinden uzak kal mak, plânlar yapabilmek, gerekli başka kaynaklar bulabilmek imkânına kavuşmaktır. Dolayısiyle, ekonomik teori bakımından Marx, klâsik ekonomistlerin tasarrufa verdikleri önemi kabul etmiyerek -kendi teorisini mübalâğalı bir şekilde değerlendirmesine rağmen- doğru bir düşünüş tarzı izlemiş sayılabilir. Ama bütün bu düşüncelerinden çıkardığı sonuçlar asla kabul edilemiyecek niteliktedirler. Kendisinin acı alaylarını, klâsik ekonomik teori geçerlik taşısa bile, kabul etmek imkânsızdır (11).

(11) İleride de belirtmek istediğim gibi klâsik ekonomi teorisi Marx'ın iddia ettiği kadar yanlış sayılamaz. Kelimenin edebî anlamı ile «tasarruflarla sermaye birikimi» (saving up) «ilk birikme» olayında önemli rol oynamıştır. Öte yandan, bir başka bu ilk metoda yakın şekilde birikme de kendini göstermiştir; XVII. ve XVIII. yüzyılların birçok fabrikaları, bir kimsenin elleriyle inşa edebileceği ve ikel bir teçhizatla işletebileceği hangarlardan ibaretti. Bu gibi durumlarda kapitalist namzedinin el emeği, az miktardaki birikmiş parası ve tabiî zekâsı başlangıçta yetiyordu.

Bununla birlikte, alaylı tenkitleri Marx'a, «ilk birikme» teorisine varan yolu açmış, bu tip bir alternatif teori kurma imkânını vermiştir. Oysa bu teorisi de istendiği kadar açık ve kesin değildir. Kuvvet -haydutluk-toplumların soyulup soğana çevrilmesine sebep olan kölelikleri, bu talanın ürünlerinin yeni haydutluklara zemin temin etmesi gibi birçok mükemmel açıklama ve tabiatiyle bu düşüncelerin her tipten aydın tarafından günümüzde Marx'ın devrinden çok daha fazla olarak, kabul edilmesi. Ama ne yazık ki bütün bunlar, bazı insanların niçin köle durumuna düştüklerini, bazılarının ise başkalarını soymak imkânına nasıl eriştiklerini açıklayamamaktadırlar. Halka sunulan bu konuda yazılmış çeşitli yayınlar adı geçen problemi ortaya atmamaktadırlar, hattâ John Reed'in yazdıkları bile. Zaten aslında burada Marx'tan bahsetmekteyiz.

Oysa Marx'ın tarihî karakter taşıyan bütün büyük teorileri bir çözüm şeklini bize sunamamaktadır. Marx'a göre, kapitalizmin, feodalitenin toplumsal şeklinden çıkmış olması kapitalizm mantığı yönünden (sadece olay verisi olarak değil) temel olan noktadır. Tabiatiyle bu durumda da toplumsal tabakaların teşkili meselesi ve bunun sebepleri ile mekanizması ortaya çıkmaktadır, ama Marx genel olarak burjuvazi anlayışında, feodalitenin bir zorbalık rejimi olduğunu ve kitlelerin köle haline getirilmesinin, kullanılmasının feodal sistemde esasen varolduğunu da kabul etmektedir (12). Kapitalizmin ekonomik teorisi gibi, sosyal sınıflar teorisi de ilk önceleri kapitalist toplumun şartlarını belirtmek için orta-

ya atıldığı halde, aynı zamanda feodal toplumlara da uygulanmaya başlandı (13). Bu şekilde bazı dikenli meseleler feodal tipteki toplum yapısına mal edildi ve kapitalist modelin analizinde çözüm yolları bulunmuş, sebepleri kapitalizmin karakteri olarak izah edilmiş halde yeniden satha çıktılar. Feodal senyörlerin endüstriyel duruma girdikleri durumlarda bu gelişme tek başına meselenin kalan bölümünü açıklamaya yetiyordu. Aslında tarihî verilerin bir kısmı da bu teze destek olabilecek karakter taşımaktadırlar: Özellikle Almanya'da birçok feodal senyörler gerçekten, feodal gelirlerinden gerekli kaynakları bularak ve toprağa bağlı halkı çalıştırarak (bazan serfleri olan) fabrikalar kurdular ve idare ettiler (14). Ama diğer bütün hallerde ekleme görevini gören

(12) Marx'ın dışında birçok sosyalist yazar, tenkitçi düşüncedon uzak bir tarzda hareket ederek, fizikî kaynaklar üzerinde yapılan zorlamalara ya da zor kullanmaya fazlası ile inanmışlardır. Meselâ Lasalle. hükûmet kuvveti olarak süngü ve toplardan bahsetmektedir. Bence birçok insanın buna inanması oldukça tuhaftır. Çünkü hükûmet kudretinin top tüfeklere hükmettiğini (ya da onları kullananları) kabul etmek, topların iktidarı sağladığını iddia etmekten daha uygundur.

(13) Burada Marx'ın doktrini ile K. Rodbertus'ünkü arasında bir benzeyiş, göze çarpmaktadır.

(14) W. Sombart «Modern kapitalizmin teorisi» isimli kitabında bu durumları en yüksek derecede kullanmıştı. Ama sonraları kendisinin de kabul ettiği gibi, ilk birikimi toprak gelirine bağlamak isteyişi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

madde çok daha kötü kalitelidir. Durumu açık ve samimî olarak izah etmenin tek yolu, marksist düşünce yönünden memnun edici bir açıklamanın var olmadığını, ancak marksist olmıyan sonuçlara varan marksist olmıyan unsurların yardımıyla bir açıklama yapılabileceğini belirtmektir (15).

Yukarıda adı geçen teori, tarihsel ya da mantıkî temeli gözönüne alındığı zaman hatalı olduğu ortaya çıkmaktadır. İlk birikme teorilerinin birçoğu daha sonraki sermaye birikimleri için de geçerlik taşıdıklarına göre, - ilk birikme bütün kapitalist devirde devam ettiği için - marksist toplumsal sınıflar teorisi memnuniyet verici bir nitelikte değildir, belki sadece uzak bir geçmişin zorluklarını açıklamak bakımından değer taşıyabilir. Ama aslında en uygun durumlarda bile, açıklamak istediği olayın esasına yakınlaşmıyan ve ciddî olarak ele alınması bile uygun olmıyan bir teorinin yetersizliği üzerinde ısrar etmek gereksizdir. Yukarıda adı geçen durumlara özellikle, sahipleri tarafından yönetilen orta bü-

(15) Burada haydutluğun, korsanlığın, fazla efsanevî düşünceden uzak olarak, oldukça geniş etkilerinin var olduğunu belirtmek yerinde olur. Gerçekten dünyanın birçok yerinde ve tarihin pek çok devrinde talan etme, ticaret için sermaye toplanmasına yardım etmişti. Fenikya ve İngiltere buna tanınmış iki örnektir. Bununla birlikte Marx'ın doktrini bu alanda da tam olarak uygulanamamaktadır. Çünkü haydutluğun başarıya ulaşması, haydutların, yağmacıların şahsî üstünlüğüne bağlıdır. Oysa eğer bu nokta kabul olunursa sosyal grupların teşekkülü konusunda çok daha değişik bir teorik düşünceye varılmış olur.

yüklükteki firmaların geniş yer tuttukları kapitalizmin gelişme devrinde rastlanmaktadır. Bu bölgenin dışında sınıf durumları, birçok hallerde ekonomik pozisyonların etkilerinden çok sebeplerine bağlıdır. İş hayatındaki başarı her zaman toplumsal üstünlüğe erişilmesini sağlayan tek yol değildir, oysa bir grubun toplumsal yapıdaki yerinin belirtilmesi, üretim imkânlarının bunu çizmesinin böyle bir şarta bağlı olması lâzım gelirdi. Oysa durum böyle olsa bile toplumsal yeri mal, mülk sahibi olmakla belirtmek, bir eri tesadüfen tüfeği olan bir insan olarak tanımlamak kadar mantıkî bir düşüncedir. Kendilerinden sonra gelecek bütün sülâleleriyle birlikte belirli bir kısım insanları kapitalist, diğerlerini ise bütün gelecek nesilleriyle proleter şekilde kesin olarak birbirlerinden ayırma fikri, birçok defalar belirtildiği gibi, sadece her türlü gerçek düşünceden uzak kalmak değil, aynı zamanda da toplumsal sınıflarla ilgili en belirli olay hakkında hiçbir bilgiye sahip olmamak demektir. Bu olay ise birey ve ailelerin sürekli olarak üst sosyal tabakalara çıkıp inmeleri ya da dışında kalmaları olayıdır. Bahsettiğim olayların hepsi açık ve tartışma kabul etmez bir niteliktedir. Bu düşüncelerin Marx'ın çizdiği tabloda yer almamasının sebebi marksist karakter taşımamalarıdır.

Buna rağmen, adı geçen teorinin Marx'ın sisteminde oynadığı rolü incelemek ve -bir huzursuzluk yaratma silâhı olarak kullanılması bir yana hangi amaca yöneltildiğini bulmak gereksiz sayılamaz.

Bir yandan, Marx'ın gözünde toplumsal sınıflar teorisinin ve «tarihsel ekonomik yorum»unun - bizim düşüncemizin tersine - iki ayrı, bağımsız doktrin olmadığını unutmamamız lâzımdır. Marx'a göre, birinci teori ikinciyi şarta bağlamakta ve alanını daraltmakta, özel bir anlam vererek aynı zamanda sınırlamakta, üretim şekil ve şartlarının «modus operandi»lerini değiştirmektedir. Üretim şartları ve şekilleri ise; toplumsal yapıyı kurmakta, bu yapı sayesinde uygarlıkla, politik tarihle ve kültürle ilgili bütün görünüşleri belirtmektedirler. Toplumsal yapı, tarihî olmıyan devirler için iki toplumsal sınıf vasıtasiyle tanımlanır. Bunlar aynı zamanda da kapitalist üretim sisteminin yegâne mantıkî ve doğrudan doğruya yarattığı hususlar olup, dramın iki gerçek oyuncusudur. Diğer bütün ikinci derecedeki olaylar aynı yolla bu ana noktalara bağlanmışlardır. Bu durum, Marx'ın sosyal sınıfları niçin yalnızca ekonomik olaylar şeklinde belirtmek zorunda kaldığını da göstermektedir, hattâ Marx, sosyal sınıfları dar anlamda ele almış, kendi şemasına uydurmuştur. İzlediği analiz tipi aslında baska türlüsüne de imkân veremiyecek karakter taşımaktaydı.

Öte yandan Marx, kapitalizmi, sınıfları ayırmada kullandığı şekilde tanımlamıştır. Bir anlık bir düşünce sonunda bile okuyucu, bu şekilde bir tutumun ne lüzumlu, ne de tabiî olmadığını anlıyacaktır. Gerçekten de Marx, sosyal sınıfların talihini, kapitalizmin talihine analitik stratejinin cesurca bir manevrası sonunda bağlamıştır. Bu şekilde, sosyalizm (ki gerçekte, sosyal sınıfların var oluşları ya da olma-

yısları ile sosyalizmin hiç de ilgisi yoktur) tanım yoluyla, ilkel gruplar hariç, sınıfsız bir toplum için tek imkân içi tip olarak ortaya kondu. Bu çok zekice, «otoloji» şeklinde belirtilebilecek açıklama, Marx tarafından seçilen sınıflar ve kapitalizm tanımlamaları dışındaki bir tanımlamayla kativen yapılamazdı. (Örneğin, üretim imkânlarının özel ellerde olması üzerine kurulmuş bir teori). Sonuç olarak kesin bir şekilde iki sosyal sınıf ortaya çıkmakta, kendilerini göstermektedir: malik olanlar ve olmıyanlar, öte yandan buna bağlı olarak diğer bütün ayırım prensiplerini inkâr etme zorunluluğu, ya da diğer ayırım esaslarını küçümsemek, yahut sadece marksist prensibe uygulamak amacını gütmek.

Kapitalizmi, proletaryadan ayıran çizginin bu kadar kalın ve sert olarak çizilmesi, bu iki sınıfı birbirine hasım hale getiren çok gergin durumu daha da gerginleştirmişti. Marksist tesbihini çeke çeke dumanlanmış kafaların dışındaki herkes; normal zamanlarda yukarıda adı geçen sosyal sınıfların arasındaki ilginin her şeyden önce işbirliğine dayandığını, karşıt bir teorinin patolojik durumlara dayanılarak kurulamıyacağını anlamakta güçlük çekmiyecektir. Sosyal konularda, çok istisnaî durumlar hariç, zıt teoriler her yerde daima var olan olaylardandır ve sık sık görülürler. Bununla birlikte, eski sosyal âhenk teorisi ne kadar anlamsız kabul edilirse edilsin bence, mâlik olanlarla, üretim imkânlarını kullananlar arasında korkunç bir uçurum açan marksist teori kadar akıl, mantıkdışı değildi. Bununla birlikte, Marx adı geçen sonuca kendi isteğiyle ulaş-

mış değildir, onu bu sonuca kendi analizinin ihtiyaçları sürüklemiştir; çünkü Marx ihtilâlci birtakım sonuçlara daha bir düzine diğer şemalarla da varabilirdi. Eğer tarihin ham maddesi sınıfların arasındaki mücadele ise ve bu sosyalizmin zaferiyle sonuçlanacaksa ve eğer iki sosyal sınıf bir arada yaşamak zorundaysalar, aralarındaki ilişki mecburen hasmane bir karakter taşıyacak demektir. Şayet bu durum mevcut olmasaydı sosyal dinamiğin marksist sistemine kuvvet veren husus tamamen ortadan kalkmış olacaktır.

Oysa Marx kapitalizmi sosyolojik bakımdan tanımlasa bile, yani üretim imkânları üzerindeki şahsî kontrol imkânlarından hareket etse bile, kapitalist toplumun mekanizması ekonomik teorisinden doğmaktadır. Bu teorinin amacı, sosyal sınıf, sınıf menfaati, davranışları, ilişkileri gibi sosyolojik verilerin ekonomik değerler (kazanç, ücretler, yatırımlar) yoluyla nasıl gerçekleştiklerini göstermek; sosyal verilerin ekonomik gelişmeye sebep olarak, bunun sonucunda bütün ekonomik çerçevenin dağılmasına, yepyeni bir sosyal dünyanın ortaya çıkmasına sebep olacak şartları yaratacağını belirtmektir. Görülüyor ki, sosyal sınıflar teorisi, tarihin ekonomik yorumunu, kazanç gibi ekonomik verilere bağlayan analitik bir araç olmakta, bütün sosyal verileri toplamakta ve olayları yansıtmaktadır. Dolayısiyle ortada, yanlızca bağımsız bir olayın izahına yarayan bir teori değil, ama organik bir fonksiyonu yerine getiren bir teori vardır. Bu teorinin görevi marksist sistem içinde, esas soruna verilecek cevap ba-

kımından büyük önem kazanmaktadır. Bunun için Marx gibi değerli bir analizcinin, adı geçen teorinin bütün eksikliklerine nasıl göz yumduğunu anlamak iyice güçleşmektedir.

Marx'ın sosyal sınıflar teorisine hayranlık duyan heyecanlı müridleri olmuştur ve vardır. Bununla birlikte marksist sentezin büyüklüğüne ve kudretine hayran olanların tutumunu anlamak çok daha kolaydır, çünkü bunlar, ayrıntılı noktaları görmemekte, sentezi bir bütün olarak ele almaktadırlar. Bu konuya dördüncü bölümde işaret edeceğiz. Ondan önce, Marx'ın ekonomik sisteminin yazarının genel anlamda kendisine verdiği görevi ne şekilde yerine getirdiğini araştıralım.

3. İKTİSATÇI MARX.

Ekonomik bir doktrinci olarak Marx, her şeyden önce çok bilgin bir kimseydi. Dâhi ve mürşit olarak vasıflandırdığım biri için bu tip bir sıfatı da kullanmak gereğini duymam tuhaf görünebilir. Ama adı geçen sıfatı kullanmak gereklidir. Dâhiler ve mürşitler genel olarak meslekî geniş bilgileri ve orijinaliteleriyle belirmemekte ve çok defa bilimsel eksiklikleri yalnızca orijinal yönlerini teşkil etmektedir. Bütün bunların aksine olarak Marx'ın ekonomik eserinde bilgi yönünden eksiklik görülmediği gibi, teorik analiz bakımından da herhangi bir teknik noksanlığı göze çarpmamaktadır. Marx çok okuyan ve

yorulmak bilmez bir araştırıcıydı. Zamanında yayınlananlardan çok azı dikkatinden kaçmıştır. Kendisi uygarlıkları ve gelişmeleri birer bütün halinde, çok uzun vâdeli olarak ele aldığı halde, her okuduğu eseri tamamen hazmetmekte, tuhaf bir ayrıntıları tetkik ideali gütmekteydi. İster eleştirmesini yapsın, ister kabul ya da reddetsin, isterse koordone bir çalışmada bulunsun, daima her sorunun derinliğine inmekteydi. Meslekî bilincinin en göze çarpan tanığı olarak, teorik gayretin bir örneğini temsil eden «Artık-değer teorileri» başlıklı eserini gösterebiliriz. Kendisini yetiştirmek, kendine hâkim olmak hususlarında Marx'ın gösterdiği gayret, onu bilimdışı anlayışlardan, hedeflerden ve birtakım önfikirlerden kurtarmıştır. Her problemi çözmek, belirli sonuçlara varabilmek için Marx her şeyden önce zamanının bilimsel analiz araçlarının hepsini kullanmakta, mantıkî güçlükleri yenmekte, kurduğu temeller üzerine gerçekten bilimsel bir teoriyi, bütün esaslarıyla kurmaktaydı.

Aslında, taraftarlarının da, hasımlarının da Marx'ın bilimsel alandaki çalışmalarını tanımaz gibi görünmelerinin nedenini anlamak kolaydır. Dostlarının nazarında Marx basit bir teoricinin çok üstünde bir yer tutmaktaydı ve bu durum üzerinde fazla durulması kendilerine göre bir saygısızlık niteliğindeydi. Hasımları ise Marx'ın eserlerinde gördükleri teorik düşüncelerin anlatılış şekillerini çok üstün bir seviyede olduklarını anlayınca, gayri ihtiyarî bunu kabul etmek istemiyorlar, Marx'ı diğer aynı seviyedeki yazarların yanına çıkarmak istemiyor-

lardı. Öte yandan ekonomik teorinin soğuk demiri, Marx'ın kaleminden çıkan, uzun sahifelerde yer alan alev alev yanan cümleler içinde bilimsel sıcaklığını son derece aşmaktaydı. Marx'ın kendisini bir analizci olarak göstermeye çalıştığı satırları okuyan her okuyucu buna değer vermemeye çalışmaktaysa da, yazarın ihtiraslı belâgatı etkisini göstermekte gecikmemektedir. «İnsanları kullanma»ya, «fakirliğe sevketme»ye karşı yönelttiği ateşli ithamlar, suçlamalar buna örnek olarak gösterilebilir. Ama bütün bu iddialar, hakarete kadar varan söyleyişler (bilhassa Lady Orkney'e karşı) (16) marksist «mizansen»in birer parçasını teşkil etmektedirler ve Marx için de, müritleri için de, hattâ Marx'a inanmıyanların görüşlerine göre bile önemlidirler. Kısmen buyüzden birçokları Marx'ın teorilerinde -diğerleriyle karşılaştırmalar yaparak- çok değişik tamamlayıcı elemanlar bulmak arzusundadırlar. Bu elemanlar ise bulunsalar bile Marx'ın analizlerinin esasını değiştirecek nitelikte değillerdir.

Marx'ın bir üstadı, bağlandığı hocası var mıydı? Buna şüphesiz «evet» şeklinde cevap verilebilir. Kendisinin ekonomik sistemini gerçek şekilde anlamak için Marx'ın Ricardo'nun müridi olduğunu ve doktrinci olarak onu izlediğini kabul etmek gerekir. Ricardo'nun tezleri, Marx'ın düşünce sistemi içinde

(16) III. Guillaume'un metresi. Bu kıral yaşadığı devirde halkın hiç de hoşuna gitmemekteydi, oysa daha sonraları Marx'ın devrinde İngiliz burjuvazisinin bağlandığı, andığı bir şahsiyet haline geldi.

yalnız birer çıkış noktası olmakla kalmamışlar, aynı zamanda kendisine bir teoriyi nasıl kuracağını da göstermişlerdir. Marx devamlı olarak Ricardo'nun araçlarından faydalanmış ve her meseleyi Ricardo'nun eserinin derin etüdü sırasında rastladığı güçlükler yönünden ele almış, yeni araştırmalara girişmiştir. Marx'ın kendisi de bu hususu kabul etmekte ise de, Ricardo'ya karşı olan tutumunu bir öğrencinin öğretmenine karşı olan tutumu şeklinde vasıflandırmamaktadır. Esasen marksistler de, marksist olmıyanlar da bu gerçeği kabul etmektedirler.

Marx'ın ekonomik düşünceleri üzerinde yalnız Ricardo'nun etkisi görülmemektedir. Bu basit çerçeve içinde sadece Quesnay'i zikretmek yetecektir. Marx, Quesnay'den ekonomik dolaşım anlayışını almıştır. 1800 yılı ile 1840 yılları arasında, emek üzerine kurulmuş bir değer teorisini açıklamaya çalışan bütün İngiliz yazarlarının da Marx'ı etkiledikleri kabul olunabilir. Buna rağmen etüdümüz için yalnız Ricardo'nun etkilerinden söz açmamız yetecektir. Sismondi, Rodbertus, John Stuart Mill gibi, Marx'ın sık sık yerdiği yazarları da, teorileri Marx'ınkine paralel olarak geliştikleri için bir yana bırakmak zorundayız. Bu teoriler gibi, Marx'ın esas doktrininin ana hatlarına uymayan noktaları da (meselâ para ekonomisi alanında Marx'ın, Ricardo'nun üstün seviyesine erişememesi) incelememize almıyacağız.

Şimdi kısa bir şekilde Marx'ın ekonomik düşüncelerini açıklamaya başlıyalım. Bu açıklama sistemi

içinde tabiatiyle «Das Kapital»in bütün heybetli yapısını aksettirmemize imkân yoktur.

1. Marx, yüzyılının (zamanının ve zamanından önceki devrin teorik) düşüncelerinin alışılmış akımına uyarak teorik yapısının esasını değer teorisi üzerine kurmuştur. Kendisinin değer teorisi Ricardo'nunkinin eşidir. Bununla birlikte Prof. Taussig, -tanınmış bir bilimsel otorite olarak- bu benzerliği kabul etmemektedir ve iki doktrin arasındaki zıt noktalara işaret etmektedir. Oysa açıklamalarda çeşitli farklar görülmekteyse de, dedüksiyon metodlarında ve sosyolojik analizlerde de bazı değişiklikler yer almakla birlikte, teoride esas itibariyle bir zıtlık yoktur ve esasen çağdaş doktrinci için de bu nokta önemlidir (17). Ricardo ve Marx, mükemmel rekabet ve mükemmel denge şartıyla, her malın değerinin bu malın içinde yer alan çalışma (emek) miktarına orantılı olduğunu belirtmektedirler. Bu emeğin aynı zamanda da prodüktif etkisine uygun olması, yani sosyal bakımdan icabeden miktardaki çalışmaya uyması icabetmektedir. Her iki yazar da bu iş miktarını iş saati birimiyle ölçmekte ve çeşitli iş kalitelerini bir tek tip haline getirmeye çalışmaktadırlar. Marx ve Ricardo bu tip bir kantite, kalite yakınlaştırmasında bahis konusu olabilecek ilk güçlükleri de benzer şekilde belirtmektedirler. İçlerinden hiçbiri bugün «monopol (tekel)» ve «mükemmel olmıyan rekabet» şeklinde adlandırdığımız olaylara işaret etmemekte, tenkitlere aynı tarzda cevap vermektedirler. Marx'ın delillendirmesi, yalnızca daha «felsefî» (kötü anlamda), daha az nazik ve daha çok

uzundur.

Bu değer teorisinin yeterli olmadığını herkes bilmektedir. Tabiatiyle uzun münakaşalar sırasında bu konuda öne sürülen fikirler hiçbir zaman yalnızca bir tarafa hak kazandıramamış ve çok defa hasımlar arasındaki düello faydasız olmuştur. Esas husus emeğin, ekonomik değerin gerçek «kaynağı» veya «sebebi» olup olmadığının bilinmesi değildir. Bu tip bir soru sosyal filozoflar için ilk plânda gelen bir ilgi kaynağıdır ve çalışma ürününe ait etik haklar konusunda kullanılabilir; esasen Marx da konunun bu yönünü şüphesiz bilmekteydi. Öte yandan politik ekonomi yönünden, müsbet olayları tanımlamak ve açıklamak amacını güden pozitif bilim bakımından de-

(17) Marx'ın gözünde sadece bu teorinin yer tuttuğu şüphelidir. Marx aynı zamanda da Aristo'nun hülyasına da iştirak etmekte, değerin fiyat sabitleştirilmesinde bir rolü olduğunu, fakat fiyattan ayrı olarak incelenmesi gerektiğini kabul etmekteydi. Bir malın değerinin o malın içinde bulunan emeğin miktarı oluşu tek anlam taşıdığına göre, Ricardo ile Marx'ın teorileri arasında bir fark mevcut demektir. Bunu belirtmek önem taşımaktadır, çünkü Ricardo'ya göre değerler, sadece değişim veya izafî fiyatlardan ibarettir. Eğer bu teori kabul olunursa Marx'ın birçok teorisi anlamlarını kaybetmekte, tutulacak karakterleri yok olmaktadır. Tabiatiyle bu tip bir değişiklik imkân dışıdır. Bazı «marxologlara» uyarak, Marx'ın değer-miktar teorisini kabul etsek bile, durum daha iyi bir şekil kazanmıyacaktır, çünkü millî geliri, emekten ve sermayeden elde olunan hasıla şeklinde, (özel fiyat teorisini ikinci plâna alarak) değer-miktarları göz önünde tutarak ve kullanarak bulabiliriz. Bu ise ileride de göreceğimiz gibi meseleyi çözümlemekten uzaktır.

ğer-emek teorisinin analitik rolünü ne şekilde oynadığını bulmak çok daha önemlidir. Oysa değer-emek teorisi adı geçen rolünü çok kötü bir şekilde yerine getirmektedir ve asıl tenkit kendisine karşı bu yönden yöneltilebilir.

En başta, adı geçen teori yalnızca «mükemmel» rekabet» durumunda uygulanabilir. İkinci olarak, mükemmel rekabet durumu varolsa bile, emeğin homojen ve tek üretim faktörü olması gerekmektedir (18). Eğer bu iki şarttan birisi yerine getirilmemiş-

(18) Özellikle ikinci şart yıkıcı bir karakter taşımaktadır. Emek-değer teorisi içinde iş kalitesinin çeşitli yönlerine yer vermek belki mümkün olabilecektir. Bu durumda, her yapılan ise, çıraklık ve ustalık dereceleri ile ilgili halde, belirli bir oranda eklemeler yapmak gerekecek, genel prensipten ayrılmamak şartıyla usta bir işçinin elinden çıkan işle, acemi bir işçinin yaptığı işi birbirlerinden ayırmak, saatlerini aynı oranda karşılaştırmak imkân içinde kalacaktır. Bununla birlikte böyle bir metod; zekâ, irade kuvveti, fizikî kudret, beceriklilik gibi farklı durumların iş kalitesine olan etkileri yüzünden başarıya ulaşamamaktadır. Bu yüzden işçilerin kalite farklarını gözönüne alan bir ayırım yapmak gerekmekte: iş miktarı ile ölçülemiyen bir kriter kullanılmaktadır. Ricardo da esasen bu sonuca varmakta, pazar mekanizmasının şu ya da bu şekilde adı geçen kalite farklarını düzelteceklerini öne sürmektedir. Kendisine göre bir A işçisi tarafından yapılan işi, B işçisi tarafından yapılan işin birçok katı olarak görmek, ayrı seviyeye indirip kıyaslamak mümkündür. Oysa bu tip bir işleme başvurarak Ricardo, iş miktarı prensibinden tamamen ayrılmakta, iş dışı faktörlerin müdahalesine hacet kalmaksızın başarısızlığa uğramaktadır.

se, ek birtakım ipotezler yapmak gerekmektedir ki, bu şekilde analitik zorluklar da aşılamıyacak kadar çoğalmış olacaklardır. Görülüyor ki iş-değer teorisi çerçevesinde düşünmek çok özel bir şekilde ve pratik önem dışı fikir yürütmek olmaktadır. İş-değer teorisi, ancak izafî değerlerin tarihsel eğilimleri konusunda kullanılan genel bir yaklaştırma olarak önem taşıyabilir. Ricardo'nun teorisinin yerine geçen teori (son fayda teorisi -ki şimdi demode olmaya yüz tutmuştur) birçok bakımdan daha üstündür, çünkü daha geneldir, tekellere ve tam olmıyan rekabet teorisine, çeşit ve kalite bakımından değişen emek ya da diğer üretim faktörlerine uygulanabilmektedir. Öte yandan bu teoriye bazı sınırlayıcı ipotezler eklenirse, mallara uygulanan emek ve değer arasında da belirli bir oranın var olduğunu kabul edebiliriz (19). O halde, marksistlerin ilk önce yapmak istedikleri gibi «son fayda» üzerine kurulu değer teorisini reddetmeye çalışmak çok yanlış olduğu gibi, iş-değer teorisini de menfi olarak vasıflandırmak hiç doğru değildir. Aslında bu teori tamamen yok olmuş, gömüştür.

2. Ricardo da, Marx da, çıkış noktalarını seç-

(19) Son fayda üzerine kurulmuş değer teorisine göre, dengeyi bulmak için her faktör, prodüktif işler arasında o şekilde dağıtılmaktadır ki, bir işe uygulanan son birim, diğer işlere uygulanan birimler kadar bir değer yaratsın. Eğer belirli bir tip ve kalitede iş gücü dışında başka faktörler yoksa, yukarıdaki formül, malların değişen değerlerinin (veya fiyatlar) bu mallarda bulunan iş saatlerine orantılı olması gerektiğini gösterir. Bunun için de ön şart, iş gücünün seyyalliği ve rekabetin mükemmel olmasıdır.

mekle kabul ettikleri durumun bütün zayıflıklarını bilmekte, bunlar arasında özellikle bazılarını tamamen gözönünde bulundurmaktaydılar. Her ikisi de, «tabiî ajanların hizmetleri» şeklinde isimlendirdikleri faktörü ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu adı geçen hizmetler, yalnızca emek miktarı üzerine kurulmuş bir değer teorisiyle belirtilmiş üretim ve dağıtım şemasında tabiatiyle yer alamıyacaklardı. Ricardo'nun meşhur «toprak gelirleri» ile ilgili olarak kurduğu teorisi esas itibariyle yukarıda adı geçen hizmetleri bir yana bırakmak amacını güden bir teşebbüstü. Marx'ın tutumu da aynı olmuştur. Gelirleri de ücretlerde olduğu gibi büyük bir kolaylıkla açıklayan, ele alan bir düşünce mekanizmasına sahipsek her türlü zorluğu yenmemiz mümkün demektir. Bu sebeple Marx'ın «mutlak gelir» doktrininin iyi ya da hatalı yanlarını, Ricardo'nun doktrininden ayrı ya da aynı noktalarını belirtmek pek de lüzumlu değildir.

Bununla birlikte, adı geçen noktayı bir yana bıraksak bile, sermayenin mevcut oluşuna bağlı zorlukları aşmamız gerekecektir. Üretilmiş üretim imkânlarının stoku şeklinde tanımlanan sermaye ile ilgili problemler Ricardo'ya göre şu basit şekilde açıklanabilirler: «Prensipler» isimli kitabının (20) birinci kısmının IV üncü bölümünde Ricardo, münakaşasını yapmaksızın, fabrikalar, makinalar, ham maddeler gibi araçlarla yapılan üretim sonucunda

(20) Eserin başlığı «Principles of political economy and taxation» Politik ekonominin ve vergilemenin prensipleri'dir. (Çevirenin notu).

elde olunan malın satış fiyatının, bu araçların sahibine net bir gelir getirecek şekilde tesbit edilmesini öne sürmüştür. Ricardo bu fikrinin doğuşunda yatırımla, satışa sunulabilecek ürünün ortaya çıkması arasındaki zamanın rol oynadığını da kabul etmekte ve bu zaman farkının ürünlerin esas değerleriyle ürünlere bağlı iş saatlerine göre hesaplanan değerler arasında her ekonomik branşta ayrı ayrı farklar doğurduğunu bilmekteydi. Ricardo bu zıtlıkları, sanki kendi teorilerini yansıtıyormuş gibi kabul etmiştir.

Marx da aynı verileri kabul edip tartışmış, üzerlerinde şüpheci bir fikir yürütmemiştir. Ancak meselenin Ricardo tarafından ele alınışını yeter görmiyerek, meseleye tamamen hâkim olmak istemiş, Ricardo'nun birkaç cümle ayırdığı konuyu sahifelerce incelemiştir.

3. Marx ortadaki meselenin özelliğine daha derin bir anlam vermeke kalmamış, analitik bakımdan da daha inceden inceye incelemiştir. Örneğin Marx; Ricardo'nun sabit ve dönen kapital kavramları yerine, devamlı ve değişen (ücretler) sermaye terimlerini kullanmıştır. Ricardo'nun kullandığı basit «üretim seyri» terimi yerine Marx, «Sermayenin organik yapısı» deyimini koymuştur, bu deyim sermayeyi ikiye ayırışına dayanmaktadır. Marx sermaye teorisi yönünden birçok yenilikler getirmiştir. Biz burada özellikle sermayenin net geliriyle ilgili açıklaması üzerinde (yani, sömürme, istismar teorisi) durmak istiyoruz.

Halk kütleleri, haklarının çiğnendiğinin, istismar edildiklerinin şuuruna her zaman varmamışlar-

dır. Ama bu kütlenin tercümanı olan aydınlar buna işaret etmişler, çok defa açık bir anlam ortaya atmasalar bile bu durumu ele almışlardır. Marx yukarıdaki cümlede belirttiğimiz sloganı kullanmıştır. Kendisinin yegâne liyakati ve buluşu halk tabakalarının şuurunu harekete geçiren noktayı kendinden öncekilerin yolunu izleyerek elde etmesi, günümüzde bile harekete getirici normal bir temel karakter taşıyan bu fikirleri kullanmasıdır. Patronların sömürgenliğini, pazarlıklarının üstünlüğünü belirten alışılmış sloganların hiçbirisi kendisini memnun etmemekteydi. Kendisinin göstermek istediği nokta, istismarın şu ya da bu özel durumdan değil, şahsî iradenin tamamen dışında, kapitalist sistemin derin mantığından geldiğiydi.

Marx, bu maksatla şu şekilde düşünmüştür: Bir işçinin beyni, adaleleri ve sinirleri potansiyel bir iş stoku teşkil etmektedir. (Labor power-Arbeitskraft). Marx bu stoku belirli bir kantite halinde var olan bir öz şeklinde kabul etmekte ve kapitalist bir toplum içinde diğerleri gibi bir mal olduğunu öne sürmektedir. Bu durumu esareti örnek vererek açıklayabiliriz: Marx'a göre, iş kontratı (sözleşmesi) ile bir esir satın alma arasında hiçbir önemli fark (tabiî ikinci derecede farklar vardır) yoktur. İş gücünü kullanan, esirlikte olduğu gibi, işçileri değil, ama onların potansiyel iş gücünün belirli bir bölümünü «almaktadırlar».

Oysa bu anlamdaki iş ya da emek (çalışılan saat miktarı ya da hizmet işi değil) bir mal gibidir, değer kanunu buna da uygulanabilir. Başka bir deyişle,

dengeli ve tam rekabet durumunda emek, üretilmesi için lüzumlu saat miktarına orantılı bir ücreti hak etmelidir. Bir işçinin bünyesinde depo edilmiş ve işin üretimi için gerekli çalışma saatlerinin miktarı nedir? Bu soruya, işçiyi yetiştirmek, beslemek, giydirmek ve barındırmak için lüzumlu çalışma saatleri miktarı şeklinde cevap verilebilir (21). Bu miktar, potansiyel iş stokunun değerini teşkil eder ve eğer işçi, bu stokun bir kısmını satıyorsa (stok; gün, hafta ya da yıl olarak ifade olunabilir), ücret olarak bu bölümlerin emek-değerine tekabül eden miktarı alacaktır. Durum bir esir satıcısının sattığı esir için o esirin yetiştirilmesi ve bakımına gerekli iş saati toplamı kadar fiyat istemesinin aynıdır. Burada dikkati çeken bir husus, kapitalist iş gücü pazarlarında işçinin yalnızca istismar edildiğini, kendisine verilen işi kabul etmeye mecbur kaldığını öne süren popüler sloganları Marx'ın kullandığıdır. Oysa durum bu kadar basit değildir ve işçi, iş potansiyelinin tam değerini almaktadır.

Ama bu potansiyel hizmet stokunu ellerine geçiren kapitalistler, işçiyi daha fazla saat çalıştırtmakta, daha fazla iş yaptırtmakta, yapılan işden daha

(21) Bu tip bir açıklamada iş ile «iş gücü, kudreti» arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Bu noktaya S. Bailey «A critical discourse on the nature, measure and causes of value» başlıklı eserinde işaret etmişti (1825). Marx kendi eserinde bu hususu belirtmiştir (Das Kapital, vol. I. Bölüm XIX).

az oranda ödemektedirler. Bu şekilde elde olunan mallar da, üretimleri için harcanan iş saatine orantılı olan fiyatlarla satılmakta, aradaki fark, kapitalist pazarların mekanizması sayesinde doğrudan doğruya kapitalistlerin kesesine girmektedir. Ortaya bu şekilde «artık-değer» çıkmaktadır (22). Bu artık-değere sahip çıkan kapitalist, el emeğini kötüye kullanmış olmaktadır. İşçilere verdiği ücret, emek sonucu elde olunan malların satışından aldığı paradan çok azdır. Bu görüşü ile Marx; fahiş, çok yüksek fiyatlarla üretim sınırlandırılmalariyle, karaborsa ile ilgili bütün diğer olaylara hiçbir ver vermemiş olmaktadır. Tabiatiyle Marx bu çeşit uygulamaların var oluşları ile ilgilenmemiştir, dolayısiyle bu tip düşünüşleri adı geçen olaylara davanmamaktadır.

Marx'ın yukarıda belirttiğimiz fikirleri yalnızca birer savunma imkânı olarak hayranlığımızı çekmektedirler. «İstismar, kullanma» terimine verilen anlam ne kadar değişmiş olursa olsun, tabiat kanunlarının buna desteği ne kadar az olursa olsun, Marx'ın doktrini, bilimsel arastırmada yer almış, Marksçı müritlere birer silâh olmustur.

Marx'ın doktrininin bilimsel değerini ölcebilmek için, biri tenkitçiler tarafından tamamen ihmal edilmiş iki görüşüsü birbirlerinden dikkatle avırmak gerekir. Statik bir ekonomik sistem teorisinin alışıl-

(22) «Artık-değer» katsayısı, artık değerle, değişen sermaye (ücretler) arasındaki oranla ifade olunmaktadır. (Artık-değer: d, değişmeyen cermaye: c, değişen sermaye: v, ise Kazanç katsayısı (p) m/c+v dir. Artık-değer katsayısı ise mk : m/v olur). (Çevirenin notu).

mış çerçevesi içinde Marx'a ait ipotezleri ele alıp, artık-değer doktrininin hiçbir dayanağı olmadığını göstermek kolaydır. Emek üstüne kurulmuş bir değer teorisi, diğer bütün mallar için geçerlik taşısa bile emek yönünden uygulanamaz, çünkü bu tip uygulama işçilerin de mallar gibi, maliyet fiyatlarının hesaplanmaları sonucunda ortaya çıkmaları esasına bağlıdır. Oysa, emek değerinin, emek «üretimi» için harcanan iş saatine oranlı olduğu hiçbir zaman ispatlanmamıştır. Eğer Marx, Lassalle'ın ücret teorisini kullansa ya da Ricardo'nun yaptığı gibi, Malthus doktrininin ana hatlarını uygulasaydı mantık yönünden daha doğru hareket etmiş olurdu. Ama Marx, bunlardan hiçbirisini yapmadığı içindir ki, teorisi başlangıçtan itibaren en önemli mekanizmalardan mahrum kalmıştır (23).

Üstelik, bütün kapitalist mal sahiplerinin üretim kârları sağladığı bir durumda «mükemmel rekabet» dengesinin bulunduğu söylenemez. Çünkü bu durumda her kapitalist kendi üretimini genişletmek için ücretleri arttırmak yoluna gidecek, artık-değerin azalmasına sebep olacaktır. Parayla ilgili tedbirleri, üretim/tüketim arasındaki zaman farklarını ve buna benzer fikirleri öne sürerek mükemmel olmıyan rekabet teorisi yoluyla Marx'ın doktrinini haklı çıkarmak belki mümkün olabilecekse de, bu tutum Marx'ın kendisinin de kabul edemiyeceği çok zayıf bir savunma hattına çekilmek olacaktır.

---

(23) Aynı konuda Marx'ın diğer düşüncelerini ileride göreceğiz.

Oysa meselenin bir başka yönü daha vardır. Marx'ın analitik hedefi gözönünde tutulursa, kendisinin tutumunun her türlü kritiğe uygun bir zemin hazırlamış olduğu görülür. Oysa bu durum, artık-değer teorisinin, mükemmel bir dengeye sahip statik bir ekonominin işleyişi içindeki yeriyle mümkündür. Marx, statik bir ekonomik zeminde değil (aslında Marx'a göre kapitalist ekonomik sistem dengeli bir duruma hiçbir zaman giremiyecektir) tersine, devamlı olarak ekonomik strüktürün değiştiği bir ortamda görüşlerini uygulamak istemiştir. Bu yüzden artık-değerler daima ortadadırlar, çünkü ekonomik sistem dengeye imkân vermemektedir, öte yandan sistemdeki dinamizm sebebiyle artık-değerler devamlı olarak yaratılmaktadırlar. Bu tip bir savunma, tabiatiyle emek üstüne kurulmuş değer teorisini kurtarmaya yetmemektedir, yalnızca teorinin sonucunu biraz açıklığa kavuşturmaktadır. Meselenin bu cephesi oldukça önemlidir, çünkü Marx'ın ekonomik analiz yapısını bir başka yönden aydınlatmakta ve geniş tenkitlerden kurtarmaktadır.

4. Bununla birlikte eğer Marx'ın doktrinine karşı yöneltilmiş tenkitleri izlersek daha başkaca güçlüklerle de karşılaşmamız normaldir ve bu engeller Marx'a inananların karşılaştıkları güçlüklerin aynıdır. İlk önce, artık-değer doktrini yukarıda söz konusu ettiğimiz meselelerin hiçbirinin çözümünü kolaylaştırmamaktadır, çünkü bir yandan değer-emek teorisinden, öte yandan ekonomik gerçeklerden ayrıdır. Öte yandan aynı doktrin sabit sermayeyle değişen sermaye arasındaki farkı belirterek

ve bu ikinci sermaye tipinin prodüktif olduğunu iddia ederek yukarıda adı geçen aykırılığı daha da belirli hale sokmaktadır. Marx, kapitalistler arasında, artık-değerin dağıtımı konusunda ortaya çıkan rekabetin ancak fayda bakımından eşitlik sağlıyacağına inanmaktaydı, çünkü esas ekonomik değer, ancak sermayenin ücretlere ayrılan bölümüyle elde olunmaktadır fikrindeydi. Marx bu şekilde, kâr oranlarını tek tip büyüklük haline getirdiğini zannediyor, aslında yanlış bir temele dayanan teorisinin (24) aynı zamanda da malların fiyatlarının, bu malların üretimi için gerekli emekle ifade edilebileceklerini öne sürüyordu (25). Öte yandan Marx'a göre teorisi, klâsik doktrinde büyük bir yer tutan ve kazanç

(24) Bununla birlikte adı geçen teorinin yanlış olmayan bir yönü vardır. Günümüzde bile birçok iktisatçının kabul ettiği, üretilmiş üretim faktörlerinin tamamen durgun bir ekonomide net bir kazanç sağladıkları noktası münakaşa götürür. Eğer uygulamada adı geçen üretim faktörleri net kazanç sağlıyorlarsa bu ekonominin hiçbir zaman durgun bir ortam olmadığını da gösterebilir. Marx'ın bu konudaki iddiası bu gerçeği belirtmek için ortaya konmuş bir düşünüş şekli olarak kabul olunabilir.

(25) Marx bu konudaki fikirlerini dostu Engels'in «Kapital»in son cildini topladığı metinlerde belirtmiştir. Bu yüzden Marx'ın tam olarak ne demek istediğini bilecek durumda değiliz demektir. Bununla birlikte birçokları Marx'ı bu üçüncü ciltte, birinci ciltte söylediklerini yalanlamakla itham etmektedirler Eğer kendimizi Markx'ın yerine koyup da düşünürsek; artık-değerin, üretimin sosyal akışı yoluyla yaratılan bir bütün olduğunu kabul etmemiz ve bu bütünün

oranının zamanla azalacağını belirten teoriyi de açıklayıcı bir nitelik taşıyordu. Gerçekten de marksist ekonomik teoriye göre, eğer toplam sermayenin sabit bölümü, özellikle kapitalist sistemin karakteri icabı, gelişen üretim yüzünden çoğalıyorsa sermaye veriminin oranı da azalacak demektir. Bu düşünüş şeklinin Marx'ı da çok memnun ettiğini iddia edebiliriz. Bununla birlikte, teorinin ortaya koyduğu ön şartlar aslında değerini pek çok azaltmaktadır. Marksist «dinamiğin» en kuvvetli bir yönünü teşkil eden «yoğunlaşma teorisi» Marx'ın kurduğu analitik zincirin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Marx'a göre, kapitalistler, istismar ederek kullandıkları emeğin büyük bir kısmını (hattâ, Marx'ın bazı müridlerince tamamen) sermayeye, üretim faktörü haline çevirmektedirler. Marx'a özgü kelimeler bir yana bırakılırsa, bu olayın, aslında tasarruf ve yatırım terimleriyle ifade olunan bir durum olduğu

---

dağıtımı konusuna işaret etmemiz gerekir Eğer bu düşünüş tarzı normal ise, üçüncü ciltte yer alan malların fiyatları konusu birinci ciltte söz konusu edilen emek teorisi ile bağdaşmış demektir Görülüyor ki, Lexis'ten Cole'a kadar birçok yazarın belirttiği gibi Marx'ın diğer teorisi fiyat teorisinden tamamen ayrı değildir. Bütün bunlara rağmen Marx düştüğü çelişmelerden katiyen kurtulmuş sayılamaz, çünkü kendisine karşı gösterilebilecek noktalar çok kuvvetlidir. Marx'ın sisteminde değer ve fiyatların ne şekilde birbirlerine bağlı olduklarını belirten en iyi etüd şu eserle yer almıştır: L. von Bortkiewicz, Arhiv für Sozialwissenschaft un Sozialpolitik'de, «Wartberechnung und Preisrechnun im Marxchen System», 1907.

ortaya çıkar. Ama Marx için olayı bu şekilde alışılmış şekilde adlandırmak elbette mümkün değildi, olay kapitalist sistem ve marksist düşünce zincirinde yerini bulmalı, anlam kazanmalıydı. Öte yandan Marx, bu zorunluğun kapitalist sınıfın sosyal psikolojisinin tabiî bir meyvesi olduğunu da kabul etmek istemiyordu (26). Kendisi bu tip bir yaklaşmadan hiç çekinmemekle birlikte, tasarruf- yatırım gibi psikolojik bir tutumun dışında başka daha kuvvetli sebepler aramış, yoğunlaşmayı sistemine yerleştirmiştir.

Marx'ın tasarrufa karşı olan tutumunu belirtmek amacıyla Marx'ın düşüncesini geçici olarak kabul etmiş görünüp, kapitalist sınıf tarafından yapılan tasarrufun doğrudan doğruya ve daima millî sermaye artışına sebep olduğunu öne süreceğim (27). Bu tip bir artış, tasarrufu yapan, Ricardo'nun sabit sermaye dediği bölümü çoğaltmayı istese bile, ilk ön-

---

(26) Meselâ Marx «Kapital»in biirnci cildinin bir bölümünde bu konudan o şekilde pitoresk bir ifade ile söz açmış, kendinden geçmiştir ki, bu bence tarihi ekonomik açıdan araştırmış biri için hiç de uygun bir durum değildir. «Sermaye yoğunlaşması», kanun ya da peygamberler sözü şeklinde de belirtilse, Marx'da bu tip deyiğler ve uslûp daima bazı zayıf tarafları saklamak amacı güdülerek kullanılmıştır.

(27) Marx'a göre tasarruf ya da yoğunlaşma artık-değerin sermaye haline getirilmesidir. Bu tip bir düşünceyi burada tartışmak istemem, çünkü şahsî tasarruf çabaları ne zorunlu olarak ne de otomatik olarak gerçek sermayeyi arttırma amacı taşımazlar.

ce daima sermayenin değişen bölümünü etkileyecektir. Marx'ın istismar ederek kullanma teorisinin münakaşasını yaparken, tam bir rekabetin hüküm sürdüğü ekonomide emekten doğan kazançların, üretimi hızlandıracağını, daha fazla kazanç elde etmek için rekabetin başlıyacağını belirtmiştim. Oysa böyle bir amaca varmak için her şeyden önce sermaye yoğunluğunu sağlamak gerekmektedir. Öte yandan bu tip bir rekabet artık-değerin; ücret artışı sonucunda ya da mallardaki fiyat düşüşü sebebiyle azalmasına sebep olacaktır. Bu ise Marx'ın sık sık bahsettiği kapitalizme özgü çelişmelerden birisidir. Artık-değerin zamanla azalması eğilimi ferdî kapitalisti, sonu zararlı olsa bile, yoğunlaşmaya zorlayan bir husustur (28). Bu durumda sermaye yoğunlaşmasına doğru iten bir zorunluk var demektir ve bu zorunluk, kapitalizm kendi kendini yok edinceye kadar sürecek anlamına gelir (29).

---

(28) Tabiatiyle küçük kazaçnlardan ayrılan tasarruflar, büyük kazançlardan ayrılanlardan daha az olacaklardır. Fakat normal olarak gelişen bir kaznç üzerinden yapılan tasarruflar, devamlı olarak aynı seviyeyi muhafaza eden kazançlarınkinden daha fazla olabilirler.

(29) Esasen Marx bu ilgiyi kabul etmekteydi. Fakat kendisine göre, ücretler arttığı ve yoğunlaşmayı önledikleri takdirde yoğunlaşma oranı da azalacaktır. Çünkü, kapitalist üretim mekanizması engelleri yok etmektedir. (Das Kapital, I. Cilt, XX. Bölüm. I.). Oysa ki kapitalist mekanizmanın bu kendi kendisini dengeli duruma getirme eğilimi otomatik bir şekilde ispatlanamaz. Bununla birlikte Marx'ın bu düşüncesi tamamen anti-marksist niteliktedir ve

Ama zorunluluğu daha şiddeti olan bir başka yoğunlaşma kuvveti de mevcuttur. Esas itibariyle kapitalist ekonomi statik değildir ve olamaz, ne de düzenli bir gelişme göstermektedir. Tersine bu ekonomi kendi içinden, yeni mallar, yeni üretim metodları ya da ticarî imkânlar sayesinde devamlı olarak yenilenmekte, hareket halinde tutulmaktadır. Mevcut bütün sistem, iş hayatının bütün şartları devamlı bir değişme içindedir. Her durum, tam gerçekleşmeye zaman bulamadan şekil değiştirmektedir. Kapitalist toplumda ekonomik gelişme, değişmeyle eş anlamdadır. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi yukarıdaki nitelikte bir ekonomi, hareketsiz durumda bulunan bir ekonomik ortamın tamamen karşıtı bir karakter taşımaktadır. Yeni mallar üreterek ya da eskileri ucuza mal ederek kazanç sağlamak yeni yeni yatırımlara yol açan sebeplerin başında gelmektedir. Oysa bu yeni mallar ve üretim metodları, eskileriyle aynı seviyede bulunmayıp onları kat kat aşmaktadırlar. Kapitalist toplumlarda ilerleme bu tip bir yolla girip kendine yer bulmaktadır.

Fiyat politikası yoluyla kötü duruma düşmemek için her işletme ergeç yatırımlar yapmaya, bu yatırımları sağlayabilmek için kazançlarının bir kıs-

---

Marx'ın düşünce sistemini epey sarsmaktadır. Özellikle bu gibi yerlerde Marx'ın düşünce sistemini epey sarsmaktadır. Özellikle bu gibi yerlerde Marx'ın zamanının burjuvazi ekonomisi ile yaptığı mücadelede epey bocaladığı ortaya çıkmaktadır.

mını ayırmaya mecburdur. Bu ise sermaye yoğunlaşmasına gitmek demektir (30). Sonuç: her işletme sermaye yoğunluğunu sağlamak için çalışmaktadır.

Oysa Marx, ekonomik çalışma sistemini kavramış ve zamanının hiçbir iktisatçısının yapmadığı bir şekilde önemlerini gerçek olarak öne sürmüştür. Tabiatiyle bu, mekanizmaya doğru bir şekilde araştırdığını ifade etmez. Marx, uygun bir işletme teorisi kuramamış, işletmeciyi kapitalistten ayıramıyarak teorisinde birtakım eksikliklere ve yanlışlara yer vermiştir. Oysa yalnızca ekonomik değişmelerin yapısının incelenmesi bile Marx'ın tesbit ettiği hedeflere varmayı sağlayabilirdi. Eğer bir teoride genel düşünüş zinciri doğru ise, eleştiricilerce çok defa çelişmeli olarak belirtilen noktalar belirli olsalar bile, bunlar gelecekte aynı teoriyi geliştirici hususları yanlışlığa sürüklemezler.

Bundan önce adı geçen tipte bir paradoksal duruma işaret etmiştik. Kendi kendine yalnızca ele aldığı zaman Marx'ın artık-değer teorisi anlamsızdır. Oysa, kapitalist sistem, artık-değerlerin maliyet fiyatına oranından meydana gelen geçici kazançlar sağlamak-

(30) Tabiatiyle kendi kendini finanse etmek, teknolojik ilerlemenin tek finansman yolu değildir. Fakat Marx tarafından kabul edilmiş tek metottur. Bu metot önemli olduğu için yazarımızı bu yolda izleyebiliriz. Fakat, banka kredileri gibi diğer imkânlara da mutlaka yer vermek, kapitalist sistemi belirtmek isteyen birisi için lüzumludur.

tadır (zaten bu nokta marksist olmayan diğer teorilerce de belirtilmiştir) ve Marx'ın yoğunlaşma teorisi yanlış olarak nitelenemez. Marx bu teorisini gerekli şekilde ispatlayamamıştır. Bununla birlikte analizinin eksikliği çok zararlı olmamaktadır, çünkü okuyucu, araştırıcı analize gereken anlamı verebilmektedir. Örneğin, tüm üretim sermayesine dayanılarak elde olunan kazanç katsayısının zamanla azalmasının esas sebebi, sabit sermayenin değişen sermayeye oranla artması (31) ya da daha başka bir durum olmıyabilir. Bu olayı açıklanması için, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir işletmenin üretiminin ve kazancının gerçek ya da potansiyel rekabetle karşılaşması, kazancın zarar haline gelmesine de yol açabilir. Görülüyor ki, Marx'ın tezini kabul etmemekle birlikte, başka bir düşünüşle aynı tezi ispatlamak da mümkündür.

---

(31) Marx'a göre kazançlar başka sebeplerden ötürü de azalabilirler, örneğin artık-değer oranlarının azalması yüzünden. Bu azalma, ücretlerin yükselmesi ya da çalışma-süresinin küçülmesi ile husule gelebilir. Markxist doktrin yönünden de bu şartlar altında kapitalistlerin elle üretim yerine makina üretimi koyacaklarını öne sürmek, yeni ürünler ve teknolojik sebepler dışında da yatırımlara girişeceklerini belirtmek mümkündür. Bu konuya ayrıntılı olarak temas etmeden yalnızca şuna değinelim: 1837 yılında yayınlanan «Letters on the factory act» adlı eserinde Nassau W. Senjor, iş gününün süresinde yapılacak kesintinin pamuk endüstrisindeki kazançları düşüreceğini öne sürmüştü. Marx «Das Kapital»in cilt I. Bölüm VII, alt bölüm 3. de buna karşı şiddetli hücumlarda bulunmuş, Senior'un fikrinin kendisininki ile aynı olduğunu görememişti:

Marksist teorik sistemin diğer bir zinciri bize yeni bir örnek daha vermektedir. Bu da «toplama teorisi» dir. Marx tarafından ortaya atılan açıklamalar iyi araştırıldıkları takdirde genel olarak, «rekabet savaşı, malların fiyatlarını baskı altında tutarak yürütülür», «büyük sermaye küçük sermayeyi ezer» (32) gibi birtakım beylik sözlerle karşılaşılmaktadır. Bu tip cümleler genellikle basit el kitaplarında görülen, derin bir araştırma niteliği taşımayan ve hiç de hayranlık uyandırmayan deyişleri ifade etmektedirler. Bu terminoloji, özellikle ısrarla şahsî sermayenin boyutları üzerinde duyulduğu için uygun düşmemektedir, öte yandan Marx, monopol ve oligopollerle ilgili sorunları ele alamıyacak kadar az bir tekniğe sahip olduğunu da bu şekilde ortaya koymaktadır.

Bütün bunlara rağmen, birçok marksist olmayan iktisatçının adı geçen teoriye karşı olan hayranlıkları da haksız değildir. Her şeyden önce, büyük çaptaki işletmelerin günün birinde ön plânı işgal edeceklerini belirtmek Marx'ın devrinde oldukça zordu. Öte yandan Marx, sermaye toplanması teorisini, sermaye yoğunlaşması teorisine başarı ile bağlamış, birinciyi ikinci olayın mantıki bir sonucu olarak belirtmiştir. Sermaye yoğunlaşmasının birtakım sonuçlarını da doğru olarak ortaya atmış, örneğin «sermayenin şahsî bölümlerinin artan hacmi üretim şekillerinde devamlı bir ge-

(32) Bu sonuç, Marx'ın doktrininde, kapitalistlerin birbirlerini nasıl yok ettiklerini gösteren mücadelenin yegâne ekonomik temelini teşkil etmektedir.

lişmeye materiyel temel olmaktadır» demişti. Kendisi sosyal sınıflar mücadelesini, politik mücadeleleri birer dinamo gibi kullanarak ekonomik olayları elektrikli bir atmosfer içine sokmuştur. Bütün bunlardan çok daha önemli olarak Marx, verdiği tablonun şu ya da bu cephesi tarafından yanlışa sürüklenmeden, profesyonel iktisatçıların buldukları hatalı yönleri yüzünden zarara uğramadan, bütün sert ifadelerine rağmen, gelecekteki sanayi devleriyle bunların sebep oldukları sosyal durumu önceden görmüştür.

5. Marx'ın «yoksulluğa düşme teorisi» ile Marx ve Engels'in geliştirdikleri ekonomik dolaşım teorisini inceliyerek araştırmamıza iki eleman daha katalım. Birinci teoride Marx'ın analizleri ve öngördüğü hususlar tam bir başarısızlığa uğramışlarsa da ikinci doktrinde tersine bir durum vardır.

Hiç şüphesiz Marx, kapitalist gelişme sırasında kitlelerin yaşama seviyelerinin ve ücretlerinin azalacaklarına inanmaktaydı. Bu azalma Marx'a göre, az gelirliler ya da yüksek ücret alanların kategorileri için tesadüfî ya da dış etkiler yüzünden değil, ama kapitalist sistemin karakteri icabı olarak kendini gösterecektir (33). Bu kehanet tamamen yersiz

(33) Genel olarak bütün marksistlerin arkasına saklanıp tenkitlere cevap verdikleri bir siper vardır, bu da Marx'ın, ücret artışı gibi birtakım diğer faktörleri esasen öngördüğünün belirtilmesidir. Müminleri, bu şekilde Marx'ın ileride kendisine yöneltilecek tenkitlere önceden cevap verdiği kanısındadırlar. Marx bir dinî dokunulmazlık kazanmakla birlikte vardığı sonuçlar bakımından tenkide uğramaktan kurtulamamıştır.

olduğu için ileride marksistleri hayli sıkıntıya sokmuştur. Buna rağmen Marx'ın bazı çok sadık müritleri ücret istatistiklerine dayanarak bu «kanun»un gerçeklere uyduğunu ispata girişmişlerdi. Daha sonraları ise bu düşüncenin, kehanetin; emekçi sınıfa ödenen gerçek ücretlere değil, millî hasılada ücretlerin payına ait olduğu öne sürülmüştür. Birçok yerlerinde Marx'ın doktrini yukarıdaki anlamlarda yorumlanabilirse de, bu tip yorumlar ister istemez Marx'ın esas düşüncesine karşıt anlam taşımaktadırlar. Zaten Marx, işçilere teker teker düşen gerçek ücretlerden bahsettiği için, yorumlar ancak bu sınır içinde geçerlik taşıyabilirler. Öte yandan ücretlerin millî hasılaya oranları da her yıl değişmekte, zaman ilerledikçe tam tersine, sabit kalmakta, herhangi bir düşüş göstermemektedirler.

Bütün bunlara rağmen, Marx'ın doktrininin yanlış çıkmadığını gösterecek bazı düşüncelere de rastlanmaktadır. Örneğin yeni marksistler, Marx'ın doktrininin tam olarak doğru çıkmayışını, 19' uncu yüzyıldaki keşifler sayesinde yeni toprakların kolonizasyonunda ve istismar edilebileceklerin buralara yayılmalarında sebeplendirmektedirler (34). Bu konuya gelecek bölümde yeniden değineceğiz. Ortadaki bu gerçekler düşünceyi destekler niteliktedirler, yalnızca ücretlerle ilgili teorinin temellerinin yeteri kadar sağlam olması gereklidir.

(34) Marx tarafından bizzat öne sürülen bu düşünce yeni-marksistler tarafından genişletilmişti.

Oysa bu temel oldukça zayıftır. Yoksulluğa düşme teorisi, üretimin makinalaşmasıyla ortaya çıkan işsizliğin doğurduğu endüstriyel yedek ordu teorisi üzerine kurulmuştur (35). Öte yandan adı geçen yedek ordu teorisi, Ricardo tarafından ortaya atılan ve makinalaşmayla ilgili bölümde yer alan doktrinde belirtilmişti. Esasen bu konuda Marx'ın düşüncesi Ricardo'nunkine tamamen uymakta, ne bir fazlalık, ne de bir eksiklik göstermektedir (36). Tabiatiyle sadece teoriden bahsetmekteyim, çünkü Marx, âdeti üzere bu tabloya birçok rötuşlar yapmıştır; örneğin, işsizlik sırasında tecrübeli işçilerin azalması ve yerlerine yalnızca tecrübesiz, usta olmıyanların dolması. Bütün bunları, sosyal fikirlerinden meydana gelmiş bir dekor içinde, parlak cümlelerle ve heyecanlı bir üslûpla dile getirmiştir.

Ricardo ilk plânda, her devirde en yaygın bir fikre iştirak ederek üretimin makinalaştırılmasının ergeç kitlelere de yararlı olacağını öne sürmekteydi. Bu düşüncesinin genel geçerliği hakkında şüpheye düşünce, her zamanki gibi büyük bir açıklıkla yeni bir açıklama şekli seçmiş ve verdiği rakamlı izahatla durumun başka türlü olabileceğini de belirtmek

---

(35) Bu tip bir işsizliği diğerlerinden ayırmak zorunludur. Marx, özellikle ekonomik çalışmada görülen periodik değişmelerle ilgili bir tipi belirtmiştir.

(36) Bu tip bir sonuç her doktrinci tarafından açık olarak görülebilir. Nitekim «Das Kapital»in (Cilt I, Bölüm XV, alt-bö'üm 3, 4, 5, 6) belirli kısımlarını okumak yeterlidir. Esasen XXIV ve XXV. bölümlerde de aynı noktalar yer almaktadırlar.

zorunda kalmıştı. Kendisi, teorisinin yalnızca, mümkün olan tiplerden birini kapsadığına işaret ediyor, mekanizasyonun bütün üretim, fiyatlar v.s. yoluyla sonunda el emeği için yararlı olabileceğini bildiriyordu.

Ricardo'nun verdiği örnek belirli sınırlar içinde doğrudur (37). Zamanımızın biraz daha ilerlemiş olan metodları bu sonuçları kabul etmektedirler. Bunun yanında formel şartların sonuç değişikliklerine yol açabileceklerini de görmekteyiz. Tabiatiyle teorik bakımdan daha fazlasını beklemek mümkün değildir. Bir mekanizasyon projesini gerçek sonuçlarını öngörmek için birtakım verilere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, Ricardo'nun örneği başka bir ilginç karakter daha taşımaktadır. Ricardo'ya göre bir işletme belirli bir sermayeye sahip, belli sayıda eleman çalıştıran ve mekanizasyon alanında ilerlemek amacını taşıyan bir kuruluştur. Dolayısiyle işletme, çalıştırdığı işçilerine bir makina yaptırmakta, sonra bu makina, işçilerin bir kısmının işlerini terketmelerine sebep olmaktadır. Kazançların, sonunda aynı seviyede kalmış olmaları mümkündür (rekabetin yüksek kazançları kaldırması ile) ama brüt kazanç, işden çıkarılan işçilerin ücretlerine eşit olarak azalmıştır. Marx tarafından ortaya atılan değişmeyen sermayenin, değişen sermayeye (ücretler)

(37) Ya da hiç değilse, sonucu değiştirilmeden doğru duruma getirilebilir. Ricardo'nun düşünce sisteminin bazı şüpheli noktaları yanlış bir teknik yüzünden ortaya çıkmışlardır. Bu yolda devam eden birçok iktisatçı vardır.

geçmesi fikri, yukarıdaki düşünce tarzına da bir cevap teşkil etmektedir. Ricardo'nun teorisinde yer alan «korrelatif» nüfus fazlalığı (redundancy) da Marx'ta, artan nüfus deyimi ve «yedek endüstri ordusu» terimiyle karşılığını bulmaktadır. Görülüyor ki Marx, Ricardo'nun doktrinini olta ve iğnesi dahil tamamen yutmuş durumdadır.

Bütün bunlara rağmen Marx, «telâfi teorisi» olarak adlandırılan ve mekanizasyonun ilk zamanlar işçilerin aleyhine bir karakter taşıdığını, ancak zamanla bunu giderdiğini belirten doktrine karşı şiddetle cephe almıştır. Marx'ın bu şekilde hareket etmesine iki sebep gösterilebilir. İlk önce Marx «yedek endüstri ordusu teorisi»ni sağlam temeller üzerine oturtmak istiyordu ve Malthus'un nüfus artışı teorisini kullanmamaktaydı. Kendisine göre endüstri ordusu durmadan büyüme karakterindeydi (38). İkinci plânda ise Marx'ın mekanizasyon anlayışı «Das Kapital»in birinci cilt, XXXII. bölümündeki çok sert cümlelere temel teşkil etmiş, bir bakıma sadece bu cildin değil, bütün eserin genel ve en belirli niteliği haline gelmiştir. Aşağıda tamamını verdiğimiz bu pasaj Marx'ın tesiri altında kaldığı heyecan ve tiksinmelerin bir tablosu karakterindedir:

«Bu merkezleşmeyle aynı zamanda ve birçok

(38) Tabiatıyla bu karakterin açıklanması gereklidir. Bazı tenkitçilerin yaptığı gibi, esasen işsiz olanların işlerini de mekanizasyon yüzünden kaybedeceklerini söylemek yanlıştır. Marx işsizlerin belki bir gün çalışma sistemine girebileceklerini kabul etmekteydi.

kapitalistin, içlerinden bazıları tarafından mal ve mülklerin toplanması, aynı torbada yer almaları devam etmekte, kapitalist rejimin uluslararası niteliği ortaya çıkmaktadır. Değişim procedürünün avantajlarının hepsini tekelleri altına alan, kullanan büyük kapitalistlerin miktarı devamlı şekilde azalırken; sefalet, buna paralel olarak kapitalist üretim sisteminden doğan birleşmiş, disiplinli ve çığ gibi artan bir sınıfın, çalışan-emekçi sınıfın isyanı büyümektedir. Sermaye tekeliyle aynı zamanda gelişen ve onun kontrolü altında filizlenen üretim şekli aynı sermaye tekeli için bir engel halini almaktadır. Üretim imkânlarının merkezleşmeleri ve el emeğinin sosyalizasyonu, sonunda öyle bir noktaya varmaktadır ki, kendilerini örten kapitalist kılıfla katiyen bağdaşamaz duruma gelmektedirler. Kılıf yırtılmakta, kapitalist nitelikteki özel mal-mülkler için ölüm çanı çalmakta, bu sefer istimlâkçilerin malı ellerinden gitmektedir.»

6. Marx'ın konjonktür teorisi alanındaki fikirlerini belirtmek çok güçtür. Kendisinin ekonomik devirler hakkındaki düşünceleri özel muhaberatı dahil bütün eserleri içinde yayılmış halde bulunmaktadır. Bu yüzden, toplu bir halde, Marx'ın kafasında bile belki belirmemiş bir teorik düşüncenin toparlanması, ifadesi çok defa yanlış sonuçlara sebep olmakta, üstadın müritlerinn fikirlerini de buna katmalarına yol açmaktadır.

Marx'ın taraftarlarının ve tenkitçilerinin çoğu, kendisinin konjonktür teorisi konusunda bir falcı gibi hareket ettiğini görmemişler, gerçekten mevcut

değerlendirme meselesi üzerinde durmamışlardır. Marx'ın bu konu üzerinde dağınık da olsa sık sık fikir beyan ettiğini görenler, basit ve açık birekonomik devirler teorisinin mevcut olduğuna inanmışlar, aynı marksist emek teorisi üzerine kurulu «istismar teorisi» gibi, Marx'ın «kapitalist procedürü» sisteminden bu tip bir konjonktür teorisi çıkarmışlardır. Dolayısiyle Marx'ın partizanları da, tenkitçileri de mutlaka bir konjonktür teorisini bulmaya çalışmışlar, tahmini kolay olduğu üzere sonunda ortaya zoraki bir teori de çıkmıştır.

Marx bir yandan -belirli ve gerekli bir açıklamada bulunmadan- kapitalizmin, üretimin sosyal kapasitesini büyük bir güçle geliştirdiğini öne sürmekte, öte yandan, halk kitlelerinin gelişen sefaletinden bahsetmektedir. O halde, ekonomik krizlerin, depresyonları istismar edilen halk kitlelerinin gelişen sefaletinden bahsetmektedir. O halde, ekonomik krizlerin, depresyonların istismar edilen halk kitlelerinin üretim sisteminin devamlı ve artan bir şekilde ürettiği ya da üretmeye hazır olduğu mallara sahip olamamalarından doğduğunu, bu yüzden kazanç katsayısının da iflâsa yol açacak şekilde düştüğünü söylemek tabiî bir sonuca varmak olacaktır. Görülüyor ki, bu şekilde, bir «az tüketim teorisine» ya da adî bir «üretim çokluğu teorisine» yaklaşmaktayız.

Gerçekten de marksist açıklama şekli az tüketim temeline dayanan kriz teorileri arasında belirtilmiştir. (39). Bu tip bir sınıflandırmada gözönünde bulundurulması gerekli iki nokta vardır. Birinci plânda, Marx'ın artık-değer ve diğer teorileri, Sismondi

ve Rodbertus'un teorilerine çok benzemektedir. Oysa bu yazarlar az tüketim teorisine katılmamaktadırlar. Dolayısiyle Marx'ın da aynı tip bir doktrine sahip olduğu düşünülebilir. İkinci nokta olarak Marx'ın eserlerinin bazı bölümlerindeki, özellikle «Komünist manifestosu»ndaki krizlere ayrılan kısımlar, kendisinin az tüketim temeline dayanan bir konjonktür teorisini benimsediğini göstermektedir. Bununla birlikte adı geçen doktrin, Engels'inkinden daha az belirlidir (40). EsasenMarx, bunun tenkidini yapmaktan geri kalmamıştır (41).

Gerçekten Marx, ekonomik devirlerle ilgili olarak hiçbir teori kurmamıştır. Kendisinin «ekonomik

---

(39) Bk. Tugan-Baronewsky, «Theoretische Grunlagen des Marxismus, 1905» Marx'ın kris teorisini şiddetle tenkit etmiştir, buna karşılık M. Dobb; 'Political Economy and Capitalism», 1937 başlıklı eserinde Marx'ın teorisine karşı sempatisini göstermektedir.

(40) Engels'in bu konudaki fikirlerini en belirli şekilde şu eserinde görmek mümkündür: «Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenchaft». Bu kitap sosyalist literatürdei sık sık zikredilmiştir ve polemik bir nitelik taşır. Engels bu etüdünde krislerin yapısına, tanımına pitoresk bir tarzda değinmektedir, ve piyasanın üretime paralel olarak gelişmediğini belirtmektedir. Bu kitabımda Engels'in fikirlerini sık sık tenkit durumuna düştüğüm için üzgünüm, çünkü kendisinin birçok bakımdan —özellikle teorik yönden— Marx'tan zayıf olduğunu kabul etmekle beraber, diğer bakımlardan da değerini inkâr etmemekteyim.

(41) Kapital, II. Cilt, «Artık-değer teorisi», Cilt II, bölüm III.

kurallarından» da bu tip bir teori çıkarmak mümkün değildir. Eğer artık-değerin çıkış noktasını izah tarzını, sermaye yoğunlaşmasını, mekanizasyonu (sabit sermayenin artışı), nüfusun çoğalmasını (kitlelerin sefaletini arttıran bir faktör), kapitalist sistemin yok olmasını sağlayan mantıkî bir zincir olarak kabul etsek bile, konjonktürel devirlerle ilgili herhangi bir faktör ortaya çıkmamakta, refah ya da krizi açıklayıcı birer «endogen» faktörle karşılaşmamaktayız (42). Tabiatiyle birçok «exogen» (ekonomik alan dışı) faktör gösterilebilir, iyimserliğin, kötümserliğin konjonktürel etkilerinden söz açılabilir; ama bütün bunlar da ekonomik konjonktürel devirlerle ilgili olmıyan noktalar olarak kabul edilebilirler, Marx'ın izah ettiği ekonomik gelişme mutlaka bir kriz-refah devri değil, aynı zamanda da yalnızca mantıkî bir seyirdir.

Yukarıda belirtilen nitelikler Marx'ın teorik yapısının mutlaka zayıf bir tarafının bulunduğunu göstermez, tam tersine birçok iktisat teoricisi, yeterli derecede önemli bir bozukluğun ekonomik hayatta krize yol açabileceğini öne sürmüşlerdir. Marx, konjonktürle ilgili düşüncelerini açıklarken sisteminin esaretinden kurtulmuş, önverileri şiddetle kullanmıyarak olduğu gibi kabul etmiştir. Gerçekten de, görüşlerinde az ya da çok uygun nitelikte elemanlar serisi kullanmıştır. Örneğin J. B. Say'in teorisiyle ilgili olarak sathî bir şekilde ticarî transaksi-

(42) Bu gözlemimizin ne derece doğru olduğunu Ricardo'nun aynı konudaki düşüncelerini okuyucu anlıyacaktır.

yonlarda paranın oynadığı rolü belirtmişti, kitle yatırımlarının karakterize ettikleri ekonomik branşlardaki gelişmeleri açıklamak için para piyasasından faydalanmak istemiş, sermaye birikimini, yoğunlaşmasını izah edebilmek amacıyla yeni sosyal ihtiyaçların ya da pazarların ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Nihayet nüfus gelişmesini, tam başarıya ulaşmasa da, iniş ve çıkışlarla dolu bir gelişme olarak göstermektedir (43). Marx'ın görüşüne göre, üretim miktarları sıçrama şeklinde artmakta, azalmaktadırlar, endüstriyel konjonktürel gelişmelerin sebebi ise, kredi hacimlerindeki artış ve azalışlar olmaktadır (44). Bütün bunların yanısıra kendisine özgü görüşüyle olay ve kazaları da, açıklaması içinde söz konusu etmektedir.

Bütün bu gözlemler, aslında doğru ve genel anlama uygundurlar, çünkü ekonomik devrelerin araştırılmasında kullanılan bütün elemanlara yer verilmiş ve Marx bu konuda herhangi bir yanlışlığa düşmemiştir. Öte yandan o devirde yalnızca ekonomik konjonktür hareketlerinin varlığından bahsetmek bile bir çeşit büyük başarı olarak zikre değer. Tabiatiyle Marx'tan önce birçokları bu konuda fikir be-

(43) Bu ipotezin zayıf taraflarını Marx'ın da kabul ettiğini göz önünde tutmamız gerekir. Esasen adı geçen fikirleri, eserinin üçüncü cildinde yer almaktadır ve kesin sayılamazlar.

(44) «Kapital» cilt I, bölüm XXV, alt bölüm 9. Bu bölümden hemen sonra Marx, modern konjonktür teorileri gibi bir fikir yürütmekte ve sonuçların zamanla sebepler haline geldiklerini öne sürmektedir.

yan etmişlerdi. Bununla birlikte adı geçen iktisatçılar genel olarak ekonomik krizlerden bahsetmişler, bu krizleri ekonomik devreler içinde basit bir olay gösterip, esas yerlerine koymayı başaramamışlardır. Genel olarak kredi mekanizmasının çalışma hatalarını öne sürerek krizleri izah yoluna gitmekteydiler. Bence Marx, alışılmış anlayışı yenerek, tamamlayıcı istatistikler hariç Clément Juglar'dan önce ekonomik krizleri açık ve yerinde gören ilk iktisatçıdır. Kendisi ekonomik konjonktürel dalgalanmalara tam uygun bir açıklamada bulunmamakla birlikte, mekanizmalarının büyük bir kısmını açıklamıştır. Aynı zamanda, Juglar gibi, 10 yıllık bir devreyi inceleyip, bu devre içinde de ufak dalgalanmaları görmekten geri kalmamıştır (45). Kendisinin ilgisini çeken konu bu periodik durumun nereden ortaya çıktığıydı ve devreyi pamuk endüstrisinde kullanılan makinaların çalışabilme süreleriyle açıklamayı denemiştir. Marx, bundan başka diğer fırsatlarda da ekonomik iniş, çıkışları krizler dışı bir araştırma konusu olarak ele almıştır. Bütün bu çalışmaları kendisine modern konjonktürel devre araştımasının kurucuları arasında önemli bir yer verecek niteliktedir.

Burada meselenin diğer bir cephesine de işaret etmek uygun olacaktır. Birçok hallerde Marx, kriz deyimini herkes gibi, alışılmış anlamda kullanmış, 1823 ya da 1847 yılları krizlerinden bahsetmiş-

(45) Engels daha da da ileri bir teorik araştırmada bulunmuş. Kondratieff'in uzun konjonktür devrelerine öncü olarak kabul edebileceğimiz devrelerden de bahsetmiştir.

tir. Ama terimi başka anlamda da kullanmıştır. Kapitalist gelişmenin bir gün gelip mutlaka kapitalist toplumun organik çerçevesini yıkacağından emin olan Marx, kapitalizmin bu son nefesinden önce amansız bir hastalığın bütün belirtilerini taşıyacağını belirtiyordu. Kriz deyimini işte bu hastalık içinde kullanan Marx, ozun ya da kısa süreli bir tarihî kriz devresinden bahsetmiş ve kapitalist sistemin bu krizlerin sonunda yıkılacağını açıklamıştı. Kendisine göre ilk krizler, esa sbüyük krizlerin provaları, öncüleri rolündeydiler. Bütün bu düşüncelerine göre Marx'ın ekonomik kriz teorisi özel bir anlam taşımaktadır ve sonuçta istimlâkçilerin mallarının elllerinden alınması, yani kapitalizmin yıkılmasının ancak depresyon devresinde vukua gelebileceğini kabul etmemiz gerekmektedir.

7. Nihayet, kapitalist gelişmenin, kapitalist toplumun organik yapısını yıkacağı tezi derin bir önseziye dayanmaktadır. Marx'ın, sefaletin çoğalması ve baskının artması tezi ve bunun sonucunda halk kitlelerinin isyana teşvik edilmesi tezi diyalektik bir niteliktedir. Öte yandan da, endüstriyel kontrolün yoğunlaşmasının kapitalist sisteme uygun olup olmadığı Marx'ın bu konudaki tezinin tartışma konusu haline gelmesine sebep olmuştur. Sağlam bir temele dayanarak ilk ciddî tartışmayı açan sosyalist Rudolf Hilferding olmuştur (46). Bu yazar «yeni-marksistler» grubuna dahildi ve kapitalizmdeki stabilitenin sermaye yoğunlaşmasıyla kuvvetlenebilece-

(46) «Das Finanzkapital», 1910.

ğini öne sürmekteydi. Bu konuya ileride yeniden temas edeceğim, ama Hilferding'in oldukça ileri gittiğini belirtmek isterim. Birleşik Amerika'da yayılmış bir fikre göre, dev işletmelerin üretim imkânlarını frenleyici etkileri olduğunu düşünmek hiçbir temele dayanmamaktadır ve Marx'ın vardığı sonuçlar teori ön şartlarından doğmamaktadır. Bununla birlikte Marx'ın ön verileri ve düşünceleri ne kadar yanlış olursa olsun, kapitalist toplumun temellerinin kapitalist gelişme tarafından yıkılacağını söylemesi geçerlik taşıyor sayılmaz. Oysa, bunun böyle olacağı kanısındayım. Bu gerçeğin 1847 yılından itibaren şüphe götürmez bir şekilde yer ettiğini de söylemenin mübalâğa olmadığı kanısındayım. Bu tip bir tez ilk olarak Gustave Schmoller tarafınddan ortaya atılmıştı. Prusya parlâmentosu üyesi bulunan saygıdeğer profesör Schmoller, bir ihtilâlci olmadığı gibi, bir anarşist de değildi, buna rağmen ne sebebini, ne de temelini açıklamadan aynı gerçeği söylemiştir.

Yukarıdaki krokinin bizi bazı sonuçlara götüreceğine (mükemmel olmasa bile) inanmaktayım. İlk önce, saf ekonomik analizlere ne kadar az alışılmış olunursa olunsun Marx'ın bu konuda tam bir başarıya ulaştığı söylenemez. İkinci olarak, iddialı teorik modellerin yapısına ne kadar az önem verilirse verilsin bu alanda tam bir başarısızlıktan da bahsedilemez.

Ekonomik teknik konusunda yetkili kimselerden kurulu bir mahkeme, Marx'ı mutlaka mahkûm edecektir. Çünkü Marx, daima, uygun olmıyan bir analitik yol seçmiş; teorilerinde önverilere uymıyan

sonuçlara varmış, dedüksiyonlarını tamamen değiştirebilecek nitelikteki düzeltmelere yol açacak yanlışlıklar yapmıştır.

Bütün bunlara rağmen bu tip bir mahkeme bile kararında hafifletici noktalar bulacaktır. (Buna sebep olarak şu iki sebebi gösterebiliriz:

Birinci sebep, Marx'ın çok defa yanılmış olmasına rağmen tenkitçilerinin başarılı tenkitlerde bulunamamış olmalarıdır.

İkinci nokta ise Marx'ın özel konularda pozitif ya da negatif birçok yeni fikir getirmiş olmasıdır. Bu tip bir genel kroki çerçevesinde bütün bunları ayrı ayrı araştırmak ve belirtmek mümkün olamıyacaktır. Bununla birlikte bunlar içinde bazılarına, örneğin konjonktür teorisi konusunda işaret ettik. Ayrıca, fizikî sermaye yapısıyla ilgili teorilerimizi geliştirici nitelik taşıyan bazı fikirlerinden de bahsetmiştim. Bu alanda ortaya koyduğu şemalar, son sıralarda yapılan marksist araştırmalarda geniş etkilerini göstermişlerdir.

Öte yandan bir temyiz mahkemesi, teorik meselelere işaret etse bile, zıt bir karar verme eğilimi gösterebilir. Gerçekten de Marx'ın teorik yanlışlıklarının yanısıra hakikaten önemli bir başarısından da bahsetmek mümkündür. Marx'ın bütün, detaylı, eksik ve yanlış düşüncelerini, teorileri arasında boydan boya bir düz çizgi gibi uzanan, gerçek ekonomik gelişmelere tamamen uygun, tarihsel görüşle perçinlenmiş düşünceler silsilesi yer almaktadır. Böylece, bu kadar yanlış fikrin yaratıcısı, günümüzde de kul-

lanılan, ileriye yöneltilmiş ekonomik düşünce tarzının ilk kurucusu da olmuştur.

Marx böyle bir düşünce sistemini gerçekleştirmek için de çalışmıştır. Bu yüzden bıraktığı eser, böyle geniş bir amaca yöneldiğinden, dikkati çekmekte, takdir toplayabilmektedir. Marx çok önemli bir hedefe vararak, ekonomik metodoloji bakımından önemli bir yer tutmuş durumdadır. Marx'tan önce iktisatçılar ya yalnızca iktisadî tarihle ilgili eserler vermişler, ya da ekonomik tarihi araştırmalarının belirli yerlerinde kullanmışlardır. Ama hiçbir zaman tarih ve ekonomiyi mekanik bir karıştırma dışında tutmamışlardır. Oysa Marx bir çeşit kimyasal sentez yaratmış, tarihsel verileri, sonuçlar elde ettiği düşünce kalıpları içine bile yerleştirmiştir. Kendisi, ekonomik teorinin ne şekilde tarihsel bir analiz niteliğine erişeceğini kabul eden, tarihsel etüdlerin mantıkî tarih haline nasıl gelebileceklerini gösteren ilk büyük iktişatçıdır (47). Marx, istatistiğin ortaya atığı buna benzer meseleleri çözümleme yoluna gitmemiştir. Bununla birlikte bir bakıma ikinci nokta birinciyle bağlı durumdadırlar.

---

(47) Eğer bu düşüncelerini ele alarak bazıları, Schmoller'in tarihsel ekolünün Marx'la ilgisi olmadığını bilmekle birlikte, Marx'ın tarihsel ekolün temellerini attığını ileri sürerlerse bu husus çabucak reddedilemez. Fakat eğer yalnızca Marx'ın rasyonel bir tarihî görüşü getirdiği iddia edilirse buna da değişik bir cevap vermek gerekecektir. Tarihsel ekole mensup iktisatçılar analiz sanatında ilerlemişlerdi, yalnızca etüdleri Marx'ınkinden daha az ayırımcı ve genel karakterde idi.

Aynı zamanda da Marx'ın ekonomik teorisinin sosyal teorisini ne derecede ve nasıl desteklediği de ortaya çıkmaktadır. Kendisi bunda başarıya ulaşamamakla birlikte bir metodu tanımlamış, tesbit etmiştir.

4. PROFESÖR MARX

Marksist yapının temel elemanlarını bu şekilde belirtmiş bulunuyoruz. Şimdi de aslında çok önemli bir problem olan sentez konusuna da değinmek gerekmektedir. Bu özellikle, konumuz olan ve bölümlerin bütünden daha küçük olduğu bir sistem için gereklidir.

Kendisini meydana getiren elemanların yanında, sentez sonucunda ortaya çıkan bütün, detaylardan çok değişik bir nitelik taşıyabilir. Burada özellikle bütün eserden ortaya çıkan mesajı gözönünde tutmamız gerekmektedir. Ancak bu konuda bir şey söylemiyecek, mesajı herkes tarafından istenilen şekilde yorumlanması için araştırma dışı bırakacağız.

Meslekdışı elemanların bu kadar büyük bir yer tuttukları sosyal bilimler alanında diğer bütün branşlardan daha fazla sayıda senteze ihtiyaç duyulmaktadır (48). Oysa Marx'ın sistemi, sentezin, yeni ışık-

(48) Marxın hayranları arasında, «meslek dışı», yani iktisatçı olmayan elemanlara özellikle çok sayıda rastlanmaktadır. Bunlar ancak sınırlı bir şekilde üstada bağlıdırlar, para karşılığı onun fikirlerini benimsemekte, inanmakta esas iş anında çok defa ona sırt çevirmektedirler.

lar getirmesine rağmen, yeni birtakım bağlantılara da yol açacağını göstermiştir.

Şimdiye kadarki bölümlerde, sosyoloji ve politik ekonominin marksist düşüncede ne şekilde yer aldıklarını genel hatlariyle, hattâ ayrıntılı kısımlariyle nasıl birbirlerine bağlı kaldıklarını gördük. Bu görüşümüze uygun olarak ve iki farklı görüş açısından bakarsak, Marx'ın bütün temel anlayış ve tekliflerinin aynı zamanda ekonomik ve sosyal olduklarını, bu iki plânda aynı anlamı taşıdıklarını öne sürebiliriz. Örneğin, ekonomik anlamdaki «el emeği» ile sosyal bir sınıf olan «proletarya» hiç olmazsa ilkece aynı niteliktedirler. Ya da, üretken hizmetlerin karşılığı olarak ödenen paralar, gelirler marksist sistemde sosyal sınıfların ayırım temellerine göre yer almakta, anlam değiştirmektedirler. Öte yandan sermaye, marksist sistemde yalnızca kapitalist sınıfın elinde bulunan bir sermaye anlamını taşımaktadır; işçilerin elinde mevcut aynı nitelikteki imkânlar sermaye karakterini kaybetmektedirler.

Bu tip bir prosedürün analize kattığı canlılığı kabul etmemek imkânsızdır. Bu şekilde ekonomik teori mücadeleci bir niteilk kazanmakta, dedüktif karakterinden hiçbir şey kaybetmemesine rağmen, sosyal hayattaki düzensizliği gösteren bir tablo anlamı kazanmaktadır. Bu tip bir analiz, ekonomik tahlile çok daha zengin bir içerik vermekte, ekonomik tablonun genişlemesine sebeb olmakta, sosyal hayattaki düzensizliği gösteren bir tabler ekonomik hayatın alışılmış kurallarına uysalar da, uymasalar da ağırlık kazanmaktadırlar. Savaşlar,

ihtilâller, kanunî kurallar gibi marksist olmıyan iktisatçıların dış olaylar olarak ikinci plânda, ekonomi dışı ele aldıkları faktörler; marksist sistemde, yatırımlar ya da toplu sözleşmeler gibi konuların yanısıra söz konusu edilmekte tek açıklama şeması arasında yerlerini almaktadırlar.

Bununla birlikte bu tip bir araştırmanın da zayıf yanları vardır. Bu şekilde katı bir kalıp içine yerleştirilmiş düşünceler kuvvet kazandıkları oranda kesinliklerinden kaybetmektedirler. Biraz alışılmış da olsa işçi-proleter çifti örneğini vererek bir açıklamada bulunmamız mümkündür. Marksist olmıyan ekonomik doktrinlerde, hizmeti gören kimse avukat da, sinema yıldızı da, şirket müdürü de, sokak çöpçüsü de olsa, bu hizmetine karşı ödenen paralar ücret olarak tanımlanır. Bütün bu gelir tipleri birçok ortak karakter taşıdıklarına göre, bu tip bir genelleme yanlış ya da verimsiz değildir. Tam meselenin sosyolojik yönünü de aydınlatabilir. Oysa eğer işi, emeği proletarya ile bir tutarsak mesele ortadan kaybolmuş gibi olmaktadır. Ya da işe yarar bir ekonomik teori sosyolojik bir değişime uğrarsa daha zengin bir niteliğe kavuşacağına, yanlışlara sapabilir. Görülüyor ki, sentez genellikle marksist direktiflere uyularak yapılmış bir sentez hem politik ekonomiyi; hem de sosyolojiyi yanlış yola sürükleyebilmektedir.

Genel olarak sentez, yani çeşitli yolları izleyerek elde olunan metod ve sonuçlar güç bir sanat işidir ve bu tip başarılı sanatkârlar da çok azdır. Sentez, çok defa çeşitli nitelikteki elemanları gene çeşitli akıl kriterlerine göre bir araya getirmek oldu-

ğu için zordur.

Marksist direktiflere göre yapılan sentez, ekonomik ve sosyal analizleri tek amaca doğru yöneltmekte, bu yüzden merkezî bir nitelik taşımaktadır. Adı geçen tek amaç, kapitalist toplumun mantıkî bir tarihi olup geniştir, buna karşılık analizin çerçevesi dar kalmaktadır. Siyasal önverilerle ekonomik teoriler her ne kadar sıkı bir şekilde birbirlerine bağlıysalar da, bu olayı eşleri sıkan bir zoraki evliliğe benzetebiliriz. Marksistler, marksist olmıyan iktisatçıları çaresiz bırakan bütün sorunlara birer cevap bulduklarını ileri sürmektedirler. Oysa kendileri bu sonuca ancak sorunları değiştirmek sayesinde varmaktadırlar. Bu konuya daha fazla değinmek gerekir kanısındayım.

Biraz yukarıda, Marx'ın sentezinde bütün tarihî olayların (savaşlar, ihtilâller, anayasa değişiklikleri) ve bütün sosyal kurumların (mülkiyet, sözleşme bağlantıları, hükûmet şekilleri) yer aldıklarını söyledim ve marksist olmıyan iktisatçıların bunları sadece bazı önveriler şeklinde ele aldıklarını ileri sürdüm. Gerçekten de bu iktisatçılar tarihî ve sosyal olayları açıklamamakta, yalnız bir aksiyon olarak kabul ederek sonuçlarını araştırmaktadırlar. Şüphesiz bu tip faktörler ve önveriler her türlü araştırmanın program sınırlarının çizilmesi, amaçlarının belirtilmesi için gereklidir. Oysa marksist sistemin en karakteristik özelliği bütün bu faktörleri, önverileri, olayları birer değişken olarak ele almasındadır.

Örneğin, Napolyon savaşları, Kırım savaşı, Amerikan iç harbi, 1914 dünya savaşı, Fransız ihtilâ-

li, 1830 ve 1848 ihtilâlleri, işçi hareketleri (bütünü ve ayrıntılariyle birlikte), koloni politikasının gelişmesi, reformlar, bütün ülke ve zamanlarda görülen parti ve millî politikalar gibi bütün bu olaylar marksist ekonomiye bağlanmakta, bu ekonomik doktrin adı geçen tarihî ve sosyal olayların teorik açıklamalarını yapmaktadır. Bu açıklamalar temel olarak sınıf savaşları, istismar teşebbüsleri, ihtilâl ve ayaklanmalar, sermaye yoğunlaşması, sermaye hareketleri, kazanç ve artık-değer katsayılarıyla yapılmaktadır. Bu anlayışa göre, ekonomi bilimi yalnızca teknik sorunlara teknik cevaplar vermekle kalmamalı, insaniyete bütün mücadelelerinin gizli anlamını da anlatmalı, açıklamalıdır. Politika ise bağımsız bir branş olarak ekonomik olaylarla ancak bazen ilgi halinde kalamaz. Marx'a göre, politika, aynı satın alma ve satışlar gibi, ekonomiyle doğrudan doğruya bağlantı halindedir ve politikayı ekonomik sistemin konjonktürü ve yapısı tesbit ederler.

Bu tip bir sentezin özellikle gençler ve aydınlar üzerinde ne derecede etkili olabileceği ortadadır. Sabırsız, dünyayı şu ya da bu tehditten kurtarmak amacını güden bu gruplar kendi kendilerine bir senteze gidemedikleri hallerde Marx'ın hazır sentezini büyük bir sevinçle almakta, benimsemekte ve bu sentezi her soruna cevap verebilecek sihirli bir değnek gibi kullanmaya başlamaktadırlar. Bu şekilde bir an içinde hem genel, hem de çok müsbet bir araca kavuşmanın sevinci içinde kaybolmaktadırlar. Dünyadaki büyük olayların dışında kalmaktan kurtulduklarını hissetmekte, politika ve iş hayatındaki her türlü olayı an-

lamakta, kavramaktadırlar. Bu durumda ve marksizm dışında ellerinde mevcut zavallı araçlar düşünülürse marksistleri kim haksız bulabilir?

Bunlar dışında marksist sentez daha ne gibi yenilikler getirmiştir? İngiltere'nin serbest değişim prensibine geçişini ya da iş hukuku konusunda aldığı yeni tedbirleri anlatan, araştıran bir iktisatçı büyük bir ihtimalle bu tedbirlerin etkilediği İngiliz ekonomisinin yapısını incelemeyi bir yana bırakmıştır. Bu durum kendi analizinin ancak bir noktaya teksifini sağlar. Oysa marksist düşünce, oldukça basit ve sınırlı sonuçlar verse bile, düşünce sistemini değiştirmektedir.

Marksistler, marksist teşhislerin ekonomik ve sosyal eğilimler konusundaki başarılarını öne sürmek âdetindedirler. Bu tutum bir bakıma yerindedir, gerçekten de Marx, zamanının hiçbir iktisatçısında rastlanmıyan şekilde büyük işletmelerin ortaya çıkışlarını ve buna bağlı olayları öne sürmüştü. Önsezisi Marx'a geniş ölçüde yardım etmiş ve analizlerini etkilemiştir, hepsi bu kadar. Buna karşılık, bazen yanlış bir önseziden ve hatalı bir analizden doğan sosyal olayların gelişmeleri konusundaki spekülâtif fikirler dikkati çekmektedir. Marksist sisteme güvenerek aktüel sorunları ve durumları tahlil etmek isteyenler büyük bir ihtimalle yanlışlıklara sapacaklardır (49). Gerçekten de zamanımızda birçok marksist bu tehlikeyi gözönüne almış görünmektedirler.

Marksistler, özellikle 1929 - 1939 yılları arasındaki devre içindeki olaylarla ilgili olarak yaptıkları

açıklamalar konusunda hiçbir şekilde gurur duyma hakkına sahip değillerdir. Çünkü bu devrede görülen «depresyon» belirtileri, Marx'ın özlediği, kapitalist sistemden doğan bir kriz değil, yalnızca 1870-1890 yılları arasında görülen «üstün bir depresyon» karakterine benzer bir durumdur.

Marksist sentezin başarılı ve başarısız yanlarını olumlu sorunları nasıl çözebildiğini aşağıdaki iki karakteristik örnek daha iyi göstereceklerdir.

İlk olarak «emperyalizm»le ilgili marksist teoriyi inceliyelim. Bu teorinin bütün kökleri Marx'ın eserleri arasında uzanmaktadır, ama asıl gelişmesi yirminci yüzyılın ilk yirmi dört yılı içindeki sürede olmuştur ve bu devrede «neo-marksist» ekol tarafından geliştirilmiş, sistemin değiştirilmesine özellikle Karl Kautsky gibi eski marksistlerle de barışarak çalışılmıştır. Otto Bauer, Rudolf Hilferding, Max Adler'in yönettiği bu «ekol» Viyana'da vücut bulmuştu. Emperyalizm fikirleri ayrıca Rosa Luxembourg ve Fritz Sternberg gibi yazarlar tarafından da genişletilmiştir. Fikrin esası şu şekildedir:

Kapitalist toplumun yaşaması ve kapitalist ekonomik sistemin çalışması ancak kazanç sayesinde

(49) Marx'ın bazı müritleri, marksist olmayan iktisatçıların devrimizi anlatmakta çok güçlük çektiklerini ve marksistlerin bunda çok daha fazla başarılı olduklarını öne süreceklerdir. Oysa ki marksist olmayan iktisatçılar (Viyana ekolünden Walras veya Marshall'a da bağlı olsalar) genellikle ekonomi teorisi ile meşgul olmuşlar, marksist sisteme giren tipte araştırmalar yapmamışlardır. Karşılaştırma bu yüzden mümkün değildir.

olabileceğine göre, ve öte yandan sistemin işlemesinin kazançları durmadan azaltması sebebiyle, kapitalist sınıfın ilk hedefi bu kaybolan kazançları yeniden sağlamaktır. Sermayenin belirli ellerde toplanması her ne kadar sermaye birleşimi yönünden birey olarak kapitalistlerin durumunu geçici olarak düzeltiyorsa da, sonuçta genel durum kötüleşmeye devam etmektedir. Bu şekilde kazançların artma kat sayıları azalmakta (çünkü sabit sermaye, değişen sermayeden daha hızlı oranda artacak, ücretler artma eğilimi gösterdikleri takdirde iş saatlerinin miktarı azalacak ve artık-değer azalacaktır) sermaye el emeğinin serbest şekilde istismar edilebileceği ülkelere çıkmakta, yayılmakta; makinalaşmanın da ileri olmadığı bu memleketlerde kazanç sağlamayı denemektedir. Bu şekilde gelişmemiş ülkelere doğru bir sermaye ihracatı başlamakta, bu ihracatta donatım ve tüketim malları geniş yer tutmaktadır, ihracattan amaç, mevcut ucuz iş gücünü üretimde kullanmaktır. Ama yapılan ihracat özel bir niteliktedir, çünkü ithal eden ülke, malların karşılığını ne hizmetle, ne ürünleriyle, ne de parayla ödememiştir. Oysa bu ihracatlar kolonileşmeye yol açmakta, yerli halkın yatırımlara karşı (belki de sömürülmeye karşı) cephe almasını önlemek için, diğer kapitalist milletlerle rekabet edebilmek amacıyla, gelişmemiş ülke politik baskı altında da tutulmaktadır. Bu sonuç, genel olarak silâhlı kuvvetlerin desteğiyle alınmakta, silâhlı kuvvetler kapitalistler tarafından bizzat ya da hükûmetleri tarafından kurulmakta, yönetilmektedir. Bu şekilde, hükûmetler de «Komünist manifestosu»nda

belirtilen niteliği kazanmaktadırlar: «Modern devletin hükûmeti, bütün burjuvazinin ortak menfaatlerini gözetmekle görevli bir komitedir.» Şüphesiz bu kuvvetler yalnızca savunma durumunda kalmamakta, fetihlere başlamakta, kapitalist ülkeler ve rakip burjuvaziler arasında iç harplere sebep olmaktadırlar.

Diğer bir teori de emperyalizm teorisinin alışagelinmiş yönünü tamamlamaktadır. Koloniyalist gelişme, kapitalist ekonomilerdeki artık - değerin azalmaya başlamasıyla kendini gösterdiğine göre, kapitalist devrenin sonunda yer alması gerekir. (Gerçekten de Marx, emperyalizmi kapitalist gelişimin son etabında söz konusu etmiştir.) Dolayısiyle, koloniyalizm, kapitalist kontrolün küçük sanayii ezdiği, endüstriyi tamamen eline aldığı bir devreye rastlamaktadır.

Marksistlere ilerideki güçlükleri anlatmak, çözmek için büyük yardımı dokunacak bir noktayı da burada açıklamak yerinde olacaktır. Yeni ülkeler ilerlemeye başladıkları zaman yukarıdaki belirtilen tipteki bir sermaye ihracı da azalacaktır.. Bununla birlikte belirli bir süre içinde anavatanla kolonisi arasında, meselâ işlenmiş ürünlere karşı ham madde ticareti yapılacaktır. Ama sonunda endüstriyel ihracat malları azalacaklar, koloniyal rekabet, anavatan içinde artacaktır. Bu durum bu sefer de kolonilerle eski kapitalist ülkeler arasında bağımsızlık savaşlarına sebep olacaktır. Ama durum ne olursa olsun, sonuç olarak kolonilerin kapıları ergeç koloni politikası izleyenlere kapanacaklar, bunlar kolonilerinden

eskisi gibi yararlanma imkânını bulamıyacaklardır. Bütün bunlar kapitalist toplumda son ümitleri de kıracak, fazla kapasite, işlerin tıkanması, millî iflâs hattâ salt bu yüzden ortaya çıkan bir dünya savaşı kendini gösterecektir. Marx'a göre bu noktalar asla hataya düşmeden kabul olunabilir ve tarihsel gelişmeyi kolayca açıklamak için yeterlidirler.

Yukarıdaki teori, marksist sistemin sorunlarını çözerken kendi prestijini ne kadar güzel koruduğunu çok iyi bir şekilde göstermektedir. Bütün düşünce, sistemin temelinde yer alan iki ön şarttan hareket edilerek ve kolayca kurulmuştur: Sosyal sınıflar teorisi ve sermayenin belirli ellerde toplanması teorisi. Aynı tarzda ve anda çağdaş sorunlar da ayrı ayrı birer çözüm yoluna kavuşmaktadır. Buna göre, uluslararası politikanın çok girift durumu gayet basit bir tarzda analitik bir çözüme kavuşmaktadır. Sosyal hareketlerin ne şekilde ekonomik ve sosyal birer nitelik kazanıverdiklerini de bu şekilde görmekteyiz. Bir grup kapitalistin ellerinde bulunan imkân ve kaynakların durumu ve miktarı bunların tutumunu, örneğin savaşa bile girmelerini karara bağlatacaktır. Her olay gibi bu tip kararlar da ekonomik nitelik kazanmakta, koruyucu ekonomik tutum bile kapitalist gelişmeye özgü mantık çerçevesi içinden çıkmaktadır, gelişmektedir.

Öte yandan bu teori, marksist anlayışın uygulanmış teori alanındaki kaarkterlerine de uymakta, tarihî ve çağdaş olaylarla son derece yakından ilgili kalmaktadır. Sanırım ki, her okuyucu bu araştırma bölümünü okurken birçok tarihî olayla karşılaş-

tığını görmüştür. Örneğin Marx'ı okuyan herkes de, Avrupalıların, kolonilerindeki yerli halka yaptıkları baskıyı, Lâtin Amerika ülkelerinde İspanyolları yerlilere karşı kötü davranışlara giriştiklerini, esir ticaretini v.s. gözlerinin önüne serilmiş halde bulmuşlardır. Sermaye ihracatı, aslında kapitalist ülkelerin geleneksel ve herkesce bilinen bir uygulaması değil midir? Bu ihracat genellikle askerî seferlerle de desteklenerek yerli halkı baskı altında tutmaya, sömürmeye yöneltilmemiş miydi? Kolonileştirme politikası, Doğu Hindistan Şirketi ve Güney Afrika İngiliz Şirketi gibi ticarî işletmeler tarafından yürütüldüğünde bile daima bir askerî yönü de muhafaz etmemiş midir? Marx, Cecil Rhodes ve Boers savaşlarından daha iyi bir örnek bulabilir miydi? Koloni politikasının sonucunda 1700 yılından beri Avrupa'da ülkeler arasında aynı politika yüzünden birçok anlaşmazlıkların doğduğu da bilinmektedir. Bunların yanında, «ham madde stratejisi», tropiklerdeki kapitalist gelişmelerin Avrupa'ya olan etkilerini de zikretmek gereklidir.

Bütün bu örneklere rağmen acele kararlara varmak doğru olmıyacaktır, çünkü ayrıntılı analizlere dayanmayan örnekler insanı yanlışlığa sevkedebilir. Öte yandan her avukatın, her politikacının bildiği gibi, alışılmış verilere dayanarak ve bunlar üzerinde kuvvetle ısrar edilerek istenilen kararı bir jüriye ya da parlâmentoya aldırtmak mümkündür. Marksistler bu tekniği pek fazla kullanmışlardır. Oysa emperyalizm konusu özel bir durum göstermekte ve bu tip bir taktiğe çok uygun bir zemin olmak-

tadır. Çünkü bir yandan emparyalizmle ilgili olaylar kamu oyunca çok iyi bilinmekte, öte yandan ise ancak birkaç uzman tarafından tam anlamlariyle anlaşılmaktadır. Gerçekten de, bizim bu kitapta ayrıntılı olarak değinemiyeceğimiz, ama derhal belirtebileceğimiz bir konu ortadadır ve bu da «her şeyin pek öyle olmadığıdır».

Gelecek bölümde, burjuvazinin emperyalizme göre olan durumu üzerinde duracağız. Şimdi burada yalnızca emperyalizm teriminin gerçek anlamda kullanılıp kullanılmadığını belirtmeye çalışalım. Şüphesiz emperyalizmin Marx tarafından yapılan tanımını tam olarak kabul edebilir, bu tanımlamanın bütün sonuçlarını da doğru olarak niteleyebiliriz (50). Ama böyle bir yolu da izlesek, emperyalizm sorununun açıklanması ancak aynı anlamı başka başka kelimelerle gereksiz yere tekrar etmekten öteye geçemiye-

(50) «Tautologie» (aynı anlamın başka başka kelimelerle lüzumsuz yere tekrarı) yi en iyi şekilde ortaya koyabilmek özel örnekler vermekle mümkündür. Örneğin; Fransa, Cezayir ve Tunus'u, Fas'ı; İtalya, Habeşistan'ı tamamen kapitalist sebepler yüzünden ellerine geçirememişlerdir. Buna karşılık marksistler şüphesiz bu savaşların kapitalist emellerle açıldıklarını, kapitalist baskıların buna yol açtığını öne süreceklerdir. Bunun için de gerekli delilleri kolayca bulabileceklerdir, çünkü kapitalist yapının çeşitli cepheleri sonsuz örneklerle doludur. Öte yandan, marksist teoriye göre, esasen olaylar zinciri mutlak surette önceden bilindiği için kapitalist sistemin gelişmesine uygun olarak gelişeceklerdir. Böyle mutlak sınırlar içinde yer alan açıklama tipi «tautologie» niteliğini taşır.

cektir. Öte yandan ekonomik bir düşünüş tarzının aynı nitelikte olup olmıyacağını da belirtmek gereklidir.

İlk bakışta, adı geçen teorinin bazı hallerde kabul edilebileceği ortaya çıkmaktadır, örneğin İngiliz ve Hollandalıların tropikal bölgelerdeki fetihleri. Fakat bunu «Yeni İngiltere»nin kolonizasyonu gibi olaylara uygulamak imkânsızlaşmaktadır. Öte yandan marksist teori yukarıda adı geçen örnekler için bile yeterli bir açıklama verebilmekten uzaktır. Kolonilerin gelişmesini, kolonizasyonun ilerlemesini yalnızca kazanç düşüncesine bağlamak da yeterli değildir (51). Neo-Marksistler aslında bu tip bir düşünceyi hiçbir zaman öne sürmemişlerdi. Marksist kolonizasyon teorisinin geçerlik taşıyabilmesi için, bütün kolonizasyon hareketlerinin; kazanç oranlarının düşmesi, sermaye yoğunluğunun bir had safhaya gelmesi, yani kapitalizmin gerileme devresine girmesi, hiç olmazsa tam olgunluk devresinde bulunması gerekmektedir. Oysa koloni serüvenlerinin en çok görüldüğü devirler, henüz kurulu, ilkel bir kapitalizm devresine rastlar. Bu devrede sermayenin yoğunlaşması, belirli kapitalistlerin ellerinde toplanması da görülmektedir. Bunun yanısıra «tekel» faktörü günümüzden daha fazla oranlarda görülmekteydi, ama

(51) Her ülkenin kendi kolonilerini sömürdüğünü kabul etsek bile bu «sömürme» marksist doktrindeki sömürmeden çok değişik bir anlam taşır. Çünkü bir sosyal sınıf diğerini değil, bir ülkenin bütün sosyal sınıfları, diğerinin gene bütün sosyal sınıflarını sömürmektedir.

bu görünüşü öne sürerek, kapitalizmin gerilemesine, yıkılmasına sebep olarak tekellerin ve kolonizasyonun gösterilmesi mümkün değildir.

Öte yandan teorinin diğer bir bölümü -sosyal sınıflar mücadelesi- de zayıf bir nitelik taşımaktadır. Sosyal sınıflar mücadelesi daima ikinci plânda yer alan bir olay olarak dikkati çekmekte, koloni politikasında geri bir rol oynamaktadır. Koloniyalizm kazançların arttırılmasından çok ücretlerin fazlalaştırılması amacını gütmekteydi, bu yüzden uzun süreli düşünüldüğü takdirde şüphesiz kapitalistlerden çok prolterlerin işine yaramıştır. Bu hususu sağlayan bir faktör de, yerli işgücünün kullanılması sonucunda doğmuştur. Buna rağmen kolonizasyonun sonuçlarından burada bahsetmek istemiyorum. Unutulmaması gerekli nokta, koloni politikasının sebeplerinin sosyal sınıflar mücadelesiyle belirli ilişkilerinin olmadığı ve sosyal sınıflar yapısıyla ilgili bulunmadığıdır. Yalnız, koloniyal politika, kapitalist sınıfa mensup olanlar ya da koloni politikası sayesinde bu sınıfa girmiş olanlar tarafından yürütülmüştü. Bu şekilde düşünerek ve ispatlıyarak, kolonizasyonu ve emperyalizmi sosyal sınıflar mücadelesinin bir parçası olmaktan çıkarırsak marksist düşüncesinin bu bölümünden herhangi bir nokta kalmamış demektir. Adam Smith'in teorisi bile aynı konuda daha çok geçerlik taşıyan, anlamlı bir niteliğe kavuşmaktadır.

Geriye, yeni - marksistlerin modern kapitalizm teorisini araştırmak kalıyor. Klâsik ekonomi teorisini savunanlar, kollektif refahı tehlikeye sokan gümrük vergilerini, özellikle tarım politikasının gereği

olarak lüzumlu görenlere karşı ağır ithamlarda bulunmaktaydılar. Klâsikler bu şekilde «koruyucu bir politikanın» temel taşlarını atmış bulunuyorlardı. Klâsikler de marksistler gibi «koruyucu» nitelikteki bir ekonomik politikanın «tekellerle» olan ilgi derecesini ortaya koymuşlardır. Oysa kim tarafından ortaya atılırsa atılsın adı geçen teori yalnızca aslında bilinen bir doktrin niteliğini geçemez. Bu yüzden aynı doktrine bağlı kalan yeni marksistler de ekonomik teori politika yönlerinde yeni bir düşünüş getirmemiş sayılırlar.

Önemli bir görüş noktasında klâsiklerin, marksistleri geride bıraktıklarını görmekteyiz (52). Klâsik teoriye göre; koruyucu haklar, gümrükler; büyük işletmelerin fiyatlarını, dış ülkelerinkine göre ayarlama, rekabeti uygun yöne yöneltme imkânını vermektedir. Hiçbir gümrük politikası yalnızca bu amaçla yürütülmese bile, bu teori önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Oysa marksist sentez bu teoriyi anlamsızlaştırmakta, ona yanlış bir nitelik vermektedir. Bu durum, modern koruyucu ekonomik politikaya bir göz attığımız zaman bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin Amerika'nın yürüttüğü

(52) James Mill gibi bazı klâsiklerin ekonomik teorilerini daima doğru ve anlamlı olarak kabul etmeye imkân yoktur. Klâsikler, ekonomik teorinin sınırları içinde başarı kazanmakla birlikte bu sınırları aşınca bazı yanlış sapmalardan kurtulamamışlardır.

koruyucu politika büyük işletmelerin menfaatlerini gözetmek amacıyla değil, dış âlemle az ilgili, bağımsız bir iç pazar kurmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bütün bu gerçekleri araştırmayan, belirtmeyen bir teori verimli olmak şöyle dursun, düşünceyi de frenler, anlamsızlaştırır. Öte yandan, modern koruyucu politikanın bütün sebep ve sonuçlarını, modern endüstrinin tekelci niteliğine bağlamak da yanlış olacaktır. Çünkü, büyük ve bazen tekelci nitelik taşıyan işletmeler koruyucu politikadan avantaj sağlamışlarsa da böyle bir politikanın hiçbir zaman öncüsü durumuna geçmemişlerdir. Büyük işletmelere böyle bir tutumu mal etmek yanlış bir senteze gitmek demektir.

Pratik örnekleri bir yana bırakarak, ortak bir anlamdan tamamen uzaklaşarak, dışarıya sermaye ihracını ve kolonizasyonu, uluslararası politikanın temel ifadesi haline getiren marksizm büyük yanlışlıklara düşmüş olmaktadır. Uluslararası politika bu düşünce silsilesine göre, tekelci kapitalistler arasında ya da bunlarla proleterler arasında bir mücadelenin sonucundan doğmuş olmaktadır. Bu tip ifadeler ancak propaganda broşürleri için bir temel teşkil edebilirler. Büyük işletmeler, bankerler (Fugger'den Morgan'a kadar) ne zaman uluslararası politikada söz sahibi olmak istedilerse bu bir fiyaskoyla bitmiştir. Günümüzde kapitalist gruplar ülkelerinin politikasını kendilerine göre değiştirmeye çalışmaktan çok, kendilerini ülkenin politikasına uydurmaya çalışmaktadırlar. Öte yandan bu gruplar, ken-

di çaplarında, ülkenin politikasından tamamen uzak olarak karar vermekte, kısa vadeli düşünceler sistemiyle çalışmaktadırlar. Görülüyor ki, marksizm, halkın öne sürdüğü birtakım öndüşünceleri, hurafeye benzer değerlendirmeleri tekrardan ileri gitmemektedir (53).

Marksist strüktürün bütün elemanlarında doktrinal yanlışlıklara, kusurlara rastlamak mümkündür. Bunlar arasında bir örnek vermek için yalnızca «Komünist manifestosu»ndan alınan ve yukarıda yer alan tanımlama ve açıklamaları göstermek yeterlidir. Marx'ın teorisini açıklamak, olumlu duruma sokmak için yeni bir «tautologie»den faydalanmak ve her çeşit hükûmetin uzun ya da kısa vadeli de olsa ergeç burjuvazinin ekonomik ve sosyal çıkarlarına hizmeti görev edineceğini belirtmek mümkündür. Bununla birlikte bu tip bir teori bile marksist düşüncenin kalitesini yükseltmeye yetmiyecektir.

Bilimsel sosyalizmin karakteri (Marx'a göre; bunun karşıtı «ütopik» sosyalizmdir), bu rejimin istense de istenmese de, insaniyetin isteklerine uysa

(53) Bu tip bir fikrî softalık, bazı saf insanların, yahudilerin bütün uluslararası politikayı, geilşmeleri kontrol ettiklerine inanmaları ile birdir. Marksistler bu derece olmamakla birlikte gene de bu çeşit düşünme sistemi içindedirler. Adı geçen softalıklara karşı mücadele birkaç bakımdan zor olmaktadır, çünkü hertürlü bilgi ve araştırmadan uzak olarak ortaya atılan inançlar sahiplerine kudret kazandırmaktadırlar.

da uymasa da mutlaka günün birinde bütün dünyada hâkim olacağıdır. Bundan önce de belirttiğimiz gibi, bu şekildeki bir düşünüş, kapitalist gelişmenin kapitalizmi yıkacağının, sosyalizmin doğup gelişmesinin kabulü demektir. Bu eğilimleri, gelişmeleri Marx ne şekilde tesbit edip, ifadelendirmiştir?

Kapitalizmin kendi kendisini ne şekilde yıkacağının Marx tarafından ifadesini bundan önceki bölümde açıklamıştık. Marx, kapitalist ekonominin yalnızca ekonomik sebeplerle yıkılacağını iddia eden doktrinini yeterli derecede ispatlayamamıştır. Gerçekten de bir yandan gelecekteki gelişmeyi gösteren (özellikle yoksullaşma ve sefalet teorileri) tezi, öte yandan kapitalizmin her türlü şartlar altında yıkılması tezi olaylar tarafından ispatlanmamıştır ve kabul imkânları da yoktur. Bununla birlikte Marx, kapitalizmin kuvvetlendirdiği bazı faktörleri doğru olarak nitelemiş, ortaya koymuştur.

Sosyalizme geçiş safhası ise başka özellikler taşımaktadır. Kapitalizm ya da her türlü sistem ve düzen işlemez duruma gelebilir, ama bu bozulmadan mutlak surette sosyalizmin doğacağını ileri sürmek pek doğru olmaz. Meydana çıkacak düzensizlikten, karışıklıktan sosyalizmin çıkışı, diğer birçokları arasında bir imkândır. Marx'ın kendisi ise sosyalist toplumun niteliklerini belirtmemekte ve yalnızca kuruluşunun şartlarını ortaya koymaktadır. Bu ön şartlar şunlardır: Endüstriyel kontrolde yer alan çok büyük birimlerin, işletmelerin varlığı; sömürülen, yoksul, bitkin, ama çok kalabalık, disiplinli, birleşmiş ve

teşkilâtlanmış bir proletaryanın varoluşu. Bu çift şart, birbirleri karşısına büyük bir kuvvetle çıkacak iki sosyal sınıfın çatışmasının ne çeşit bir mücadele olacağını göstermektedir. Şartlar, aynı zamanda olayların ne yolda gelişeceklerini de belirtmekte, proletaryanın idareyi ele alacağını ve diktatörlük kurup «insanın insanı sömürmesini» önleyeceğini ve sınıfsız bir toplumu kuracağını ileri sürmektedir. Eğer arzumuz marksizmin binlerce yıl yaşayabilecek bir doktrin olduğunu ispatlamak olsaydı, bunu kabul etmek yeterli olurdu. Oysa kehanetlerle uğraşmayıp bilimsel görüşlere yer vermek durumundayız ve Marx'ın öngördüğü noktaların bilimsel değerini tartışmak zorundayız. Schmoller, gelecekteki gelişmeyi bürokrasinin ilerlemesine ve millîleştirmeye bağlamakta, sosyalizme açık ve kesin bir anlam vermekteydi. Marx, sosyalist imkânları şüphe götürmez bir hale getirip açıklayamamıştır, bu ise marksist önsezilerin yanlış olduklarını gösterir.

Marx'ın düşüncelerini kabul etsek de, etmesek de sosyalist düzen hiçbir şekilde otomatik olarak gerçekleşemiyecektir. Marksist şartları yerine getiren kapitalizm, sosyalist rejimin bütün önşartlarını yerine getirse bile, ancak apayrı bir müdahale, sosyalizmin yürütücü rejim durumuna gelmesini sağlayabilir. Bu lüzumluluk, şüphesiz Marx'ın doktrinine uygundur. Marx'ın öngördüğü proleter ihtilâl, adı geçen müdahaleye giydirmeyi uygun bulduğu bir elbisedir. Şiddet üzerinde durması, 1848 yılının bütün olaylarını görmüş bir insan için normal karşılanabilir ve nitekim ihtilâl fikrinden kolayca nefret ede-

bilecekken bu düşünceden bir türlü sıyrılamamıştır. Aslında, «son hüküm» havası taşımayan bir mesaj da Marx'a bağlı ya da ona inanmak isteyen halk tabakaları üzerinde hiçbir etkide bulunamazdı. Marx barışçı nitelikte bir değişimi yalnızca İngiltere için öngörmekte, bu tip bir gelişmeyi diğer hallerde söz konusu etmemekteydi. Aslında yaşadığı devrin de gereklerine uyan Marx savaş düzenine girmiş iki sosyal sınıftan başka bir anlayışa sahip değildi. Engels ise askerî taktik öğrenmeye bile başlamıştı. Gelişme, işe yaramaz bir husus olarak bir yana bırakılmış, belirli bir müdahalenin lüzumluluğu ortaya atılmıştı.

Yukarıda adı geçen düşünceler üstadın müminlerini ikiye ayırmaya yeterliydi ve bu ayırımla ilgili olarak ortaya önemli bir sorun atmıştı: Gelişme mi, ihtilâl mi? Eğer Marx'ın düşüncesini iyi anladımsa bu soruya cevap vermek zor değildir. Marx'a göre gelişme, sosyalizmin anasıdır. Kendisi, gelişmeye gerekli yeri verebilecek kadar mantıkî düşünebilmekteydi. Marksist ihtilâl bu yüzden tipi ve fonksiyonu itibariyle radikal burjuvazi ya da sosyalist suikastçılar tarafından yapılan ihtilâllerden çok farklı niteliktedir, ve bol zaman içinde olgunlaşmış bir ihtilâl düşüncesidir (54). Tabiatiyle Marx'ın bazı müritlerine bu düşünce hiç de iyi görünmemektedir ve bunlar özellikle Rus ihtilâlinden (55) bahsederken

(54) Bu noktaya burada işaret etmek özellikle ileride tekrar ele almak için gereklidir. Gelecek bölümlerde çeşitli defalar bu «bol zaman» kavramı üzerinde duracağız.

adı geçen doktrine yer verilmemesi gerektiğini öne sürmektedirler. Oysa Marx'ın eserlerindeki bazı bölümler, özellikle «Sermaye»de yer alan kısımlar Marx'ın «konservatif», yumuşak bir nitelik taşıdığını açıkça göstermektedir. Bu da aslında normal sayılabilecek bir durumdur. Hiçbir sağlam düşünce, doktrin hiçbir «izm»i tam anlamıyla desteklememiştir (56). Kelime oyunları ve cümle yapma tarzı bir yana bırakılırsa Marx'ın ciddiye alınabileceğini söylemekle aynı anlama gelir.

---

(55) Karl Kautsky «Théories de la Plus-Value» başlıklı eserinde 1905 ihtilâlini bile sosyalizme mal etmek istemişti. Oysa ki, bazı aydınların birkaç marksist sloganından başka bu ihtilâlde sosyalist bir eleman bulmak mümkün değildir.

(56) Bu tezi daha fazla ileriye götürmek de mümkündür. Emek-Değer teorisi ile bu teorinin tarihi gelişmesi konusuyla yakından ilgililerin derhal anlayacakları gibi, adı geçen doktrinde herhangi bir sosyalist eleman yoktur. Buna karşılık, kötü anlamını bir yana bırakırsak «insanları sömürme, kullanma» terimi için aynı şey söylenemez. Oysa artık-değer kavramı, âdeta zorunlu bir kavram içine almaya zorlamaktadır. Sosyalist olmak için marksist olmak gerekmediği gibi, marksist olmak için de yalnızca sosyalist olmak yetmez. Hiçbir teori zorunlu olarak sosyalist damgası ile damgalanamazsa da herhangi bir teoriyi sosyalist yada ihtilâlci olarak nitelemek mümkündür. Hiçbir teorici bizi Bernard Shaw'un «sosyolojik öfke durumu» diye adlandırdığı duruma sokamaz, çünkü buna girişmek analiz yolunu bırakıp başkalarının ihtiraslarını kamçılamak amacını gütmek demektir.

BÖLÜM : II

KAPİTALİZM YAŞAMAYA DEVAM EDEBİLİR Mİ?

İKİNCİ BÖLÜM

Kapitalizm Yaşamaya Devam Edebilir Mi?

BAŞLANGIÇ

Kapitalizm yaşamaya devam edebilir mi? Hayır, yaşamaya devam edebileceğini zannetmiyorum. Ama bu şahsî düşünce, aynı soruya cevap veren her iktisatçınınki gibi, temel olarak ilgi çekici değildir. Sosyal tahminlerde önemli olan sonuca götüren düşüncelerin özünü teşkil eden evet ya da hayır değil, bu düşüncelerin kendileridir. Çünkü ancak düşünceler, bütün bilimsel elemanları kapsarlar. Geriye kalan diğer hususlar bilimsel olmayıp, yalnızca kehanetle ilgilidirler. Analiz yapma işlemi ekonomik alanda olsun, diğer alanlarda olsun yalnızca gözlemlere konu olan modelle ilgili eğilimleri ortaya koyar. Oysa eğilimler, modelde ne gibi değişiklikler olacağını değil, yalnızca gözlemimiz sırasında ve başka yeni faktörlerin ortaya çıkmaması halinde aynı eğilimlerin sonucu olarak modelin ne şekil alabileceğini gösterirler. «Kaçınılmazlık» ya da «zorunluluk» gibi deyimlerin anlamları bundan daha geniş değildir.

Bütün bunlara göre okuyucu, takip eden kısımlarda yukarıdaki düşüncelerimizi gözönünde bulundurmalıdır. Varacağımız sonuçlar ve bu sonuçların sıhhat dereceleri başka yönlerden de sınırlandırılmışlardır. Sosyal hayatın akışı birçok değişkenlerin yer alıdğı bir ortamdır, bu yüzden yapılmak istenilen tahminler, öngörmeler geniş oranlarda yanlışlıklara uğramak tehlikesi gösterirler. Bununla birlikte bu tip güçlükleri gözde büyütmemek gerekir. Çünkü ileride de göreceğimiz gibi ipotezleri, teorileri bir "Euclide" teoremi gibi ispatlamamız aslında mümkün değildir.

Sonuncu bir noktaya daha işaret etmek yerinde olacaktır. İspatlamaya çalışacağım tez, kapitalizmin ekonomik bir bozgun sonucunda yıkılacağı değil, kapitalizmin başarısının sosyal kurumlarını çürütmesi ve bu şekilde kaçınılmaz bir halde kendini yıkacak şartları hazırlaması ve kendi yerine sosyalizmin gelmesini sağlayışıdır. Dolayısiyle, vardığım sonuç (beni bu sonuca götüren düşünce silsilesi değil), hepsi marksist olan sosyalist yazarların eriştikleri sonuçtan farklı değildir. Bunun birlikte bu sonuca katılmak için sosyalist olmak şart değildir. Bu tahmin, öngörülen olaylar serisiyle ilgili olan değer yargısına doğrudan doğruya bağlanamaz. Bir hekimin hastasının yakında öleceğini söylemesi bu ölümü temenni ettiğini göstermez. Sosyalizmden nefret etmek, hiç değilse onu şiddetle tenkit etmek, ama aynı zamanda da bu sistemin dünyaya hâkim olacağını tahmin etmek, görmek mümkün-

dür. Birçok gözlemciler bunu yapmışlar ve yapmaktadırlar.

Sonucumuzu kabul etmek ise bunu zorunlu olarak kabul edenleri sosyalist yapmaz. Sosyalizmi sevmek, onun etik ve kültürel üstünlüğüne inanmak, ama aynı zamanda da kapitalist toplumun kendi kendisini yıkıcı hiçbir nitelilk taşımadığını düşünmek mümkündür. Gerçekten de kapitalist rejimin gün geçtikçe daha kuvvetlendiğini öne süren, kapilizmin bir gün gelip yıkılacağını tahmin etmenin gülünç olacağını bildiren ateşli sosyalistler de vardır.

5. TOPLAM ÜRETİMİN BÜYÜME KATSAYISI

Kapitalizmin ekonomik ve kültürel ilerlemeleri hakkında genel bir bilgi sahibi olmak bunları araştırıp, belirtmek kapitalist sistemi konu edinen tenkitlerin kalıp ve yoğun havası içinde güç olmaktadır. Toplum bilinci ile kapitalizm arasındaki ilişkiler o şekilde gergin bir durumdadırlar ki, düşünceler kapitalizmi derhal mahkûm etmekte, rejim ve eserleri fazla bilgi edinilmeye ihtiyaç duyulmadan suçlandırılmaktadır. Siyasal tercihleri ne olursa olsun, her yazar ya da hatip, aynı damgayı kullanmakta, kapitalist uygulamaların tenkidini yapmakta acele etmekte, kapitalistlere çıkışmakta, anti-ka-

pitalist değerlere bağlılığını ifade etmektedir. Bu tutum dışındaki her görüş, çirkin, anti-sosyal ve ahlâkdışı bir görüş olarak nitelendirilmektedir. Böyle bir husumeti tamamen normal, tabiî karşılamak mümkündür. Yeni sosyal dinler daima aynı etkileri göstereceklerdir. Bununla birlikte, araştırmacının görevi hiç de kolaylaşmamaktadır: Hıristiyanlığın 300 üncü yılında ateşli bir hıristiyana antik çağın uygarlığının üstünlüğünü izah etmek de çok güçtü. Bir yandan en açık gerçekler kabul edilmemekte, öte yandan ise bunlara karşı ortaya atılan noktalar ne kadar âdi olurlarsa olsunlar doğrulanmakta, alkışlanmaktadırlar (1).

Ekonomik gerçekleşmeler konusunda ilk gösterge toplam üretim, yani bir zaman birim içinde (yıl, üç aylık devre ya da ay) üretilen mal ve hizmetlerin bütünüdür. İktisatçılar bu miktarların değişimlerini bazı serilerdeki malların üretim hareketleriyle hesaplamaya çalışırlar. Şüphesiz ,"mantık o kadar sert bir öğretmendir ki, öğrettiği noktalar izlendiği takdirde hiç bir üretim göstergesinin kullanılmaması daha uygun olurdu" (2), çünkü bir yandan göster-

(1) Açık fakat sıkıcı gerçekleri saklamak için kullanılan metodlardan birisi de âdilikleri ile alay etmektir. Bu sistem gerçekleri inkârla aynıdır ve iyi sonuçlar verir. Çünkü genel olarak, dinleyiciler kütlesi bunun farkına da varmamaktadır. Durum sosyal psikoloji bakımından güzel bir örnektir.

(2) A. F. Burns: Tandances de la production aux Etats-Unis depuis 1870, s. 262.

geleri düzenleme tekniği, öte yandan çeşitli malların üretimindeki değişiklikler sıhhatli sonuçlar vermekten çok uzaktır (3). Kanaatimce, kapitalist ilerleme hakkında yeterli derecede genel bir düşünceye sahip olmak için adı geçen teknikten faydalanmak pekâlâ mümkündür.

Amerika Birleşik Devletlerinde güney-kuzey savaşından beri, yeteri kadar çok ve doğru seriler, toplam üretimin hesabına yarıyacak niteliktedirler. "Day-Persons" adlı bu tip bir gösterge, 1870-1930 yılları arasındaki devrede yıllık üretim artışı katsayısının % 3,7; aynı oranın fabrikasyon üretimi için % 4,3 olduğunu göstermektedir (4). Bu son sayıdan hareket ederek gerekli açıklamaları yapmaya çalışalım. Bunun için her şeyden önce elimizdeki katsayıyı düzeltmemiz gerekir; endüstriyle ilgili donatım maddeleri ihtiyaçlar oranında arttığına göre, tüketim mallarının toplam üretimle aynı orantıda arttığını söyleyemeyiz. Dolayısiyle bu noktayı gözönünde bulundurmamız gerekir. % 1,7 oranındaki bir ayırım bence çoktur (5), buna göre birleşik faiz esasına göre, 'kullanılabilecek üretim" oranı olarak % 2 (yılda) ortaya çıkar.

---

(3) Aynı konuya ileride ayrıca değinilecektir. Ayrıca bk. Schumpeter: Business Cycles, IX. Bölüm.

(4) Bk. W. M. Persons: Prévision des cycles économiques, XI. bölüm.

(5) Bu oran gerçekten de yüksek görünmektedir. Mill'e göre 1911 - 1913 arasında % 3,1; 1922-1929 arasında % 3,8 (yapılar hariç) oranları kabul edilebilir. Bk. F. C. Mill: Tandances Economiques des Etats-Unis, 1932.

Şimdi de kapitalist sistemin 1928'den itibaren yarım yüzyıllık devrede aynı hızla üretimde bulunduğunu kabul edelim. Bu tip ipoteze çeşitli tenkitler yapılabilir, bunların araştırılmasını ileriye bırakarak yalnız şurasına değinelim ki, 1929-1939 yılları arasındaki devrede adı geçen oranda bir üretimin kapitalist sistem tarafından sağlanamadığı ortadadır. Gerçekten de 1929 yılının sonundan 1932 yılının sonlarına kadar süren kriz; kapitalist üretim sisteminin özel bir bozukluk geçirmekten çok, aynı çaptaki krizlerin bir devamı, tekrarı olduğunu ortaya koymuştur. 1932-1935, 1935-1937 yıllarına rastlayan refah devreleri ve bunu izleyen krizlerin sebebini, üreticilerin yeni malî politikaya uymakta çektikleri güçlüklerde, yeni iş kanunlarında, özel teşebbüse karşı hükümetin takındığı tavırda aramak uygun olur. Bütün bunların tanımını üretken çalışmaların araştırılması bakımından ayrı ayrı belirtmek gereklidir.

Araştırmamızın bu bölümü birtakım anlaşmazlıklara yol açabilecektir, bunun için yukarıdaki düşüncelerin "New Deal"e karşı ya da onun lehinde bir tutumun anlaşılmaması gerektiğini belirtmek lüzumludur. Şimdilik yalnızca, New Deal gibi tam ve süratli bir sosyal dekor değişikliğinin gözününde tutulmasının uygun olacağı kanısındayım ve bu dekorun sosyal alandaki verimi bozduğunu sanıyorum, aksi halde, Amerika'nın, elinde üretim artışını yeniden sağlayacak kozları olduğu halde gayet yavaş bir hamle yapabilmesinin sebeplerini başka nerede arayabiliriz? Aynı açıklama yaklaşık ola-

rak Fransa'nın durumuna da uymaktadır. 1929-1939 yılları arasındaki olaylar düşünce sistemimizin tenkidine yaramaktaysa da, aynı zamanda da kapitalist rejimin geçmişteki başarılarını da belirtebilir.

Buna göre, 1928 den itibaren kapitalist rejimin şartları altında gerçekleştirilen üretim önceki hızıyla artmış olsaydı; 50 yılda, yani 1978 de, 1928 yılındakinin yakışık larak 2,7 (2,6916) katı bir miktara erişilirdi. Bu ipotezi adam başına düşen gerçek millî gelir olarak belirtebilmek için ilk önce, toplam üretimimizin artış katsayısı yerine tüketime ayrılan nakdî gelirler toplamının artış oranını kullanmamız gereklidir. Bunu yaparken "tüketici dolarının" satın alma gücündeki değişmeleri de göz önüne almamız lüzumludur (6). İkinci olarak ise, nüfus artışı hakkında bir fikre sahip olmamamız gerekmektedir. Bu konuda Slane'nın tahminlerine katılmakta ve 1978 yılı için 160 milyon kişi nüfus kabul etmekteyiz. Adam başına düşen millî gelir bu duruma göre, 50 yılda 1928 dekinden yaklaşık olarak iki misli artmış olacak ve 1928 de 650 dolar iken, 1.300 dolara çıkacaktır. Hesaplama

---

(6) «Tüketim» devamlı tüketilebilen, konut, otomobil, buzdolabı gibi malların alımlarını kavrar. Geçici tüketim maddeleri ile «tüketim kapitali» adı verilen diğerleri arasında bir ayırım yapmamaktayız.

1928 yılının parasının satın alma gücüne göre yapılmıştır (7).

Belki bazı okuyucular nakdî gelirin dağıtımı konusunda bazı noktalar işaret etmek gerektiği fikrini savunacaklardır. Bundan kırk yıl öncesine kadar bazı iktisatçılar Marx gibi, millî gelirin dağıtımı konusunda değişiklikler olacağı kanısındaydılar ve zenginlerin daha fazla zenginleşeceklerini, fakirlerin ise daha çok fakirleşeceklerini düşünmekteydiler. Oysa, bu tip gelişme katiyen yoktur. Nakdî yönden ifade edilmiş gelir piramidinde yukarıda adı geçen serilerle gösterildiğinde önemli bir değişiklik yoktur. (İngiltere için aynı durum bütün 19 uncu yüzyıl için söz konusudur.) Öte yandan, ücretler ve başka gelirler de değişikliğe uğramamışlardır. Kapitalist sistem kendi kendine bırakıldığı takdirde bile gelirlerin dağılımının 1978 de 1928 yılındakinden farklı olacağını kabul edebiliriz.

---

(7) Başka bir deyişle adam başına düşen millî gelir % 1 3/8 oranındaki yıllık bir katsayı ile artacaktır. İngiltere'de Birinci Dünya Savaşından önceki yüzyılda artış gerçekten bu oranda olmuştur; (Bk. Lord Stamp: Wealt and taxable capacity). Bu noktaya fazla önem vermemekle birlikte, yaptığımız küçük hesabın pek de yanlış olmadığı iddia edilebilir. National Industrial Conference Board Studies» te yayınlanan, Federal Reserve Bank ve National İnd. Corp. tarafından yapılan hesaplamalar millî gelirin 1929'dan 1929'a kadar 4 kat arttığını göstermiştir ki bu da hesaplamalarımıza uymaktadır.

Oysa, gene istatistiklere dayanarak yaptığımız tahmin ve hesaplamalardan hareketle, 1978 den itibaren kapitalizm, kendi başarılarını tekrar ede ede, en yoksul nüfus tabakalarının durumunu çok daha iyiye götürebilecektir diyebiliriz. Öte yandan ise, endisimizin iyi ve kötü yanları ne olursa olsun, refahtaki artış oranını da katiyen inkâr etmemektedir. Göstergemiz "keyfî" nitelikteki tüketimi ele almamakta, esas mallara ve belirli ara mallara dayandığı için de yeni malların hepsine yer vermemektedir. Aynı sebeplerle kalite değişiklikleri de görülmemektedir, gerçekten de örneğin 1900 yılının otomobilleriyle 1940 yılınınkiler arasındaki kalite farkını gösteren herhangi bir istatistik yol yoktur. Aynı şekilde, işe yarama birimine göre, otomobil fiyatlarındaki düşmeler de, istatistik metodlarla gösterilmemektedir. Ham maddelerle, yarı bitmiş ürünler için ise eski devrelere göre sağlanmış ekonomik değerlerin tahmini mümkün olabilmektedir. Örneğin, bir ton kömür, ya da bir blok çelik ekonomik verim bakımından bu tip karşılaştırmalara imkân verebilmektedir. Bununla birlikte, gelişme katsayısının daha yüksek olacağı katidir. Bu sebeple, herhangi bir düşüşe karşı göstergemiz garanti altına alınmış sayılabilir. Öte yandan endüstrinin teknolojik randımanındaki değişiklikleri ölçmek için bir imkân bulmuş olsaydık; böyle bir imkân, insan hayatının manevi yönleri bakımından mevcut ilerlemeleri gösteremiyecekti. Oysa kapitalist üretimin gerçek meyvası, en önemli kriteri bütün üretimlerin (kilo birimi ile, litre ile ölçülen,

ifadelendirilen) insanoğlunun itiyaçlarını ne derecede giderebildiği konusudur, yoksa üretimi kendi bünyesinde araştırmak anlamsız olur.

Bütün bunlara rağmen yukarıda kabul ettiğimiz % 2 oranına bağlı kalalım. Bu oranın önemini anlamak için bir noktaya daha işaret etmemiz gerekmektedir. Son yüzyıl zarfında millî gelirin tüketim yönünden bölünmesinin aynı oranlar içinde kaldığına bundan önceki satırlarda işaret olunmuştu. Bu sonuç ancak bölümleri nakdî olarak ölçtüğümüz zaman geçerlik taşımaktadır. Çünkü gerçek değerlerle ölçme yapıldığı zaman bölümlerin az gelirliler grubunun avantajına olduğu görülmektedir. Bu tip bir gelişme, kapitalizmin kitle için kitle üretimi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Gelir seviyelerini gösteren sıralanmanın üst kademelerinde yer alanların, satın alma güçlerini daha çok özel hizmetler ve el emeği ile yapılan eşyalara ayırdıkları göze çarpmaktadır, bu ise ücret katsayılarının dolayısiyle fiyatların artması demektir.

Bu iddiaları kontrol etmek kolaydır. Şüphesiz çağımızın bir işçisi, XIV. Louis'nin edinmekle büyük zevk duyacağı birçok eşyaya, âlete sahiptir. Bununla birlikte kapitalizm, Güneş Kıralınki gibi büyük bir bütçeye sahip olanlara birtakım ek zevkler, hizmetler verebilmekten çok uzaktır. Zengin ve kudretli birinin teknik ilerleme sonucunda daha hızlı seyahat edebilmeye bile yeteri kadar önem vermiyeceği açıktır. Elektrikle aydınlatma, istediği kadar şamdan yaktırabilen, bunlar için birçok hiz-

metçi kullanabilen birisi için herhangi bir konfor anlamı taşımaz. Ketenden, pamuktan ve yünden ucuz kumaşlar, ayakkabılar, seri otomobil imalâtı kapitalist üretimin karakteristik ürünleridir : oysa genellikle bu çeşit teknik gelişme mahsulleri zenginlerin durumunu iyileştirmemiştir. Kraliçe I. Elizabeth'in ipek çorapları vardı. Kapitalist üretim sistemi kraliçelerin ipek çorap sayısını arttırmaya yaramamış, bu çorapları fabrika işçisinin de satın alabileceği duruma getirmiş, satın alma güclerinin artan iş imkânları ve dolayısiyle ücretler yoluyla çoğalmasını sağlamıştır.

Kapitalist gelişmenin karakterini ve işleyişini en iyi şekilde gösteren bir analiz de ekonomik çalışmaların azalıp çoğalmalarını belirten sosyolojik verilerle azalıp, çoğalmalarını belirten sosyolojik verilerle ilgi halindedir. Bütün ekonomik değişiklikler bir "endüstri ihtilâli"ne bağlıdır. Tarihsel ve istatistik yönlerden 1780-1790 yılları arasındaki devrede uzun devirli bir konjonktür "dalgası"nı görmek mümkündür. Bu devrenin en yüksek noktası 1800 yıllarına rastlamakta ve 1840-1950 yıllarına kadar sürmektedir. Bunu izleyen devre 1840 dan itibaren başlıyan ve 1897 ye kadar süren bir konjonktürel eğridir. Ayrıca en yüksek noktası 1911 yılına rastlıyan bir başka devre de görülmektedir. (8).

---

(8) Bu konjonktür devirleri uzun süreli olanlardandır ve konjonktür teorisinde bilhassa N. D. Kondratieff tarafından araştırılmıştır.

Bu çeşit ihtilâller periodik bir şekilde endüstrinin mevcut yapısını değiştirmekte, yeni üretim metodları üretimde yer almakta (makinalı fabrikalar, kimyasal sentezle, v.s.) ; yeni mallar tüketilmekte (elektrikli araçlar, otomobiller, v.s.); yeni organizasyon şekilleri ortaya çıkmakta; yeni ham maddeler elde olunmakta (Plata yünü, Amerika pamuğu, Katanga bakırı), alış-veriş için yeni yollar, ulaştırma sistemleri ve yeni pazarlar kurulmaktadır. Endüstriyel üretimdeki bu periodik değişmeler iş hayatına özel karakterini veren bir nitelik taşımaktadır, konjonktürün iniş devresine rastlayan bölümleri varsa da, genel olarak refah hüküm sürebilmektedir. Bu şekilde; fiyatların, faiz yüzdelerinin, istihdamın ve diğer konuların birbirlerini izleyen değişikliklere uğradıkları görülmekte, bütün bu olaylar üretim mekanizmasında kendilerine özgü yer tutmaktadırlar.

Endüstri ihtilâlleri her defasında gerçek gelirin akışını derinleştiren ve genişleten bir çığ gibi tüketim maddelerini arttırmakta, ilk önceleri bazı sıkıntılara, kayıplara, işsizliğe sebep olsalar bile sonunda tüketim, dolayısiyle refah artışını sağlamaktadırlar. Bu tüketim çağının analizini yapacak olursak, her çağda kitlelerin tüketimine yarayan malların fazlaca yer tuttuğunu görürüz ve bu durum ücret-doların satın alma kudretini arttıran bir faktör olarak kitlelerin yaşayış seviyelerini yükseltmektedir. Kapitalist mekanizma bu şekilde halk kitlelerinin refahını yükseltici rol oynamaktadır.

Gerçekleşen ilerlemeyle orantılı olan birtakım değişikliklere ve bu değişikliklere bağlı olarak artan ya da eksilen bir hızla kapitalizm yukarıdaki sonuca varmaktadır. Kitlelerin çeşitli mallara kavuşabilmesi problemi, kapitalist sistemle üretildikçe çözümlenmişlerdir (9). En son kalan problem konut meselesi ise önceden yapılmış, hazır evler sayesinde hal yoluna girmek üzeredir.

Şimdi de kapitalist rejimin mümkün kıldığı sosyal ilerlemenin bazı cephelerini araştıralım. Sosyal kanunlar konusunda yapılan mücadelenin tekniğinde ve havasında iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, adı geçen sosyal kanunların zemininin daha önceki kapitalist başarılar tarafından hazırlanması (başka bir deyişle, kapitalist teşebbüsler sonucu zenginliklerin ortaya çıkması), ikincisi ise sosyal kanunlar tarafından geliştirilen ve genelleştirilen birçok tedbirin kapitalist sınıfın aksiyonuyla ortaya çıkmış olmasıdır. Bu iki gerçekleşme tabiatiyle kapitalizmin sonuçları arasında yer almalıdır. Oysa eğer kapitalist sistem 1928 den önceki 60 yıl içinde olduğu gibi gelişseydi ve adam başına düşen millî gelir 1.300 dolara erişseydi, bütün sosyal reformcuların -hattâ ütopistlerin bile istekleri yerine gelmiş olacaktı. Ayrıca bu gerçekleşme kapitalist sistemde hiçbir bozukluğa da se-

(9) Bu görüş tarım ürünleri için de geçerlik taşımaktadır. Tren yolları, deniz ulaştırması tarımsal makinalar, gübreler v.s. ürünlerin kitle tüketimine sunulmasını sağlamışlardır.

bep olmıyacaktı. Böyle bir durumda işsizlere ayrılan yardım paraları kolaylıkla bulunacak bir gelir niteliği kazanabilecek, hattâ kolayca ödenebileceklerdi. Sünhesiz, istihdam ya da finansman politikasında işsizlere yardım politikasının doğurduğu çözüm, birtakım güç sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte bütün nüfusun % 10 unu teşkil eden 16 milyon işsiz (bakmakla yükümlü oldukları kisiler dahil) için yılda ortalama 16 milyar dolar gibi bir miktar hiçbir güçlüğe yol açmadan bulunabilecektir. Ancak bunun için de önşart millî gelirin 1928 fiyatları ile 200 milyar dolara erişebilmesidir.

Kapitalizmin konu teşkil ettiği her tartışmada ön plânda yer alıp, hücum edenlerin dosyalarında en önemli eleman niteliği taşıyan işsizlik sorununun benim araştırmamda niçin geri plânda kalan bir özellik taşıyacağını da okuyucularıma belirtmek zorunda olduğumu sanıyorum. İşsizliğin de yoksulluk gibi kapitalist gelişimin kendiliğinden ortadan kaldırabileceği bir sorun olduğu kanısında değilim. İşsizlik katsayısının zamanla büyüdüğü kanısında da değilim. Birinci Dünya Savasından önceki 60 yıl içindeki devreyi kapsayan yegâne istatistik seri, bize İngiltere için "trade-unions" (sendikalar) lara bağlı işsizlerin sayısını veren seridir. Bu seri tamamen "devrî"dir ve yatay hiçbir özellilk taşımamaktadır (10). Buna göre, öne sürdüğümüz iki teori-teklif, 1913 yılı dahil Birinci Dünya Savaşından önceki devre için geçerlik taşıyor demektir. Savaş sonrası devresinde ise işsizlik, bir-

çok ülkede anormal bir seviyeye ulaşmıştı. Ama bu işsizlik dalgasının (ve hattâ 1930-1940 arasındaki işsizliğin) gerçek sebeplerini başka türlü de belirtmek mümkündür. Bundan önce, kapitalist gelişmenin çok belirli özelliklerinden birini teşkil eden endüstriyel ihtilâllere değinmiştim. Normal sınırlarından taşan işsizlik, bu ihtilâllerin herbirinin refah devresini izleyen "adaptasyon" devirlerinin karakteristik bir görünüşüdür. Bu tip istisnaî işsizlik 1820-1830, 1870-1880 ve 1930-1940 yılları arasında özellikle görülmektedir. Adı geçen gelişimin geleceği hakkında hiçbir şey söylenemiyeceği gibi, olayı aslında geçici olarak nitelemek de mümkündür. Ama başka birtakım faktörler endüstriyel ilerlemeye uymayı sağlıyan faktörlerin dışında da olayı yoğunlaştırmaktadırlar. Bunlar; savaşın etkileri, dış değişimlerdeki artışlar, örgütsel yenilenmelerdir. Adı geçen faktörler özellikle, İngiltere, Almanya ve 1935 den beri Birleşik Amerika'da malî politika yoluyla etkilerini göstermişlerdir. Bu faktörlerden bir kısmını, kapitalizmin ancak azalan bir etkinlikle çalışabileceği bir ortamın karakteristik niteliği olarak tanımlamak icabeder. Bu konuya ileride ayrıca değineceğiz.

---

(10) Bu istatistik seri sık sık grafikle de gösterilmiş, araştırılmıştır. Örneğin bk. A. C. Pigou «Industrial fluctuations», veya bk. Schumpeter «Business cycles». En belirli devresinin 9 ya da 10 yıl sürdüğü devrî bir işsizlik gelişimi, asgarî bir durumda daima bulunan işsizliğe eklenmekte ve bu durum her ülkede görülmektedir.

Sürekli olsa da olmasa da işsizlik bir felâkettir. Bu etüdün gelecek bölümünde işsizliğin ortadan kaldırılma imkânının sosyalizmin üstün nitelik taşıyan elemanlarından biri olarak değerlendireceğiz. Bence gerçek trajedi işsizlikte değil, gelecekteki ekonomik ilerlemeyi baltalamadan işsizlerin yardımına koşulamamasındadır. Gerçekten de işsiz kalan yalnızca işinden yoksun kalmamakta, aynı zamanda da çok çeşitli etkilerin altında sıkıntıya girmekte, toplumda düşmekte, perişan olmaktadır. 19 uncu yüzyılın sonlarına kadar kapitalizm işsizlere yardım garantisi vermediği gibi, bu garantiyi istese de veremiyecek durumdaydı. Geçmişteki gelişme hızını, temposunu muhafaza ederek işsizlere istedikleri emniyeti sağlayabilecek durumda olan kapitalizmde, çocukların çalıştırılmaları, günde 16 saat emek vermek, beş kişi tarafından bölüşülen bir oda gibi hususlara artık yer yoktur. Bütün bu tarihe karışmış olayların belirtilmesi kapitalizmin sosyal alandaki gerçekleştirmelerini ortaya koymakla birlikte, gelecekteki gelişme ihtimalleri gözönüne alınırsa bu imkân da yok olmaktadır. İçinde bulunduğumuz devir, kapitalist gelişimin ilk zamanlarına rastlayan yetersizliklerle, tam olgunluk çağına giren aynı sistemin olumlu gerçekleştirmelerinin arasında bir yerde bulunmaktadır. Çağımızda, hiç olmazsa Amerika'da sisteme fazla baskı yapılmadan kapitalist eserin en iyi bölümü gerçekleşebilir. Aşılması gereken güçlükler, sosyal tablodan en kara gölgeleri silmek için gerekli imkânların bulunmasından çok, 1931-1940 yılları arasında sayıları ar-

tan işsizlerin kitleler gözünde aldığı yerin, bunlara yapılması gereken yardımın metod ve finansman yollarının yanlış anlaşılmasındadır.

Yukarıda yer alan görüşlerin büyük bir kısmı gelecekteki (ve derhal mevcut) imkânlarla ilgilidir. Bu imkânlar, kapitalist gelişmede yer almakta ve özellikle yaşlı ve hastaların korunması, bakımı; eğitim, öğretim, sağlık v:s: alanlarında kendilerini göstermektedirler. Aynı şekilde aile ocakları yönünden de bazı malların artan bir şekilde ender olmaktan çıkıp, herkesin elde edebileceği duruma gelmeleri de beklenebilir (11). Bu tip bir durum, üretici organlarla, kamu sektörü arasında yapılacak anlaşmalarla; millîleştirme ya da mahallî idarelere yetki verme yoluyla gerçekleştirilebilir. Adı geçen tipteki ortak işbirliği ve örgütlenme, engellerden her bakıma uzak kalma zorunda olsa bile kapitalizmin gelecekteki gelişiminin niteliklerinden birisidir.

6. KAPİTALİZMİN AKLA YAKINLIĞI

Bu bölümdeki düşünceler, açık olduğu kadar yıkıcı da olabilecek bir muhalefete meydan ve im-

(11) Yazarın burada işaret ettiği imkân W. W. Rostow'un «The stages of economic growth» adlı eserinde de yer almıştır. Schumpeter'den 20 yıl sonra Rostow, ekonomik gelişme etapları arasında «the high mass consumption: Kitle tüketim devresini» belirtmektedir. (Çevirenin notu).

kân verir görünmektedir. Bundan önceki bölümde, 1928 den önceki 60 yıl içinde üretilen miktarın büyüme katsayısını gelecekteki yıllara "projeksiyon" halinde uzatmıştık. Geçmişteki gelişimin ileriye yansıtılmasından ibaret olan bu metodda istatistik bakımından herhangi bir yanlışlık söz konusu olamaz. Ama gelecekteki 50 yıl içinde aynı üretim yansıtılmasından ibaret olan bu metodda istatistik yönünden büyük bir hata, suç işlemiş oldu. Şüphesiz, belirli bir devrede gerçekleştirilen toplam üretim miktarı herhangi bir projeksiyona imkân vermek şöyle dursun, yarım yüzyıllık bir devreyi kapsayan tahmine hiçbir temel olamaz (12). Bu yüzden, yaptığımız projeksiyonun gelecekteki üretim oranlarının durumu hakkında yeterli bir tahmin değeri taşıyamıyacağını belirtmemiz gerekmektedir. Gerçekleştirmek istediğimiz tahmin bir kehanet değil, yalnızca kapitalist mekanizmanın yeni bir yarım yüzyılda ne gibi üretim imkânlarına sahip olabileceğini kantitatif bakımdan öngörmekti. Kapitalizmin bu çeşit bir başarıya ulaşıp, ulaşamıyacağı konusu ise yapılan projeksiyonun dışında kalan bir husustur ve projeksiyonumuzdan bağımsız olarak cevaplandırılabilir. Bu nedenle şimdi de uzun ve

(12) Ne kadar basit olursa olsun, istatistik bir araştırma, teorik bir analiz her türlü tahmin, projeksiyon için lüzumludur. Yaptığımız tahminde söz konusu olan üretim serilerinde şahsî malların özellikleri karşılıklı olarak ortadan kayboldukları için, tahminlerimizin sıhhat ve dereceleri de artmaktadır.

güç bir araştırmaya girişmemiz zorunlu olmaktadır.

Kapitalizmin bundan önceki başarılarını sürdürebilme şansını tartışmadan önce, üretimin artma katsayısının kapitalist gerçekleşmeleri ne derecede gerçekten ölçebileceğini araştırmamız gerekmektedir. Sayılara dayanan önverilerimizi kullandığımız devrede kapitalizm, nisbeten her türlü engelden uzak olarak gelişebilme imkânları bulmuştu. Bununla birlikte, bu tip bir gözlem, erişilen başarıyla kapitalist sistem arasındaki sebep-sonuç bağını gösterememektedir. Adı geçen bağın bir tesadüf eseri olmadığını görebilmek için iki noktadan emin olmamız gerekmektedir. Bu noktalardan birincisi, kapitalist düzenle, üretimin artma katsayısı arasındaki mantıkî bir ilişkinin varolması; ikincisi ise, birinci nokta geçerlik taşısa bile üretim katsayısının kendi kendinin sebebini teşkil ettiği, kapitalizme bağlı sebeplerle artmadığı gerçeğidir.

Yukarıdaki iki sorunun "başarının yenilenmesi, devamı" meselesinden önce çözümlenmesi gerekmektedir. Bir üçüncü husus ise, kapitalist mekanizmanın geçmişte olduğu gibi, gelecek 50 yıl içinde işleyip işleyemiyeceğini ortaya koyacaktır.

Bu üç noktaya ayrı ayrı değinelim

Bir yandan birçoklarınca hayranlıkla kabul edilmiş bir ilerleme katsayısını ifade eden zengin istatistik bilgiye sahip bulunmaktayız. Öte yandan ise, günümüzün ekonomik sistemi ve işletme şartları hakkında belirli, kesin önverilerden fayda-

lanabilecek durumdayız. Bu önverilerden hareket ederek yapılan araştırma; ekonomik gerçeklerin bir modelini, yani ekonominin genel niteliklerinden meydana gelmiş bir tabloyu ortaya koymuştur. Bu tablodan faydalanarak ekonomik rejimin, gördüğümüz başarıya uygun olup olmadığını anlayabilecek, başarının izahını yapabileceğiz.

1. Feodal senyörlerden farklı olarak, endüstriyel ve tüccar burjuvazi iş hayatındaki başarılariyle büyümüştür. Burjuvazi toplumu tamamen ekonomik bir kalıba dökülmüştür Temeli, yapısı, bütün aksamı ekonomik parçalardan meydana gelmiştir. Binanın ön cephesi hayatın ekonomik tarafına dönmüş durumdadır. Taltif ve cezalar parayla ifade olunmakta; çıkış, inişler gene maddî kazanç ya da kayıplara tekabül etmektedirler. Kimse bu ilk plânda gelen gerçekleri yalanlayamaz. Yukarıda açıklanan sosyal tablonun kendi çerçevesi içinde çok etkili olduğunu da eklemek mümkündür. Bu etki kullandığı sebeplerden doğmaktadır. Adı geçen sosyal tablo zenginlik vaadlerini çok çabuk yerine getirebilmekte; burjuvazinin yaşayış tarzı diğer sosyal sınıfların prestijini zayıflattığı zaman vaadler istisnaî zekâların çoğunu kendilerine çekmekte, kazanılan başarı iş hayatındaki başarı olarak gösterilmektedir. Başarının mükâfatları gelişigüzel dağıtılmadığı halde, adı geçen iş hayatı başarılarının çekiciliğine şans faktörü de eklenmiştir; iş hayatı rulete değil pokere benzemektedir. İş hayatında mükâfatlar, kabiliyete, enerjiye, üstün çalışma gücüne verilmektedir. Bununla birlikte bu ni-

telikleri ölçmek mümkün olsaydı, her gerçekleşmeye sebep olan kalitelerin tam olarak mükâfatlandırılmadıkları görülecekti. Nitekim, büyük kazançlar bir azınlık tarafından paylaşılmakta, geriye kalan iş adamları daima büyük kazanç payları peşinde koşarak teşebbüslerinden vazgeçmemektedirler. Sistemin cezalandırmaları da zayıflara karşı yöneltilmiştir. Kalifiye olmayan elemanlar ve metodlar sistem dışına atılmaktaysalar da, bütün müteşebbisleri tehdit eden iflâs korkusu, daima dimdik durmakta, daha âdil ve doğru bir ceza sisteminden çok daha etkili bir nitelik taşımaktadır. Sonuç olarak, başarı ve başarısızlık, her ikisi de ideal bir şekilde objektif kalmaktadırlar. Ne birinin, ne de diğerinin varlığı inkâr edilemez.

Başarıya erişmek için yapılan bu mücadelenin bir yönünü belirtmek gereklidir. Kapitalist sistem, özel teşebbüs kurumuyla perçinlenmiş olarak ve yukarıda belirttiğimiz cezaları kullanarak burjuvaziyi gerçek olarak bağlamış durumdadır. Aynı sosyal mekanizma başka yönlerde de işlemekte, fertlerin ve bunların meydana getirdikleri ailelerin randımanlarını belirtmekte, burjuvazi sınıfında fertlerin hangi sosyal tabakalara katılabileceklerini ya da katılamayacaklarını belli etmektedir. Bu tip bir itme ve ayırma fonksiyonu hiçbir kanuna dayanmamaktadır. Sosyal ayırım metodlarının çoğu (biyolojik ayırım metodlarının tersine) seçilen kişilerin randımanlarını hiçbir şekilde garanti etmemekte, hattâ bu alandaki yetersizlikleri sosyalist örgütlenmede de belirli sorunlar yaratmaktadır. Bu so-

runların araştırılmasını etüdümüzün ileriki bölümüne bırakarak, şimdilik yalnızca, adı geçen soruna kapitalist sistemin bulduğu çözüm şeklinden söz açalım. Birçok halde, müteşebbisler sınıfına katılabilen ve bu sınıf içinde yükselebilen kimse, kendi kabiliyetleri sayesinde başarı elde edebilen birisidir ve şansı bu kabiliyet sınırları içinde kendisine yardımcıdır, çünkü kapitalist ortamda gelirli bir mevkiye girmek ve aynı mevkide başarıya ulaşmak aynı anlamı taşırlar (ya da taşımaktaydılar). Bu gerçek, bazı, başarıya erişememiş kabiliyetsizler yüzünden sık sık kendilerini savunma için kullanılmış, belli bir şekilde ortaya atılmamıştır, oysa sözü geçen gerçek, kapitalist mekanizmanın saf teorisinden elde edilebilecek hususlardan çok daha fazla elemana sahiptir ve bu elemanlar bize kapitalist uygarlığın ve toplumun anlaşılması imkânını vermektedirler.

2. "En iyi şartlar içinde seçkin bir zümrenin elde ettiği başarı" fikrinden hareket ederek elde edebileceğimiz bütün sonuçlar, başka bir gerçek tarafından ele alındıkları zaman, değerlerinden kaybetmektedirler. Çünkü adı geçen başarı, sosyal bir hizmet esasına göre değil, (ya da başka bir deyişle, tüketim araçlarına uygulanmış üretim esası), daha fazla para kazanmak temeline dayanmaktadır. Bu ise kazançları mümkün olduğu kadar arttırmak, genel refah seviyesini ele almamak değil midir? Burjuvazi dışındaki toplum kısımlarında hâkim olan fikir bu merkezdeydi. İktisatçılar bunu bazen savunmuşlar, bazen de bu fikirle

mücadele etmişlerdir. Bu şekilde, kendilerinin sosyal durumlarını, menfaatlerini, sempati ya da antipatilerini yansıtan şahsî sonuçlarından çok daha verimli, faydalı bir şekilde bilime yararlı olmuşlardır. Aynı sebeple bugün birçok soruna verebileceğimiz cevaplar eskisinden çok daha olgun ve analitik niteliktedir.

Örneğin klâsik ekole mensup iktisatçılar (13) arasında herhangi bir fikir birliği görülmemekteydi. İçlerinden pek çoğu birçok bakımlardan sosyal kuruluşları tamamen inkâr ediyorlar, devirlerinin sosyal işleyiş metodlarını bile kabul etmiyorlardı. "Lassier-faire" prensibine hiç uymamakla birlikte bazı sosyal reformları destekliyorlar, gerekli görüyorlarsa da; kapitalizmin sosyal çerçevesi içinde sanayicilerle, tüccarların kişisel çıkarlarının herkes için en yüksek randımanı sağlıyabileceklerine de inanmaktaydılar. Bizim burada münakaşasını yapmakta olduğumuz sozunla karşılaşsalarda, toplam üretimin artışını, kazanç fikrine bağlamakta hiç tereddüt etmiyeceklerdi. Buna ayrıca "uygun hukukî kararları» da ekliyecekler, özellikle 19 uncu yüzyılda gümrük indirimlerini örnek göstereceklerdi.

(13) Bu etütte klâsik ekole mensup iktisatçılardan maksat, 1776-1848 yılları arasında eserleri yayınlanmış başlıca İngiliz iktisatçılarıdır. Bunların başında Ada m Smith, Ricardo, Malthus ve John Stuart Mill gelir. Bu noktayı özellikle belirtmek istememizden maksat, terimin bundan önce daha sık kullanılmış olmasıdır.

Zamanımızda yukarıda belirtilen görüşlere, anlayışa hak vermek çok güçtür. Bu anlayış, İngiliz burjuvazisinin klâsik yazarların eserlerinin her sahifesinde yer alan bir belirtidir. Öte yandan, klâsikler, ideal duruma getirdikleri, o şekilde gördükleri özel bir tarihî durumdan hareket ediyor, hiçbir tenkide yer vermeden bazı genel sonuçlara gidiyorlardı. Bunun yanında, içlerinden çoğunun İngiliz menfaatleri için ve zamanlarının sorunları üönünden düşündükleri de görülmektedir. Bu yüzden, başka devir ve ülkelerde halk klâsiklerin teorilerine yüz çevirmiş, anlamaya bile çalışmamıştır. Ama bütün bunlar vardıkları sonuçları tamamen bir yana bırakmayı gerektirmez. Önfikirleri olan birisi bile, gerçekleri söyleyebilir. Özel hususlardan çıkan ve gelişen prensipler genel bir geçerlik taşıyabilirler. Zaten klâsiklerin taraftarları da, muhalifleri de önfikirlere sahiptirler, değişik olmakla birlikte birçok önyargıda bulunmaktadırlar.

Ekonomik analiz bakımından klâsiklerin en belirli başarısı, ekonomik çalışmanın yalnızca kazanç prensibine dayandığı için mutlaka tüketicilerin çıkarlarına aykırı düşeceği fikrini çürütmeleri olmuştur. Bu başarıya şu diğerlerinin çürütülmesini de katabiliriz para kazancının sosyal nitelikteki üretimi baltalıyacağı; özel kazançların toplum çıkarlarını zarara sokarak ancak sosyalizosyonla yeniden elde olunabilecek hale gelmesi. İhtisas sahibi bir iktisatçının hiçbir zaman müdafaa etmeyi düşünemiyeceği bu tip tezlerin, fikirlerin klâsikler tarafından çürütülmesi kolay ve normal görü-

nebilir. Oysa, günümüzde de bu tip fikirlerin, sloganların ısıtılıp, ısıtılıp önümüze sürüldüğünü görünce klâsiklerin o devirdeki tutumlarının değerini daha iyi anlıyabiliyoruz. Ayrıca klâsik yazarların da tasarruf ve kapital yoğunlaşması hakkında açık fikirleri olduğunu, tasarruf ile ilerleme katsayısı arasında bağ bulunduğunu gördüklerini belirtmek gerekmektedir.

Bununla birlikte en fazla verim eğilimi ve en fazla kazanç avının birbirleriyle telif edilmez olmadığını görmekle, kazanç avının verim eğilimine sebep olduğunu belirtmek arasında büyük bir fark vardır. Klâsikler bu ayrılığı gidememişler dir. Çağdaş analizlerin ışığı altında, klâsik teorinin yalnızca "sezi" kısmının değer taşıdığı, teorik alanda ise iskambil kâğıdından yapılmış bir şatoya benzediği ortaya çıkmaktadır (14).

3. Ortaya attığımız sorunu açık bir duruma getirebilmek için iki etaplı bir analiz yapmamız gerekmektedir. Tarihsel yönden ilk etap bizi yirminci yüzyılın ilk on yılına kadar, ikinci etap ise bilimsel ekonominin 1919 yılından itibaren gösterdiği gelişmelere götürecektir. Açık konuşmak gerekirse, meslekten olmıyan bir okuyucu için bu gözlemlerin ne derece faydalı olabileceğini bilemiyorum. İnsan bilgisinin bütün diğer branşlarında

(14) Her şeyi gerçek boyutları ile görebilmekle, yargılamak sık sık birbirlerinden ayrı ayrı hususlardır. Bunun için bir kimse çok iyi bir teorici olsa da, herhangi bir durumu belirtmek istediği zaman yetersiz duruma düşebilir.

olduğu gibi, ekonomik bilimlerde de analitik metodların gelişmesiyle eskiden az-çok kültürlü birisinin anlayabileceği hususların artık yalnızca meslekten kimselerin anlaması durumu ortaya çıkmaktadır. Ama durum ne olursa olsun, elimden geleni yapacağım.

Birinci etap iki tanınmış kişinin isimleriyle sembolize edilebilir: Alfred Marshall ve Knut Wicksell (15). Bu iki yazarın tezleri klâsiklerle hiçbir bakımdan benzer noktaları taşımamaktadır. Bununla birlikte, yalnızca bir yönden her ikisi de klâsik teoriden şu prensibi kabul edip almışlardır: Mükemmel rekabet durumunda üreticinin net kazanç arzusu üretimi en yüksek seviyeye çıkarmakta önemli rol oynamaktadır. Kendileri bu tezé hemen hemen yeterli bir delil de göstermişlerdir. Bu delil ispat edilme ve gösterilme safhalarında hayli zedelendiyse de, geçerlik taşıyabilir. Ama hiç olmazsa Marshall ve Wicksell'in analizlerinin genel çerçevesi ve ipotezleri içinde şu noktayı görmek mümkündür: çalışmalarıyla, sattıkları malların ya da kullandıkları üretim faktörlerinin üzerine etki gösteremiyen firmaların üretimlerinin, marjinal gideri (yani, üretimi az bir oranda yükseltmek için gerekli ek gider) bu ek ürünün satış fiyatına ta-

(15) Marshall: «Principles», ilk baskı 1890. Wicksell «Lectures» İsveç dilinde ilk baskı 1901. Tamamen bilimsel alansa ise öncelik Léon Walras'nın eserinde verilmelidir. Amerikalı olarak ise J. B. Clark ile Irving Fischer ve F. W. Taussig'i belirtmek yerinde olur.

mamen eşittir. Başka bir deyişle bu firmalar zarar görmedikleri oranda fazla üretimde bulunabilirler. Oysa bu tip bir üretimin boyutlarının, genel olarak "sosyal bakımdan istenilen" üretiminkilerle aynı olduğunu ispatlamak mümkündür. Daha teknik bir ifadeyle, adı geçen durumda fiyatlar birer değişken olmaktan çıkmakta, birer gösterge haline girmektedirler ve bütün üretim en yüksek seviyesine erişmekte, bütün faktörler tam olarak kullanılmış olmaktadır. Bu durum genellikle "mükemmel rekabet" şeklinde adlandırılır. Seçme işlemi hakkında söylediklerimize uyarak ve bu prensibi bütün firmalarla, şeflerine uygularsak, çok iyi şekilde seçilmiş şahıslardan kurulu bir grubun yukarıdaki "modele" uygun olarak bütün enerjilerini üretimi arttırmaya ve giderleri azaltmaya yönelttikleri ideal bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu iyimser durumdan hareketle, ilk bakışta ideal modele uygun bir sistemde sosyal kayıpların esas sebepleri ortadan kalkmış görünmekteyse de, bir anlık bir düşünce bunun, önceki etabı başka türlü ifade etmekle bir olduğunu göstermektedir.

4. İkinci etaba geçelim. Marshall ve Wicksell'in analizleri mükemmel rekabet çerçevesini aşan birçok noktayı da gözden uzak tutmamış, klâsikler de aynı noktaları belirtmişlerdir. Adam Smith bile "tekeller" konusunda fikir yürütmüş, rekabeti kısıtlama amacını güden politikayla bu tip uygulamalardan doğan fiyat değişikliklerini ihtimamla açık-

lamıştır. (16). Bununla birlikte klâsikler tekellerle ilgili durumları istisna olarak kabul ediyorlar, zamanla kaybolacaklarını zannediyorlardı. Marshall da bu fikri kabul etmiştir. Kendisi Cournot'nun (17) tekel teorisini genişletmiş olduğu halde, Wicksell gibi, mükemmel rekabet (tam rekabet) çerçevesi içinde kalmış ve klâsiklere uygun olarak bunun bir kural olduğunu ortaya koymuştur. Ne Marshall, ne Wicksell, ne de klâsikler, mükemmel rekabetin bir istisna olduğunu kabul etmişlerdir, esasen bu husus bir kural olsa dahi, bundan memnun olmak gerekir.

Tam rekabetin gerçekleşmesi için gerekli şartlar daha yakından araştırılırsa (bu şartlar açık olarak belirtilmiştir, Marshall ve Wicksell de aynı duruma düşmüşlerdir) ortak tarımsal üretim bir yana bırakılırsa mükemmel rekabetin uygulama sınırları çok dardır. Şüphesiz bir çiftçi aşağıdaki şartlar altında buğdayını ya da pamuğunu piyasaya çıkarmaktadır: Kendi görüş noktasından, yetiştirdiği ürünlerin sabit fiyatları önveri olarak kabul edilebilir, kendisi bu fiyatları şahsen etkilemiyeceğine göre, üretimini fiyatlara uydurmakta, bütün çiftçiler bu şekilde hareket ettiklerinden tarımsal üretime

(16) A. Smith, çağdaş görüşlerimize çok uyan bir benzerlikle, her üretken branş ile halk kitleleri arasındaki muhalefeti belirtmiş, ayrıca tüketicilere karşı yönetilmiş birleşmelerden de bahsetmiştir. Kendisine göre, her iş adamlarının toplandığı yemekte bu tip bir birleşme ortaya çıkmaktadır.

(17) Augustin Cournot, 1801 1877.

tam rekabet teorisi geçerlik taşıyabilmektedir. Bununla birlikte tarım sektörü içinde ele alındığı zamanda bile yukarıdaki durum, süt ürünleri, kümes kümes hayvanları, sebzeler için bir kural niteliği taşımamaktadır. Sonunda, endüstri ve ticaret sektörleriyle ilgili hizmet ve mallarının hepsi ise fiyat ve kalite, reklâm stratejisine tâbidirler. Her bakkal, her benzin istasyonu, her eldiven ya da traş kremi imalâtçısı ya da el testeresi fabrikatörü, aynı stratejilerle hareket etmektedir. Bu yüzden önümüze tamamen yeni bir model çıkmakta ve bu model mükemmel rekabet şemasına hiç uymıyan, ama tekelci şemaya giren bir nitelik taşımaktadır. Adı geçen hallerde, iki dünya savaşı arasındaki devrede ekonomi bilimine en büyük katkı niteliği taşıyan tekelci rekabetten bahsetmek zorundayız (18).

Geriye aslında, «homojen» olan geniş bir seriye dahil ürünler kalmaktadır: endüstri sektörünün ham maddeleri, yarı bitmiş ürünler (çimento, çelik v.s. gibi). Bunlar, tekelci rekabetin ortaya çıkmasını kolaylaştıran şartlardan faydalanmamaktadırlar. Buna herhangi bir itirazda bulunmayan genel bir kural da, «oligopol»lerin hâkim olduğu pazarlarda görülmektedir. Bu durumlarda da tekel şeması adı geçen ticarî politikaya, mükemmel rekabet tipinden daha çok uymaktadır.

Monopolistik (tekelci) ya da oligopol ya da her

(18) Bk. E. S. Chamberlin: Theory of monopolistic competition ve Joan Robinson: The economics of imperfect competition.

iki şeklin karışımının hâkim olduğu rekabet durumlarının önceliği kabul olunduğu takdirde, Marshall ve Wicksell'le çağdaş iktisatçıların nesli tarafından tam bir ihtimamla ortaya atılan tezlerin çoğu ya uygulanamamakta, ya da ispatlanmaları güçleşmektedir. Bu husus ilk plânda, denge anlayışına uygulanabilir. Oligopollerde gerçekten belirli hiçbir denge yoktur ve rakip firmalar arasında savaş durumu görülmektedir. Şüphesiz, dengenin teorik olarak varolduğu birçok özel durum mevcuttur. Ama ikinci plânda, bu çeşitli durumlarda bile dengeye, tam denge halinden çok daha güç erişilebilinmektedir. Aynı zamanda da klâsik tipte «iyi» bir rekabetin yerine, «bıçak bıçağa bir mücadele», malî alanda sert bir savaş hâkim olmaktadır. Oysa bu çeşit tutumlar sosyal kayıp kaynağı durumundadırlar ve bu kaynağa reklâm giderleri, yeni üretim metodlarının yok olması ve diğer hususları da ekleyebiliriz. Sonunda şu husus diğerlerinden daha önemlidir: karşılaşılan şartlar içinde, çok pahalı yollar izlense bile, erişilen denge ya tam istihdam, ya da mükemmel (tam) rekabet anlamındaki en yüksek üretim seviyesini garanti edebilmekten uzaktır. Denge, tam istihdamsız da mümkündür, ama alçak bir üretim seviyesinde husule gelmesi gerektiğini de unutmamak lâzımdır. Çünkü, kazanç fikrini savunma amacını taşıyan strateji, mükemmel rekabet şartlarına uygulanamazken bu seviyede ortaya çıkmakta ve mümkün olmaktadır.

Yukarıdaki gözlemlerden şu sonuçlar çıkmaktadır: Sokaktaki adam (eğer bir «iş adamı» değil-

se) iş hayatı hakkındaki fikirleri geçerlik taşıyabilir. Modern analiz, kitle fikirlerini kabul etmiş, klâsik doktrini çürütmüştür, kazanç için üretimle, tüketim için üretim arasında herhangi bir paralelliğin olmadığı ortaya çıkmıştır. Özel teşebbüs rejimi, üretimi tamamen kazanç edinme amacına yöneltmekte, bu kazançlar bir «âşâr» ve «kurtuluş parası» niteliği taşımaktadır.

7. YARATICI YIKIMIN GELİŞİMİ

Monopolistik ve oligopolistik rekabet teorileri ile bunların halk içinde telifleri; kapitalist gerçeğin, üretimin en yüksek verimiyle bağdaşamıyacağı anlayışının desteklenmesinde kullanılabilir. Gerçekten de bu düşünceyi öne sürüp, savunmak mümkündür. Ancak adı geçen durumda, bu tezin savunucuları, ortaya çıkan gelişme katsayısının uygun şartlarla açıklanabileceklerini ve özel teşebbüs mekanizmasından ayrı olarak araştırılabileceğini ispatlamak durumundadırlar. Bu soruna geniş olarak 9 uncu bölümde değineceğiz. Bununla birlikte yukarıdaki teze iştirâk edenler hiç olmazsa tarihî bakımdan bazı güçlüklerden uzak kalabilmektedirler

Ele alınan tezde ilk başta mükemmel rekabetin hayalî bir altın çağı yaşamış olduğu ve bu çağın yerini bilinmeyen bir gelişmeyle sonraları tekeller çağına bırakması yer almaktadır. Oysa tam rekabetin hiçbir devirde zamanımızdakinden daha

çok elle tutulur, gözle görülür bir durumda olmadığı açık olarak bilinmektedir. İkinci nokta olarak ise üretim artışı katsayısının 1890 - 1900 yıllarından itibaren azalmadığını belirtmek gereklidir. Bu yıllar, bence, hiç olmazsa endüstri sektöründe çok büyük işletmelerin ön plânda yer aldığı bir devreyi kapsamakta, toplam üretim serilerinde hiçbir «kopma» görülmemektedir. Başka önemli bir nokta da şudur: Kitlelerin çağdaş yaşayış seviyesi büyük çaptaki işlerin er türlü engelden nisbeten serbest oldukları bir devirde düzelmişlerdir. Şayet modern bir işçinin bütçesine giren maddelerin listesini yapar da bunu 1890 dan itibaren aynı maddelerin fiyatlarındaki gelişmeyle karşılaştırır ve bu karşılaştırmayı para birikimiyle değil de, malların satın alınabilmeleri için gerekli iş saati miktarıyla ele alırsak, gelişmenin hızı, kalite düzelmesi gibi hususlar bizi çok şaşırtacaktır. Ayrıntılara girerek, ilerlemenin en belirli şekilde kendini gösterdiği tüketim mallarının her birini teker teker incelersek, bu araştırma bizi tam rekabet prensibi içinde çalışan firmalara değil, büyük şirketlere doğru götürür. Bu büyük şirketler, tarımsal mekanizmada olduğu gibi rakip sektörlerin gelişmesine de yardımcı olmaktadırlar.

Gerçekten, geçen bölümün sonunda söz konusu ettiğimiz sonuçlar, hemen hemen tam anlamıyle gerçek olan teorilerden ve gözlemlerden çıkmalarına rağmen yanlıştırlar (19). İktisatçılar ve iktisat

(19) Gerçekten de adı geçen, teorici gözlemleri tam olarak yeterli değildirler. Tam olmayan rekabet doktrinini

yazarları bir kere daha; buldukları birkaç gerçek kırıntısından hareket ederek maceraya atılmışlardır. Kullandıkları metodlarla ve parçalı analizlerle, kapitalist gelişmenin bütünü hakkında bir fikre sahip olmak imkân dışıdır. Bununla birlikte doğru bir analiz yapılabilirse bu, tamamen tesadüfî olacaktır. Adı geçen tesadüf beklenmiş, istenen mesut olay ortaya çıkmamıştır.

Gözönünde bulundurulması gerekli esas nokta, kapitalizmden bahsettiğimiz zaman bir gelişim olayından söz açtığımızdır. Bazılarının bu kadar açık bir gerçeği, çok zamanlar önce Karl Marx'ın da ortaya koymasına rağmen anlıyamamaları tuhaf gelebilir. Modern kapitalizmin çalışma şeklinden bahseden parçalı analizimiz de gerçeği tam olarak ortaya koymaya yeterli değildir. Bunun için, gelişi ve işleyişi yeniden ele almak, sorunumuzun verilerini göstermemiz gerekmektedir.

Kapitalizm - tekrar edelim -, kendine özgü özelliği yüzünden ekonomik bir değişim metodu ya da tipidir ve durgun bir durum göstermez, hiçbir zaman da gösteremez. Oysa, kapitalizmin bu gelişimci niteliği, yalnızca, ekonomik hayatın daima değişen bir ekonomik ve sosyal ortam içinde akmasından ve değişmelerin ekonomik aksiyonun verilerini de değiştirmesinden ileri gelmektedir. Şüp-

---

söz konusu eden açıklamalar; bu doktrinin, tam rekabet teorisine yaklaşmasını bile ele almamışlardır. Açıklamalarımızı karıştırmamak, karartmamak için tam olmayan rekabetten kendi çerçevesi içinde özel olarak bahsetmiyeceğiz.

hesiz adı geçen faktör önemlidir ve savaşlar, ihtilâller gibi unsurlar sık sık endüstriyel değişimlere sebep olmaktadırlar, ama bütün bunlar harekete getirici birer motör niteliği taşımazlar. Rejimin gelişimci niteliği, nüfusun otomatik olarak artmasına, sermayenin aynı şekilde çoğalmasına ya da para sistemlerinin «kaprislerine» de bağlı değildir. Bu faktörler de, ilk sebepleri değil, şartları teşkil ederler. Kapitalist mekanizmayı çalıştıran ve çalışmasını devam ettiren; yeni tüketim maddeleri, yeni üretim metodları, yeni ulaşım metodları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenmelerin tipleri, çeşitleridir ve bütün bunlar kapitalist teşebbüs tarafından yaratılmışlardır.

Bundan önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, örneğin 1760 - 1940 yılları arasında bir işçinin bütçesi yalnızca çeşit ve mal bakımından büyümemiş, ama aynı zamanda da kalite bakımından durmadan değişimlere uğramış, yükselmiştir. Aynı şekilde, tipik bir çiftliğin üretken mekanizması, tarım âletlerinden, şekillerine kadar çağdaş makina tarımına ulaşmıştır; metal endüstrisinde üretken mekanizmanın tarihinde odun kömürü fırınından, yüksek fırına kadar bir değişim olmuş; enerji sektöründe su değirmeni yerini modern türbinlere bırakmış, ulaştırma tarihinde posta arabalarının yerini uçaklar almıştır. Yeni millî pazarların ya da dış piyasaların açılması; el sanatları atelyelerinden, yoğun ve büyük işletmelere geçiş (U.S. Steel gibi). kapitalist sistemi durmadan, yorulmadan içinden bir ihtilâl,

yenileme havasında tutmakta (20); bütün bu elemanlar, gene devamlı olarak eski faktörleri yok etmekte, yenilerini yaratmaktadır. Bu «**Yaratıcı yıkım gelişimi**» kapitalizmin esas temelidir, ister istemez her kapitalist teşebbüs ergeç bu gelişime uymak zorundadır. Bu veri ise işlediğimiz problemi iki noktadan değişikliğe yöneltmektedir.

İlk önce, madem ki gerçek karakterlerini ve kesin etkilerini ancak çok uzun bir süre içinde belli eden elemanlardan kurulu bir gelişimle karşı karşıyayız; bu sistemin verimliliğini belli bir zaman için değil, ancak uzun bir zaman süresinde değerlendirebiliriz. Bu eürs, yüzlerce yıllık bile olabilir. İmkânlarını en yüksek seviyede kullanan -ekonomik olsun, başka olsun- bir sistem zamanla, hiçbir zaman herhangi bir sonuca varamayan bir sistemden daha alçak bir seviyede telâkki edilebilir. Bu şekildeki bir başarısızlık, uzun süreli başarıların hacim ve seviyelerinin sebebi olabilir.

İkinci plânda ise, madem ki elimizde organik nitelik taşıyan bir gelişim vardır, bu organizmanın belirli bir elemanının çalışmasının analizi -örneğin, bir işletmenin ya da ayrı tek bir branşın- mekanizmanın bazı niteliklerini ortaya koyabilir, ama bu tip bir analiz, bizi hiçbir zaman daha genel sonuçlara ulaş-

(20) Doğru söylemek gerekirse bu ihtilâller tam devamlı değillerdir, çünkü birbirlerinden nisbeten sakin devrelerle ayrılmış itmelerle ortaya çıkmaktadırlar. Buna rağmen gelişim bütün itibariyle aralıksız sürer.

tıramaz. İş hayatı stratejinin her hareketi adı geçen gelişime gore bir anlam kazanmakta ve hareket ancak kendisinin yarattığı genel durum içinde değerlendirilebilmektedir. Hareketleri, yaratıcı yıkım gelişimi «fırtınası» içinde, gerçek rolleriyle tanımak gerekmektedir, aksi halde anlaşılması imkânsız ve devamlı bir sükûnetin hüküm sürdüğü bir ortam ipotezini kabul etmek lâzımdır

Buna rağmen adı geçen ipotez, bazı iktisatçılarca kabul edilmekte ve kullanılmaktadır. Örneğin, bu iktisatçılar, yalnızca birkaç büyük firmanın katıldığı oligopolistik bir endüstrinin tutumunu yalnızca satış fiyatı ayarlamalarına bakarak değerlendirmektedirler. Bu şekilde yapılan bir değerlendirme ne bir geçmişe ne de bir geelceğe bağlanmadan, yalnız kazancı en yüksek seviyede tutma prensibini kabule dayanmaktadır. Teoriciler makalelerinde, hükûmet komisyonları alışılmış raporlarında bu tip örnekleri eski bir tarihin bir sahifesi olarak kabul etmemekte, durumun hemen şekil değiştireceğini öne sürmemektedirler. Oysa bütün tutumlar, ayaklar altında kayan, şekil değiştiren bir zemin üzerinde tutunabilme çabalarından doğmaktadır. Başka bir deyişle, genel olarak ele alınan sorun, kapitalizmin mevcut yapının elemanlarını nasıl idare ettiğidir, oysa asıl önemli olan sorun, kapitalizmin yapıyı nasıl kurup nasıl bozduğudur. Bu gerçeği gözönünde bulundurmayan araştırıcı anlamsız bir çalışmada bulunuyor demektir; gerçeği kabul eden ise, kapitalist sisteme

giren uygulamalarla, bunların sosyal etkileri hakkındaki düşüncelerini oldukça değiştirmektedir (21).

Rekabetin işleyişine ait geleneksel düşünceler de bu şekilde, aynı darbeyle bir kenara bırakılmış olmaktadırlar. İktisatçılar nihayet, kendilerine fiyat rekabetinden başka hiçbir şeyi göstermeyen engellerden kurtulmaya başlamışlar, kalite ve fazla satış çabaları, teorinin kutsal yapısına kabul edilince, değişken fiyat hâkim durumunu kaybetmiştir. Bununl abirlikte doktrincinin dikkati; hareket ettirilemiyen organizasyon tiplerinin ve üretim metodlarının meydana getirdiği bir sistemde sıkışmış kalmış bir rekabet tipine takılmış durumdadır. Oysa kapitalist gerçekte rekabetin tipi değil; bir ürünün ortaya çıkışı, bi rtekniğin, kaynağın, yeni bir organizasyon şeklinin doğması, yani masraf ve kalite bakımlarından kesin bir üstünlüğe dayanan ve yalnızca kâr hadleriyle marjinal üretim değil, firmaların varlıklarına, temellerine hücum eden bir noktanın doğuşu önemlidir. Bu tip bir rekabetle fiyat rekabetinin karşılaştırılması; bir bombalamayla kapı vurmanın karşılaştırılmasına benzer; etkileri de o kadar büyüktürler ki, insan, ister istemez alışagelinmiş rekabet teriminin bile öneminden kaybedebileceğini düşünür.

---

(21) Şüphesiz bu görüş değişikliği sadece ekonomik randımanda kendini göstermekte, moral anlam taşımamaktadır. Otonom nitelikleri yüzünden moral kabuller veya kınamalar, sosyal ve sosyal nitelik dışı sonuçlara bağlı değillerdir. Sadece «faydalanma sistemi» bir istisnadır, çünkü bu halde randıman görüşü ahlâk içi nitelik kazanmaktadır.

Adı geçen rekabet, daima var olan bir baskı olarak hazır durmaktadır. İş adamları, sahalarında rakipsiz olsalar bile bu baskıyı hissetmekte, tam rekabette yer alan bir tutuma yaklaşmaktadırlar.

Birçok teorici ise şağıda bir örnekle açıklayacağımız zıt bir görüşe sahiptir. Bir mahallede birkaç perakendecinin birleşerek kendi iş durumlarını düzeltmeye çalıştıklarını, belirli bir atmosfer yaratarak devamlı bir durgunluk içinde, yersel ve geleneksel metodlara uyarak hareket ettiklerini kabul edelim. Bu gruba yeni katılışlar oldukça mevcut iç denge her defasında bozulmakta, şartlar müşteri sınıfı için daha iyi duruma gelmemektedir. Her dükkânın çevresindeki ekonomik çalışma azaldıkça, daraldıkça; tüccarlar hayatlarını kazanmakta güçlük çekmekte ve durumlarını düzeltmek için aralarında bazı anlaşmalar yaparak fiyatlarını yükseltme yolunu tutmaktadırlar. Oysa bu şekildeki bir yükselme, satışların daha da azalmasına sebep olmakta ve bu azalma yüzünden arz artışı, fiyat yükselmelerini ve satış azalmalarını doğurmaktadır

Bu tip durumlar gerçekten vardır ve bunların analizi gereksizdir. Bununla birlikte genel olarak verilen örneklerin de gösterdiği gibi, adı geçen durum, kapitalist sistemin en karakteristik şartlarından uzak sektörlerde görülmektedir (22). Öte yandan, adı geçen tipteki durumlar geçici niteliktedir.

(22) Bu marjinal nitelik, tam olmayan rekabet tesisinin açıklanmasında da sık sık yer alır ve tam olmayan rekabet içinde çalışan endüstri ve ticaret işletmelerinin bü-

Perakende ticarette, önemli ölçüdeki rekabet, ek dükkânlarda değil; büyük mağazalarda; birçok şubeli satış evlerinde, taksitle satış yapan firmalarda, «supermarket»lerde, yani «malthusiyen» dükkânları ergeç safdışı eden ve rasyonalizasyonun nimetlerinden faydalanan işletmelerde doğmaktadır (23). Oysa, araştırılan durumun bu önemli cephesini gözönüne almıyan teorik bir çalışma, kapitalist niteliğini de kaybetmeye mahkûmdur. Bu tip bir analiz, mantıkî yönden doğru olsa da, Hamlet'i, Danimarka Prensine sahnede yer vermeden oynamaya benzer.

8. TEKELCİ UYGULAMALAR

Bundan önceki açıklamalarımız, okuyucuya, pratikte gördüğü durumların büyük bir kısmını anlama imkânını şüphesiz vermiştir. Aynı zamanda okuyucu, kazanç ekonomisine yöneltilen ve tam rekabetin varlığına dayanan tenkitlerin çoğunun ne derecede zayıf olduğunu da görmüştür. Düşüncelerimizin henüz bu tenkitlerin hepsine cevap verebi-

yüklüklerinin rasyonel olmayan şekilde azaldıklarını gösterir. Oysa yazarlar, tam olmayan rekabeti modern endüstrinin esas niteliği olarak da göstermektedirler.

(23) Küçük esnaf, maliyet fiyatına çok sıkı olarak bağlıdır, alış fiyatına da satış yapabilenlerle hiçbir zaman rekabet yapabilecek durumda değildir.

lecek, bunlara karşı geçerlik taşıyabilecek nitelikte olmadığını bildiğimiz için bazı nkotaları aşağıda daha fazla açıklamayı uygun görüyoruz:

1. Yenilenmelerin sebep olduğu şokun (örneğin, yeni teknikler) bir endüstrinin mevcut yapısı üzerindeki etkilerinin, üretimi azaltarak, kazanılan durumu devam ettirme ve bu şekilde kazancı arttırma amaçlarına erişmeye engel olduğunu gördük, şimdi ise, adı geçen üretimi daraltma politikasının etkili olduğu hallerde, yapıcı yıkım fırtınası içinde yeni bir yön kazandığını kabul etmek zorundayız. Her iki durumda da daraltıcı bir strateji yalnızca satın alıcıların aleyhine bir kazanç artışına sebep olmaktadır. Dengeli bir ilerlemede satışların sınırlandırılmasının ek yatırımların finansmanı için gerekli kaynakları elde edebilmek için en etkili ve kolay metod olduğunu kabul edersek, yukarıdaki husus tam geçerlik kazanır (24). Oysa, bir ekonomi yaratıcı yıkım gelişimine girmişse, sınırlayıcı uygulamalar gemiyi kurtarmaya ve geçici zorlukları azaltmaya çok yardımcı olabilirler: Gerçekten de bu düşünce özellikle depresyon devirlerinde hükûmetler ve bunların ekonomik danışmanlarınca çok uygun

(24) Bu ihtimali kabul edenleri teoriciler çok büyük bir hatâ yapmış olmakla suçlamaktadırlar. Aynı teoriciler; banka kredisi, özel şahısların tasarruflarından ya da vasıtasız vergilerle sağlanan finansmanın, maltüsyen bir poiltika yoluyla yapılan finansmandan çok daha akla yakın olduğunu göstermektedirler. Bence bu noktada kendileri bazı ekonomik yapılar için haklıdırlar Fakat Sovyet tipi komünizm ile kapitalizm alanında haksızdırlar.

karşılanmıştır. Bu yüzden çok kere fazlasiyle uygulanmakta, lehte ve aleyhte çeşitli yorumlara sebep olmaktadır (25).

Gerçekten de her yatırım, müteşebbisin teşebbüsiyle ilgili olarak (sigorta, arabuluculuk gibi) bazı koruma tedbirlerine ihtiyaç göstermektedir. Şartların hızla değiştiği bir ortamda uzun vadeli yatırımlara girişmek, (bu değişme özellikle teknik ya da yeni ürünlerin şoku altında olur), tam görünmeyen ve oynayan bir hedefe nişan alıp ateş etmeye çalışmaya benzer. Bu yüzden de, breveler, üretim sisteminin sır olarak saklanması, uzun vadeli anlaşmaların önceden imzalanması gibi koruyucu tedbirlere başvurmak gerekir. Birçok iktisatçının rasyonel bir iş idaresinin normal elemanlarının niteliği şeklinde gördükleri bu tutumlar (26), diğer birçok iktisatçının kabul ettiği başka tedbirlerin ancak özel bir kısmını teşkil etmektedir. Her iki halde de tedbirlerin asıl niteliği aynıdır.

Örneğin, şayet bir savaş tehlikesi çok belirliyse, bir firmanın verdiği kazanç primlerini, ürünlerini satın alanlar yoluyla kapatmaya çalışmasını kimse kınayamaz. Oysa, adı geçen riziko, bu rizi-

(25) «Parite»leri korumaya çalışan politika çeşitleri bilhassa tenkitlere konu olmaktadır.

(26) Bazı iktisatçılar bu tutumların bile gelişmeye engel olacakları kanısındadırlar, ve bunların sosyalist rejimlerde kaybolacaklarını öne sürmektedirler. Bu düşünce haksız değildir, fakat aynı zamanda da çeşitli koruyucu araçları haklı göstermektedir.

koyu sigorta altına alacak hiçbir araç olmasa da, uzun vadeli bir maliyet politikasının elemanlarından birisidir. Bu gibi hallerde, izlenen fiyat politikası, fazla kazanç amacına yöneltilmiş gibi görünebilir. Aynı şekilde, örneğin bir berat alınamamışsa, ya da alındığı takdirde, yeteri kadar bir korunma sağlayacağı şüpheliyse, normalin üstünde bir amortisman oranı kullanarak, yatırımı az zamanda amorti etmek normal bir tutum olacaktır. Gene eğer uzun vadeli anlaşmaların önceden yapılması imkândışı ise, büyük yatırımlara girişmiş bir firma, potansiyel müşterilerini kendisine sağlam bir şekilde bağlayabilmek için başka yollara başvurabilir.

Bir iktisatçı ya da anketçi iş hayatının stratejilerini araştırdığı zaman fiyat politikasını ele almakta, üretim azalmasını, satış imkânlarının da azalmasına yol açacak bir unsur olarak değerlendirmektedir. Oysa bütün bunların uzun vadeli bir gelişme politikasının parçaları olduğunu da unutmamak gerekir. Bu düşünce, otomobillerin frenlerinin olması sebebiyle, frensiz olmaları halinden daha hızlı gittiklerini söylemekle aynıdır.

2. Tezimizin gerçekliği, mevcut endüstriyel yapıya karşı hücuma geçen metod ve ürünlerin hamlesini destekleyen iki ekoonmik sektörde çok açık olarak ortaya çıkmaktadır. İş hayatının stratejisi konusunda gerçekçi ve canlı bir fikir edinebilmek için en uygun yol; yeni metod ve ürünleri ortaya atan yeni iş branşları ya da yeni işletmeleri (örneğin, alüminyum endüstrisi); bir endüstriyi kısmen

ya da tüm halinde yeniden düzenleyen teşebbüsleri (eski Standard Oil Company gibi) incelemektir.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, adı geçen işletmeler, tabiatları itibariyle ataktırlar ve rekabet silâhını gerçekten etkili olarak kullanmaktadırlar. Bu şekilde nitelik ve nicelik bakımından toplam üretimi, doğrudan doğruya ya da yeni metodlarla yükseltmeye çalışmakta, eskiden mevcut firmalar üzerine etki göstermektedirler. Bununla birlikte adı geçen saldırıcı işletmeler, durumları gereği fiyat ya da nitelik avantajlarının yanısıra ek silâhlara da ihtiyaç duymakta, bu silâhlar devamlı olarak değişmektedir.

Öte yandan gayet geniş oranlarda yapılmış plânlar birçok hallerde uygulanamazlar, ancak bu plânları yapanlar rekabetin hızını ve cesaretini kaybedeceğini ya da kullanacakları metodların rakiplerini safdışı edebileceğini öngörmektedirler. Gene başka açıdan bakılırsa, kullanılan metodlar, özel mülkiyetin gelişme yolunu baltalayan engellerin de kaldırılmasına yarayacak nitelik taşımaktadırlar. Kollektivist bir ortamda kurulan bir şirket bile uzun vadeli ve hareket alanı geniş işlemlere ihtiyaç duymaktaysa da, bunları elde edebilmesi merkezî otoritenin iznine bağlıdır.

Teşebbüse girişilmesi birçok durumlarda, gayet uygun hallerin ortaya çıkacağı düşünülerek yapılmaktadır. Bu yüzden birçok hallerde yatırımlar için gerekli miktarların üstünde kazançlar da elde edilmektedir. Adı geçen husus, sermayeyi henüz bâkir alanlara çeken sebeplerin başında gelmektedir. Buna

rağmen, 1920 - 1929 yılları arasındaki refah devresinde Amerikan şirketlerinin tam yarısı ya kâr etmeden, ya da zararına çalışmaktaydı. Bu da kapitalist dünyada pek çoklarının boş yere çalışmakta olduğunu göstermekteydi.

Yukarıda öne sürdüğümüz fikirler yalnızca yeni branşlar, metodlar ve işletmeler için geçerlik taşımazlar Uzun zamandan beri kurulu branşlar ve eski işler de etkiye uğramaktadırlar. Yaratıcı yolun gelişimi, bazı ufak fırtınaları kolayca atlatabilecek firmaları bile etkisi altında tutmaktadır. Büyük kriz ve depresyonlar dışında, yersel nitelikteki etkiler bile bir ticarî branşın bütün teşkilâtını bozabilmekte, anormal zararlara, hattâ önlenemiyecek bir işsizliğe bile yol açmaktadır. Bunu önlemek için gerekli tedbirlerin alınması normaldir. Geri çekilmeleri gerekirken ilerleyen branşların durumunda metodik bir hücum söz konusu edilebilir (27).

---

(27) Birinci Dünya Savaşı sonu Amerikan otomobil ve sunî ipek endüstrisi tarihî bir noktayı, hattâ bütün tezimizin geniş bir kısmını açıklama hususunda çok güzel bir örnek teşkil eder. Otomobil endüstrisindeki rekabet, niteliği ve genişliğinden ötürü özel tipte olan bir rekabettir. Bu rekabet 1916 yılından beri değişmiştir. Bununla birlikte birçok firma yanyana çalışmaya devam etmişler, aralarında birçokları 1925 yılının sonundan önce saf dışı edilmişlerdi. Bu ölüm-kalım savaşından bütün satışların % 80'ini ellerinde tutan 3 şirket sağ salim çıkmışlardır. Bu firmalar o çeşit bir baskı altındadırlar ki, elde ettikleri durumu muhafaza edebilmek için çok önemli çabalar göstermek zorundadırlar. Ancak bu şekilde yeni rakiplerin çıkması da önlenmiş

Yaratıcı yıkım gelişimine birçok iktisatçı tarafından konjonktür teorilerinde yer verilmiştir. Bu gelişim, adı geçen teoricilerin kabul ettikleri bir yapı organizasyonunu da kapsar. Kartellerde olduğu gibi, bazı ticarî tahditler, bazen depresyon anlarında yararlı olabilirler ve çok büyük bir toplam üretim artışını doğurabilirler.

Bütün bu açıklanan yeni gelişmelerde kısıtlayıcı ya da düzenleyici stratejinin bütün özelliklerini kapsamamakta, bazı özel durumlar, üretimin gelişmesinde uzun vadede önemli etkilere sebep olmaktadır. Öte yandan ekonomik yapının her özel durumda kendi kendini kontrol edebilme gücü ve imkânı da rol oynar. Alternatif olarak da ayrıca, «kartel» sisteminin her çeşit ilerlemeyi baltaladığı ya da çok

---

olacaktır. Karşılıklı ilişkilerinde adı geçen şirketlerin rakiplikten çok karşılıklı saygı hisleriyle hareket etmekte, saldırgan uygulamalardan çekinmekte, bazı sınırlı avantajları kendileri için yeterli görmektedirler. Bu şirketler 15 yıl süreyle aynı tarzda hareket etmişlerdir ve teoride tam rekabetin şartları bir süre içinde geçerliklerini göstermiş olsalardı bile bu üç şirketin daha iyi otomobiller yapıp daha ucuza satabilecekleri, işçilerine daha çok ücret verebilecekleri, daha iyi çalışma imkânları bulabilecekleri iddia edilemez. Sunî ipek branşında ise 1919'dan 1929'a kadarki devrede yeni malların aşırı dolu bir sektöre girişleri ile ortaya çıkan bütün olayları yaşamış ve otomobil endüstrisinden çok daha fazla dikkatle rekabet politikasını ayarlama durumunu yaşamıştı. İki endüstri arasında başka farklar da mevcut ise de aslında genel durum aynı niteliktedir.

az bir sosyal ve özel giderle tam rekabet sonuçlarına ulaşmakta olduğu da söylenebilir. Bu nedenle, tezimiz, devlet eliyle ekonomik yapının düzenlenmesine karşıt bir nitelik taşımamaktadır. Ancak ekonomik dokudaki monopolist uygulama ve birleşmeler karşısında kamu idaresinin (sistematik olmaksızın) rasyonel bir düzenlemeye girişmesi hassas bir konudur ve özellikle büyük işletmelere karşı yıkıcı akımların attığı devrelerde hiçbir kamu idaresinin tutumuna inanmamak iyi olur. Modern kapitalizm ile toplam üretim arasında varolan ilişkiler konusunda başka bir teori ortaya atacak değiliz, çünkü olaylar, aslında mevcut teoriyi açıkça doğrulamaktadırlar.

3. Şimdi de birkaç zamandan beri dikkatleri üzerine çeken «katı fiyatlar» konusundan söz açmak uygun olacaktır. Aslında konu, biraz önce tartışmasını yaptığımız sorunun özel bir görünüşüdür. Fiyatlardaki katılığı şu şekilde tanımlayabiliriz: Bir fiyat, arz ve talep şartlarına, tam rekabetin varolduğu durumlardan daha az tepki gösterdiği takdirde katıdır (28).

---

(28) Analizimiz için yeterli olan bu tanım, başka durumlarda yeterli değildir. Bk. D. D. Humphrey'in «Journal of political economy» 1937 ekim: E. S. Mason'un «Rewiev of economic statistics» 1938 Mayıs sayısındaki yazıları Prof. Mason, yayılmış düşüncenin tersine, 40 yıldan beri fiyatlardaki katılığın artmadığını göstermiştir. Bu görüş, alışılagelmiş fiyat kıtlığı teorilerinin geçerliklerini kaybetmelerine de sebep olmuştur.

Nicelik yönünden, yukarıda söz konusu edilen anlamda, fiyatların katılığı; maddelerin, malların cinsine ve ölçme metodlarına göre değişir. Bununla birlikte, mallar ve ölçüler ne olurlarsa olsunlar, fiyatlar uzaktan göründükleri kadar hiçbir zaman katı değillerdir. Birçok sebeplerden ötürü istatistik fiyat değişimlerinden meydana çıkan gelişmeleri aksettirmemekte, dolayısiyle fiyatlarda görülen katılık çok defa yalnızca bir dış görünüş olarak kalmaktadır. Bu sözde katı fiyatlar içinde, analizimizle yakından ilgili olan yalnızca bir kategoriden bahsedeceğim.

Yeni üretim konularının kapitalist mekanizmada ve rekabet çerçevesinde oynadıkları önemli rolden söz açmıştım. Oysa, yeni bir ürün mevcut yapıyı gerçekten bozabilir ve daha düşük bir fiyat seviyesiyle belirli bir ihtiyacı giderebilir, bu çerçeve içinde ele alınırsa esneklik şekil itibariyle fiyat katılığı terimine bağlanabilir. Diğer hallerde ise, fiyat indirimi yeni bir markayı piyasaya sokmak için bir sebep teşkil edebilir ve eski marka eski fiyatla piyasada bırakılır -istatistiklerde görünmeyen fiyat indirimine diğer bir örnek-. Ayrıca tüketim mallarının büyük bir kısmı -özellikle modern hayatın bütün tamamlayıcı maddeleri- başlangıçta deneysel bir şekilde takdim edilmektedir. Kalitenin düzeltilmesi, iyileştirilmesi sonucunda bu mallar piyasada esas yerlerini almaktadır. Görülüyor ki, üretim mallarının, ürünlerin kalitelerinin iyileştirilmesi modern müteşebbisliğin genel gelişmesi yönünden önemli bir un-

sudur. Bu iyileştirme safhası ek giderlere sebep olsa da olmasa da, iyileşme yolunda olan bir malın satış fiyatını katı olarak nitelendirmek uygun değildir.

Öte yandan, özellikle ticarî bir strateji sonucu olarak ya da değiştirilmeleri zor olduğu için fiyatların gerçekten katı olduğu durumlar da şüphesiz vardır, (örneğin, birçok görüşmelerden, anlaşmalardan sonra tesbit olunan kartel fiyatları). Bu çeşit katılıkların uzun vadede üretim üzerine gösterecekleri etkileri değerlendirebilmek için her şeyden önce bunların kısa vadeli görünüşler olduğunu gözönüne almak gerekir. Fiyatların uzun vadede katı olduklarını gösteren tipik örnekler yoktur. Hangi endüstri kolunda ya da imalât dalında olursa olsun, uzun vadede fiyatlar mutlaka teknolojik gelişmeye uymaktadırlar ve genellikle geniş fiyat düşüşleri görülmektedir (29). Ama, moneter nitelikte etkenler, ücretlerdeki değişiklikler, malların kalitelerindeki değişiklikler yukarıda bahsettiğimiz fiyat düşüşlerinin ortaya çıkışlarını geciktirebilirler, ya da prosedürü değiştirtebilirler.

Söz konusu ettiğimiz ticarî stratejinin asıl amacı, kaprisli ve devreden bir nitelik taşıyan mevsimlik dalgalanmaları ortadan kaldırmak, hiç olmazsa bunlardan sakınmaktır. Teknik olarak bu hedefe ulaşmak, gelişmeyi uzun vadeden çıkarmak istemekle birdir. Oysa bu duruma, çok defa gerçek fiyat katı-

(29) Genel olarak fiyatlar, tam rekabet durumunda oldukları gibi bir düşüşü derhal göstermektedirler.

lığı ya da istenilerek yaratılan bir fiyat katılığı sayesinde erişilmektedir. Birçok iktisatçı bu hususu aslında kabul etmektedir. Gerçekten de, katılıkla ilgili bazı düşünceleri uzun vadeli olaylara uygulanamamakla birlikte -örneğin, fiyat katılığının tüketicilere teknik gelişmenin meyvalarından yararlanabilme imkânını verememesi gibi- bu iktisatçılar uygulamada alçak ve yüksek konjonktür devrelerinde birçok fiyatın düşmediğini de öne sürmektedirler. Asıl problem, kısa vadeli bir katılığın toplam üretimi uzun vadede nasıl etkileyebileceğini bulmak ve açıklamaktır. Bu yönden gerçekten önemli tek nokta şudur: Resesyon ve depresyon sürelerinde aynı seviyede kalan fiyatlar hiç şüphesiz konjonktürü bu iki safhada etkilemektedirler. Bu etkinin çok zararlı olduğu hallerde, fiyat katılığı ileriki safhalarda da kendini gösterebilir ve refah - gelişme sürelerinde de toplam üretimin büyüme katsayısını, devamlı olarak, katılığın olmaması halinde ortaya çıkabilecek seviyenin de altına indirebilir. Bu tezi destekliyen iki düşünce ortaya atılmıştır:

Bunlardan ilkini daha açık olarak anlatabilmek için şu örneği verelim: Bir resesyon halinde herhangi bir endüstrinin fiyatlarını aynı tutması ve alıcılara hiçbir konsesyonda bulunmaması bütün bir topluluğun tüketimini daraltabilir ve bu nedenle birbiri üzerine yığılan bir resesyon şekli ortaya çıkabilir.

İkinci durumda ise fiyat katılığı bir depresyon süresinde, depresyonun ortaya çıkardığı üretim darlığından da çok daha fazla zararlı nitelikte bir darlığa sebep olmaktadır. Fiyat seviyesinin aynı dü-

zeyde tutulmasına karşıt olarak ortaya atılan klâsik fikir, istihdamdaki denge bozukluğu olduğundan, işsizliğin ortaya çıkması ve gelişmesi bu tip bir depresyon genişlemesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte bu ikinci fikrin pratik olarak değeri birçok iktisatçılara göre, oldukça düşüktür. Çünkü en belirli örneklerde bile, fiyat katılığı, kısa vadeli fiyat değişimlerine karşılık talebin esnek olmayışından ortaya çıkmaktadır: örneğin, kriz anlarında, gelecekklerinden endişe duyan kimselerin otomobil fiyatları % 25 düşse bile, yeni bir araba alacakları şüphelidir, üstelik bu düşüşten ümitlenerek yeni fiyat düşmeleri bekleyerek satın alma sürelerini de uzatmaları mümkündür.

Öte yandan, daha çok miktarda mal satışı yapılsa ve fiyatlar değişik olarak tesbit edilebilse bile satılan malların üretiminin ya da toplam üretimin gerçekten yükseleceğini kimse söyleyemez. Çünkü bazı sektörler fiyat indirimleri politikasına ne pahasına olursa olsun uymayarak durumlarını daha da kuvvetlendirebilirler ve gerek istihdam, gerekse üretim yönünden herhangi bir düşme, kriz devresine girmeyebilirler (30). Başka bir deyişle, kapitalist gelişmenin yarattığı şartlar altında genel ve mükemmel bir fiyat değişkenliği sistem için yıkıcı bir nitelik taşıyabilir.

---

(30) Nazariyatçı bu imkânı, kriz zamanlarında bütün talep eğrilerinin, fiyatları frenliyen unsurların ortadan kalkması ile yer değiştirebileceklerini öne sürmekle açıklamaktadır.

Okuyucu, 1930 - 1940 yılları arasında büyük yankılar uyandıran bir doktrinden bu kadar az şeyin ortada kaldığını görmekle belki şaşıracaktır. Bazılarının gözünde fiyatların katılığı, kapitalist mekanizmanın temel eksikliğiydi. Bunu bazı sözde buluşların eriştikleri başarılardan biri olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

4. Bir slogan haline gelmiş başka bir doktrine göre ise, dev işletmeler devrinde eskiden yapılmış yatırımların değerlerinin korunması -sermayenin korunması- müteşebbislerin çalışmalarının temel hedefi olmakta ve maliyet fiyatını arttırıcı her türlü ilerleme ve düzeltmeleri frenlemektedir. Dolayısiyle kapitalist düzen ilerlemeyle bağdaşamaz.

Bundan önce gördüğümüz gibi, ilerleme, yeni malların ya da yeni üretim metodlarının girdiği yerlerdeki kapitalize edilmiş değerlerin yokedilmesi anlamını taşır. Tam rekabette eski yatırımları feda etmek, bırakmak gerekmektedir. Oysa, tam rekabetin ortada olmadığı hallerde ve her endüstriyel sektör bazı gruplar tarafından kontrol edildiği zaman bunlar kendi sermayelerini tehdit edenlerle savaşmaya başlamakta, yani birbirleriyle mücadeleye girmekte ve bu arada gelişmeyi, ilerlemeyi de frenlemektedirler. Kapitalize edilmiş değerlerin korunması, kazançların korunması anlamına gelir ve yukarıda söz konusu edilen mücadele, izlenen strateji; yaratıcı yıkım prosedüründen başka bir şey değildir. Modern teori, kazanç kavramını, aktiflerin aktüel net değeri şeklinde belirtmeye çalışmaktadır. Öte yandan kapitalistler aktif değerleri ve kazanç-

ları yalnızca korumak amacını değil, ama aynı zamanda da bunları mümkün olduğu kadar çoğaltma amacını taşımaktadırlar.

Burada ayrıca teorik bir problemle de karşı karşıya bulunmaktayız. Genel olarak; ilerlemelerin, gelişmelerin özel işletmeler ya da sosyalist işleticiler tarafından ortaya konulacağı kabul edilmekte ve bu ilerlemelerin ancak mevcut metodlarla elde edilen sonuçlardan daha kârlı sonuçlar elde edilebildiği takdirde, uygulanabileceği belirtilmektedir. Eğer bu şart yerine gelmezse, özel sektör müteşebbisinin, mevcut tesis ve araçlar amorti edilinceye kadar yeni metodlara rağbet etmiyeceğine muhakkak gözüyle bakılmakta; oysa sosyalist bir idarecinin genel menfaati düşünerek eski metodu, maliyetleri düşürebilen yeni bir metodla hemen değiştirebileceği öne sürülmektedir. Oysa durum hiç de böyle değildir (31).

Özel teşebbüs kazanç amacıyla hareket ettiği zaman ancak bir sosyalist idare kadar belirli bir binanın ya da makinanın değerini korumaya çalışacaktır. Özel teşebbüsün bütün gayreti toplam aktifin net değerini en yüksek seviyeye getirmektir. Bunun anlamı, her çeşit idarenin yeni bir üretim metodunu ancak, ileride, bu metod yerine eski metodu kullandığı zaman elde edebileceği kazançtan daha

(31) Bu düşüncenin doğru olduğu kabul edilse bile kapitalizmin teknik ilerleme ile bağdaşamıyacağı sloganı ispatlanmış olmamaktadır. Belki yalnız böyle bir kabul sonucu olarak, bazı hallerde yeni metodların kullanılmasında birtakım gecikmelerin ortaya çıkabileceği kabul olunabilir.

yüksek bir kazanç sağlayabileceği zaman uygulayabileceğidir. Geçmişte yapılan yatırımın hesaba katılması kredili olsa da olmasa da karar mekanizmasında rol oynamamaktadır. Eski makinaların kullanılması, yeni makinaların sebep olacağı giderlerden tasarrufu büyük ölçüde sağlıyorsa, bunların kullanılma değerleri, kapitalist olduğu kadar sosyalist işletmeci için de daha rantabl olacaktır. Aksi halde iki tipteki işletici, müteşebbis de, bir yandan kazanç prensibine, öte yandan sosyalist düşünce tarzına karşı gelerek eski bir yatırımı bir yana bırakıp yenisini yapacaklardır.

Bu durumlarda ortaya çıkan, ama genel olarak gözden kaçan bir başka eleman daha vardır (32). Genellikle, bir firma yeni bir üretim metoduna geçerken yalnızca elde edeceği makina ya da aracın yeniliğine, modernliğine bakmakla kalmamalıdır. Yeni tipte bir makina çok defa yenilik serisi zincirinde bir halkadır ve çabuk demode olabilir. Bu durumda zinciri halka halka izleyip her keresinde belirli bir sermaye kaybına uğramak şüphesiz rantabl olmıyacaktır. Gerçek cevap, bu halkalardan hangisinin teşebbüs tarafından yakalanacağıdır ve bu cevap çok defa altıncı hisse dayanan bir tutumun ifadesi olacaktır. Bununla birlikte, işletme, çok defa teknik gelişme hakkında bir fikir edinebilmek için beklemek zorunda da kalacaktır. Oysa dışarıdaki

(32) Şüphesiz daha birçok eleman da vardır. Ancak, bazı prensip, temel sorunları araştırdığımız için daha ayrıntılı olarak her elemanı ele alamamaktayız.

bir gözlemci açısından bu tutum, mevcut sermayeyi koruma amacıyla yapılan bir bekleyiş, ilerlemeye uymayış olarak görülebilir.

5. Bu bölümün başlığı, geniş ölçüde monopol ve monopolist uygulamalarla ilgili bulunmaktadır. Ama, buna rağmen şimdiye kadar adı geçen terimleri kullanmaktan çekindim ve bu terimlerle ilgili özel noktaları bir alt bölümde ayrı olarak ele almayı düşündüm. Bununla birlikte, aslında şu ya da bu şekilde, bu konulara genellikle değinilmiş bulunmaktadır.

a) İlk olarak deyim hakkında birkaç kelime söylemek uygun olacaktır. Etimolojik olarak, «Monopolcu «tek satıcı» anlamına gelir. Buna göre, monopolcu, başkalarının sattığı mallara ambalâj, satış yeri, ek servisler yönünden hiç benzemiyen malları satan kimsedir. Ancak monopolcudan bahsederken başka noktaları düşünmekteyiz; pazarları, potansiyel ya da gerçek, aynı malı satan diğerlerine açık olmıyanlara, monopolcu denir. Biraz daha teknik bir dil kullanırsak, monopolcuları, talep eğrileri üzerine kendilerinin ve diğer işletmecilerin hiçbir etkileri olmayan satıcılar şeklinde tanımlayabiliriz. Cournot - Marshall'ın geleneksel teorisinin kendilerinden sonra gelenler tarafından geliştirilmiş şekli de aynı tanıma uymaktadır.

Kamu idaresince desteklenmiyen ya da onun elinde olmıyan (malî, fiskal) monopoller, kapitalist düzen içinde toplam üretim yönünden incelenecek derecede önem kazanamazlar. Demiryolları ve elektrik şirketleri bile ilk başlarda hizmetleri için bir

talep yaratmak zorunda kalmışlar ve pazarlarını rekabete karşı koruma yoluna gitmişlerdir. Kamu hizmetleri dışında, tek satıcının pozisyonu, ancak kendisi bir monopolcu gibi davranmazsa uzun zaman sürebilir. Kısa vadeli monopoller hakkında da birkaç kelime söyleyeceğiz.

Monopoller konusunda bütün bu tartışmalar neden? Monopol kavramı etrafında dolaşan tartışmalar siyasal karşıt fikirlerin psikolojisini araştıran herkes için ilgi çekicidir. Tabiatiyle, monopol terimi sokak ve meydanlarda bir başka kavram gibi aynı ölçüde kesinlikten uzak olarak tartışılmaktadır. Söz konusu edilen branşta geniş bir rekabet olsa bile. Şu nun ya da bunun monopolüne sahip bir ülkeden bahsedilmekte (33), Amerikan iktisatçıları, memurları, gazeteciler, politikacıları artık küçük düşürücü bir terim haline gelmiş olan bu deyimi zevkle kullanmakta ve kamu oyunun düşmanlığını bu terimle bazı kurulara, kuruluşlara çekmektedirler. Anglo - Amerikan çevrelerde monopoller, İngiliz idaresinin bugünün monopolistik anlayışına tamamen uyan birçok

(33) Bazı saldırgan ülkeleri ham maddelerden mahrum etmek için konan «ambargo»lar da bir çeşit monopol uygulaması olarak görülmektedir. Ancak uzun vadede bu tedbirin işlemediği, çünkü bu ülkelerin adı geçen ham maddelerin büyük bir kısmını ikame ettikleri ve kendileri ürettikleri görülmüştür. Kısa vadede belirli bir baskı imkânı olsa bile uzun sürede gelişmenin, ambargo politikasını etkisiz bırakacağı ortaya çıkmıştır.

kuruluşu ortaya çıkardığı XVI. ve XVII. yüzyıllardan beri, parazit niteliği taşıyan işletmelerle bir tutulmuşlardı. Bunlara karşı gösterilen kötü tutum, Büyük Elizabeth'i bile etkilemişti.

Hiçbir şey bir milletin hâfızası kadar sebatlı değildir. Devrimiz, yüzyıllar önceki olaylara gösterilen ulusal tepkilerin daha önemlilerinin örneklerini de sunmaktadır. Bu yüzden, çeşitli uygulamalar anglo-saxon kamu oyunu o kadar hassas bir duruma getirmiştir ki, kamu oyu artık işletmelerin tutumlarındaki her hoşa gitmeyen noktayı monopol denen «korkunç kudrete» bağlamayı âdet edinmiştir. Özellikle tipik liberal bir burjuvanın gözünde monopol, her türlü aşırılığın açık bir göstergesi durumunu kazandı. Her şeyden önce Tudor ve Stuart tipi monopolleri düşünen Adam Smith, monopole ancak «cımbızla» dokunmaktaydı. Sir Robert Peel ise, muhafazakârların birçoğunun örneğine uyarak ve ihtiyaç duydukça demagojiden de yararlanarak, bir ekmek ve buğday monopolünden sözetmiş; her iki ürünün de İngiltere'de tam anlamıyla rekabete bağlı olduğu için, partisi mensuplarını kızdırmış, kendi siyasal kariyerine de son verdirmiştir. Birleşik Amerika'da ise monopol terimi ve büyük çapta işgören bir işletme eş anlamlı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. (Avrupa'da trust, kartel, konzern gibi - Çev. notu).

b) Basit ve ayırımcı monopol teorisi, sınır durumlar dışında, monopol fiyatının rakip fiyattan daha yüksek; monopol üretimin, rakip üretimden daha az olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar ancak

her iki halde de üretim metodları ve örgütlenmesinin aynı olması şartiyle doğru sayılabilir. Gerçekten de, birçok dağınık işletmeye uygun olmıyan bazı metodlar monopol seviyesinde çok avantajlıdırlar. Oysa, bu durumda «monopol fiyatı daha yüksek, üretimi daha düşük» formülü gerçek olmaktan çıkmaktadır. Başka bir deyişle, rakip durumda bulunan firmalar, monopolün sahip bulunduğu şartlara sahip olsalardı, fiyat ve üretim seviyeleri çok daha değişik olurdu. Çağdaş koşullar içinde en önemli üstünlük noktasının büyük bir ölçekte çalışan tipik bir kontrol ünitesi olduğu ortadadır. Bu üniteler, yalnızca yaratıcı yıkım mekanizmasından doğup statik olmıyan bir düzeyde çalışmakla kalmıyorlar, ama aynı zamanda da öngörülen hedeflere erişmeyi sağlayan tek çerçeveyi de ortaya koyuyorlar. Bu nedenlerle, bu üniteler, teknik anlamda gerçek monopol olsalar bile, uzun vadeli üretim üzerinde hiçbir etkiye sahip değillerdir.

Başlangıçta, adı geçen ünitelerin yöneticilerini harekete getiren husus pratik amaçlar değildir. Tek hedefleri monopol fiyatları uygulamak olsa bile, monopolcüler, genellikle «optimum» noktalarını maliyet fiyatı temel alınarak hesaplanmış satış fiyatına doğru ya da bunun altına kaydırmaya çalışmakta, monopolcu sınırlı üretimde bulunsa bile, ister istemez rekabet mekanizmasının etkisine kapılmaktadır. Fakat eğer, kartellerde olduğu gibi, monopolleşme sonucunda üretim, organizasyon v.s. metodları iyileştirilmemiş ise, monopol fiyatları ve üretimiyle ilgili klâsik teori geçerliliğini korumuş demektir. Ger-

çekten de örneğin ham madde kullanan endüstrilerdede monopol yumuşak bir yastıkta rahatça uyuma imkânı vermekten uzaktır, çünkü müteşebbis monopolcu, monopol durumunu korumak ve rekabet edebilmek için daima uyanık ve enerjik olmak zorundadır.

c) Kısa vadede gerçek ya da tam olmıyan monopolist durumlara sık sık rastlanmaktadır. Örneğin, Ohio'nun bir köyündeki bir bakkal su baskını sebebiyle saatlerce, hattâ günlerce bir monopolcu durumuna geçebilir. Bira şişelerine etiket imal eden bir firma, -rakiplerinin ilk başta iyi görünen kazanç imkânlarının sonraları gittikçe azalacağını görmeleriyle- talep eğrisiyle üretimi sınırlandırılmış olarak monopol durumunu uzun zaman koruyabilir.

Yeni üretim metodları, ya da yeni mallar (özellikle bu sonuncular) bir firma tarafından yapılsalar bile bir monopol teşkil etmek için yeterli değillerdir. Yeni metod, eskilerle mücadele etmeye ve talep eğrilerini artan bir şekilde geliştirmeye mecburdur. Parlak bir üstünlük taşıyan, sağlam bir müşteri potansiyeline hitabeden yeni mallar bunu sağlıyabilirler. Tek satıcı durumunda bulunan bir işletmenin sahip olduğu temel avantaj, piyasanın örgütlenmemiş bulunduğu hallerde tek cephe kurabilmek ve uzun vaden bir program uygulayabilme gücüne sahip olmaktır. Bu ise aşağıda yer alan düşüncelere yakından ilgili bulunmaktadır.

6. Bundan önceki satırlara bakınca, bu bölümde yazdığımız hususların birçoğunun şimdiye kadar

tam rekabet fikrini bir hâle gibi saran düşünce ve olayları soldurduğunu, aynı zamanda da piyasanın alternatif bir yapıya sahip olmasını daha uygun bir nitelik olarak ortaya çıkardığını görmekteyiz. Şimdi de, bu nedenle, tezimizi adı geçen iki görüşün ışığı altında kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

Marshall ve Edgeworth'un devrinden beri, geleneksel ekonomik teorileri, tam rekabet ve serbest değişim prensipleriyle ilgili olarak birçok istisnai unsuru da ortaya atmış bulunmaktadırlar. Bu nedenle ve aynı darbeler sebebiyle, Ricardo ve Marshall arasında yer alan nesil (aynı zamanda J. S. Mill ve Francesco Ferrara) tarafından tam rekabete gösterilen bağlılık da sarsılmış duruma girdi. Özellikle, mevcut sistemin kaynakları ve millî gelir dağılımını en iyi şekilde çözümleyip, en verimli hale getirebileceği tezi de artık eskisi gibi güvenle ileri sürülmemeye başlandı (34).

Dinamik ekonomik teoricileri (Frisch, Tinbergen, Roos, Hicks ve diğerleri) tarafından yapılan yarma daha da derin olmuştur. Dinamik analiz, zamana bağlı bölümlerin analizi demektir. Belirli bir ekonomik göstergenin örneğin fiyatın araştırılması ve izahında, dinamik teori, statik teoride olduğu gibi, yalnızca diğer ekonomik büyüklüklerin belirli zamanlardaki durumlarını incelemez, ama bütün ekonomik birimlerin, unsurların inceleme ânından önce-

(34) Bk.: M. R. Kahn: Some notes on ideal output, Economic Journal, Mart 1935.

ki ve sonraki değerlerini de gözönüne alır. Buna göre, dengenin bir kere bozulması halinde (35), dengeyi yeniden kurmak üzere izlenecek yolun tam rekabet teorisinin iddia ettiği gibi ne o kadar emin ve ne de o kadar hızlı ve ekonomik olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, yeniden uyma için yapılan mücadele sistemi dengeye yaklaştıracağı yerde çok defa bundan uzaklaştırmaktadır.

Burada, adı geçen dengesizlik faktörünü açıklayabilmek için en eski, en basit ve en çok bilinen bir örneği vermekle yetineceğiz. Tam anlamiyle rekabetin hüküm sürdüğü bir buğday piyasasında talep ile tahmin edilen arzın dengeli olduğunu kabul edelim, aynı zamanda da kötü hava şartlarının çiftçilerin elde etmeyi umdukları hasatı miktar bakımından azalttığını düşünelim. Bu sebeple eğer buğday fiyatları yükselirse ve eğer çiftçiler takip eden yılda daha çok ürün elde ederlerse buğday fiyatlarında bir düşme görülecektir. Bu yüzden çiftçiler üretimlerini azaltırlarsa bu sefer fiyatlarda yeniden bir yükselme görülecek, üretim yeniden artacaktır. Bu durum (sistem mantıkî olarak gelişirse) sonsuza kadar bu şekilde sürebilir. Ancak, okuyucunun da hemen görebileceği gibi, dünyanın son gününe kadar üretimle fiyat artışları arasında bu şekilde bir bağlantı sürüp gidemez. Bununla birlikte tam rekabet mekanizmasının eksiklikleri bu örnekten bile he-

(35) Dinamik terimi, çok defa çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Buradaki tanım Ragnar Frisch'den alınmıştır.

men anlaşılmaktadır. Teorinin bu mekanizmaya uygun gördüğü pratik avantajları, zayıf noktalarını da görerek fazla iyimserlikle karşılamamak yerinde olacaktır.

Bununla birlikte durumumuz gereği daha da ileri gitmemiz gerekmektedir. Tam rekabetin yıkıcı yapım mekanizması içinde nasıl çalışabileceğini düşünürsek elde edebileceğimiz sonuçlar bizim için daha da ümit kırıcı olacaktır. Tam rekabet her endüstri branşına serbest girişi çıkış noktası olarak almaktadır. Bu genel teori çerçevesi içinde her türlü ekonomik branşa serbest giriş kaynakların en iyi kullanılmasını ve üretimin en yüksek seviyeye çıkmasını ifade eder. Eğer mevcut ekonomik dünya, iyi yerleşmiş birkaç endüstriye sahip olsaydı ve bunlar genellikle değişmeyen uygulamalarla ve geleneksel metodlarla alışılmış malları üretselerdi aynı zamanda emek ve tasarruf da mevcut tipe en uygun yeni firmaların girmesini sağlasalardı toplum bundan zarar bile görürdü. Bununla birlikte herhangi bir çevreye girme hürriyeti herkese açık değildir. Özellikle, tam rekabet şartları içinde ve bunların çok çabuk olarak değişmesi halinde yeni üretim metodlarının ve malların ortaya çıkması oldukça zordur. Oysa bu, bizim anladığımız anlamdaki ekonomik gelişmenin adı geçen koşullarla hiç de uygun olmadığı demektir. Gerçekten de, tam rekabet, yeni bir buluşun, uygulamanın ekonomiye ithal edildiği her durumda daima işlememiştir, hattâ en mükemmel rekabet unsurlarının var olduğu hallerde bile.

Aynı şekilde, fiyatların katılığına karşı ortaya atılan tenkitler de geleneksel teorinin bünyesi içinde tam olarak haklı nitelik kazanmaktadırlar. Katılık, tam ve hızlı rekabetle uyuşmayan bir tipteki karşı koymadır. Oysa böyle bir karşı koyma, geleneksel teori tarafından ortaya atılan koşullar yönünden üretim düşüklüğüne ve ekonomik kayıplara sebep olacak demektir.

Geleneksel teori öte yandan da, gerekli miktarın üstüne çıkan kazançların sosyal kayıplara sebep teşkil ettiğini ve toplam üretimdeki artışı frenlediğini de öne sürmektedir. Tam rekabet bu tip «süper» kazançları önleyecek ve bu tip bir stratejinin işlemesine mani olacaktır. Bununla birlikte, kapitalist gelişme prosedürü içinde bu kazançların yerine getirdikleri organik fonksiyonlar vardır, -bunları burada yeniden açıklamak gerekli değildir- bütün bu fonksiyonları, yalnızca tam anlamıyla rekabete imkân veren bir modele bağlamak uygun değildir.

Kapitalist rekabetin bu ipotezlerden hareket ederek, tam rekabet içindeki bir ekonominin, çeşitli kayıplara ve özellikle monopolistik bir ekonomiye bağlı olanlara karşı nisbeten hazırlıklı olduğu gösterilebilir. Bununla birlikte bu husus, yaratıcı yıkım tarafından belirtilmiş bulunan koşullar içinde mevcut israf problemi hakkında bize yeni hiçbir şey öğretmiyecektir. Gerçekten de bir yandan iyi bir şekilde ortamlarına oturtulmuş israf tipleri birçok durumlarda yukarıdaki şekilde nitelendirilemezler. Bazı hallerde haklı, bazılarında haksız olarak kapitalist firmaların fazla kapasiteleri sosyalist ekonomi için

bir üstünlük unsuru gibi gösterilebilir. Fakat buna paralel olarak, tam olarak rekabete dayanan bir kapitalist ekonomiyi «monopoloyid»lere karşı üstün görmek yanlış olacaktır.

Öte yandan, kapitalist gelişme koşulları içinde işlendiği zaman tam rekabet kendine özgü zayıflıklarda göstermektedir. Tam rekabet çerçevesine giren bir firmanın -özelilkle teknik yönden- iç etkenliği birçok durumlarda zayıftır. Bu tip bir firma, üretim metodlarını düzeltmeye çalıştığı zaman sermaye israfı bile yapabilir. Üstelik bu tip ufak çaptaki ayrı ayrı firmalar, dev işletmelerden daha çok olarak gelişme, ilerleme akımı içinde zararlı olabilir, dış gelişmelere uyamaz. Sonuç olarak, Amerikan tarımı, İngiliz dokuma endüstrisi, Britanya kömür sektörü; iki dünya savaşı arasında toplam üretimi ve tüketicileri, bir düzine değerli insan tarafından yönetilen ekonomik sektörlerden daha çok zarara sokmuşlardır.

O halde zorunlu olarak, modern endüstri koşulları içinde tam rekabetin uygulanamıyacağını, kontrol mekanizmasının zorunluluğunu kabul etmek gereklidir. Belki de daha ileri gitmek ve dev işletmelerin ekonomik gelişmenin «motörü» ve uzun vadeli toplam üretim artışını sağlayan yegâne unsur olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Oysa bütün bu sonuçlar «Malthus»vari bir görünüş içinde ortaya çıkmıştır ve bu durum özellikle göze çarpmaktadır. Bu yönden bakıldığı zaman tam rekabet, yalnızca gerçekleşemiyecek bir nokta olarak kalmayıp, aynı zamanda da tesirli bir model olmaktan da çıkmak-

tadır. Bu yüzden, bazı endüstrilerin devlet tarafından düzenlenmesi fikrini savunmak ve bu düzenlemede tam rekabet şartlarını uygulamaya çalışmak yanlıştır. Sosyalistlerin ise tenkitlerini rekabetçi değerlerine dayandırmaları daha uygun olacaktır.

9. AVIN BİTİŞİ YA DA «BİR NEFES ALACAK ZAMAN».

Bundan önceki analizin amacına ne ölçüde ulaşabildiğini okuyucuya bırakmaktayız. Her şeyden önce bir gözlem ve yorum bilimi olan ekonominin niteliği icabı, benzer sorunlar hakkında ortaya çıkabilecek görüş ayrılıklarının arasındaki uzaklığın sıfıra inmesi mümkün değildir. Aynı nedenle birinci problemimizin çözümü bizi ikinci bir sorunla karşı karşıya bırakmaktadır.

Birinci problemde, bundan önce kullandığım bir deyimle, çeşitli analitik «modeller» tarafından tanımlanan kapitalizmin yapısal nitelikleriyle ekonomik yönü arasında «mantıkî bir ilgi» bulmak gerekiyordu. Bu soruya verdiğim olumlu cevap, birçok iktisatçı tarafından kabul edilen şekiller içinde yürütülmüş bir analize dayanmakta ve «monopolistik kontrol eğilimi» şeklinde nitelendirilen durumun ortaya çıkmasına kadarki devreyi kapsamamaktaydı. Bu noktadan itibaren analizin alışagelinmiş anlayış çerçevesinden çıkmış olarak, tam rekabet içindeki bir

kapitalizme tanınan üstünlüklerin dev işletmeler kapitalizmine de tanınması gerekliliğini ortaya atmıştır. Gerçekten de dev işletmelerin temsil ettikleri kapitalizm üretim gelişmesini sağlamışlardır.

Ancak şurasını da belirtmek yerinde olacaktır ki, büyük işletmelerin eriştikleri başarılar geniş ölçüde istisnaî şartlara bağlıdır. Bunların araştırılması ise adı geçen olayların rastladıkları devrelerin ekonomik ve siyasal tarihlerini incelememizi gerekli kılmaktadır. İktisatçılar ve tarihçiler tarafından genellikle kabul edilen ve kapitalist işletmelerin gelişmesinden ayrı olarak gelişen faktörleri incelemek suretiyle meseleyi ele almak istiyoruz. Bu faktörler beş tanedir.

Faktörlerden ilki, analizimizde (Marx'la, politikanın ve idarenin ayrı ayrı unsurlar olmayıp, sosyal gelişmedeki elemanlar olduğunda tamamen hemfikir olduğum halde) iş âlemi yönünden bir dış önveri olarak kabul edebileceğimiz devletin rolü unsurudur. 1870-1914 yılları arasındaki devre bize en ideal bir örneği vermektedir. Gerçekten de, sosyal gelişmenin siyasal ortamında saklı olan elemanları bu kadar açıklıkla ortaya koyabilen bir başka örneği bulmak zordur. İşletmelerin faaliyetleri ve özellikle endüstri ve ticaret eski kalıntılardan genellikle temizlenmişlerdi. Tabiatiyle, sosyal kanunlar v.s. gibi bazı yeni mükellefiyetler, sıkıntılar ortaya çıkmıştı, ama bütün bunların 1914'den önce ekonomik hayatta aktif bir rol oynadıklarını kimse söyleyemez. Savaşlara gelince, bunlardan hiç birisi şu ya da bu anlamda önemli sonuçlar ortaya koyacak bir

ekonomik olay zollverein'ın (gümrük birliği) kurulutorluğunun ortaya çıkmasına sebep olan Alman Fransız Savaşını ileri sürüp sürmeme konusunda bir tereddüt geçirebiliriz. Ancak, bu konuda en önemli ekonomik olay Zollverein'ın (gümrük birliği) kuruluşudur. Silâhlanma giderleri ise geliştirici bir unsur olmaktan çok önleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci faktör, altın'dır. Bereket versin ki, 1890 yıllarından itibaren sarı metalin akımlarıyla ilgili problemler ormanına girmek zorunda değiliz. Gerçekten de ele aldığımız süre içinde ve özellikle bu sürenin ilk yirmi yılında altın ender görülen bir unsur olarak kalmıştır. Öte yandan toplam üretimin büyüme katsayısı daha sonraki devrelerden daha az kalmadığı ve altın'ın kapitalist üretimde öncelik taşıyan bir faktör olmayışı yüzünden para politikası da dinamik değil, ancak değişen her duruma uyan bir özellik taşımaktaydı.

Üçüncü olarak, ekonomik gelişmeyi etkileyen ve durumun en belirli elemanlarından birini teşkil eden nüfus artışını da zikretmek yerinde olacaktır.

Bu faktörü tabiatiyle gelişme dışı bir faktör olarak ele almak gerekmektedir. Sosyal düzen ne olursa olsun, çok sayıda işçi mutlaka az sayıdaki işçiden daha çok üretmektedir. Dolayısiyle bu devrede görülen nüfus artışının bir bölümünün kapitalist sistem dışındaki etkenlerden ortaya çıktığını gözönüne alırsak, bunun herhangi başka bir ekonomik düzen içinde de görülebileceğini kabul etmemiz

gerekir. Ancak işçi sayısı arttıkça, her işçiye verilen üretim araçlarının miktarı düştüğü için işçi sayısının artmasıyla üretimin de zorunlu olarak artacağı fikri daima geçerlilik taşımaz. Fert başına düşen üretim miktarındaki artma yönünden kapitalist sistemin başarısını ölçmek istersek elde edeceğimiz sonuç olumlu değildir.

İktisatçılar seri dışındaki dördüncü ve beşinci faktöre daha fazla önem vermektedirler: Biz de geçmişteki durumla ilgilendiğimiz müddetçe bunları bir yana bırakacak değiliz.

İlk olarak coğrafî keşifleri, fetihleri ele alalım. Bütün bu devre zarfında yeryüzünü ekonomik yönden de geliştiren, birçok hammadde, yiyecek maddesi, tarımsal ve endüstriyel malı ortaya çıkaran; yeni şehirler, merkezlerin kurulmasını sağlayan bu gelişme, aslında büyük çapta üretimi geliştiren bir faktör değil midir? Ve bu tip bir koz her türlü ekonomik sistem için bir zenginlik sebebi teşkil etmez mi? Bu fikre katılan sosyalist bir ekol bile vardır. Buna göre Marx tarafından bir determinizm sistemi içinde ortaya atılan «fakirleşme» teorisi ve bunun halk kitlelerine yayılması fikri, yalnızca yeni bölgelerin keşfi sayesinde uygulamada gerçekleşmemiştir. Bu sosyalistlere göre, yeni ülkelerden yararlanılarak, eski kıtalardaki istihdam yoğunlaşması önlenmiş ve proletarya hiç olmazsa «bir nefes alacak zamana» sahip olabilmiştir.

Yeni ülkelerin bulunmasının kapitalizme sunduğu şansları küçümsememek uygun olmaz ve tabiatiyle bu şanslar da ancak bir kere ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, her türlü sosyal organizasyondan bağımsız olarak nitelendirebileceğimiz şanslar ilerlemenin ön şartlarıdır ve tarihte ancak bir kere gerçekleşebilirler. İngiliz topraklarında kömür ve demir madenlerinin, Amerika'da petrolün, diğer ülkelerde bunların ve daha başka zenginliklerin bulunması ve buna bağlı olan imkânlar daha az önemli değildir. Başka herhangi bir ekonomik yönden gelişen sektör gibi kapitalist gelişme de, bu tip şansların kullanılması ve müteşebbisin faaliyet sahasına girmesi demektir. Coğrafî yayılmayı, gelişmeyi bir dış faktör olarak ayırıp ele almayı gerektirecek hiçbir sebep yoktur, üstelik yeni ülkelerin değerlendirilmesi; demiryolları yapımı, deniz ulaştırması, tarım makinaları v.s. gibi bütün araçları bunlara sağlayan müteşebbisler kanalıyla olmuştur. Gelişme kapitalist gelişmeye tamamen paralel olmuştur. Toplam üretimin büyüme katsayısının % 2 olarak tesbit ederken bu hususu da tamamen gözönüne almış bulunuyoruz. Bu tezi desteklemek yönünden Komünist manifestosu'nu da zikredebiliriz.

Seri dışı beşinci ve sonuncu olay, teknik ilerlemedir. Kapitalizmin gelişmesi büyük ölçüde, üretim metodlarını baştan aşağıya yenileyen icatlara, yeniliklere dayanmaktadır, şeklinde bir düşünce bazı çevrelerde hâkimdir, oysa bu, yanlıştır. Çünkü, teknik yeniliklerin uygulanması, geniş ölçüde iş adamlarının kazanç avı sayesinde olmuştur. Öte yandan, icat edici, bulucu, yaratıcı çalışma da kapitalizmin bir eseridir. Görülüyor ki, birçok iktisatçının dediği gibi, kapitalist aktivite ve teknik ilerle-

me üretimde görülen gelişmenin iki ayrı faktörü değil, birbirini tamamlayan iki birleşik unsurdur. Hattâ ilki ikinciyi iten bir güc niteliğindedir.

Yeni ülkelerin değerlendirilmesi ve teknik ilerleme, uzun vadeli düşünüldüğünde zıt bir görünüşe sahiptirler. Gerçekten de, bunlar kapitalizmin mutlak başarıları olmakla birlikte, tekrar edilemiyen olaylar, uygulamalardır. Şimdiye kadar, kapitalizmin mekanizmasında görülen ilerlemelerin tesadüfî olmayışını açıklamaya çalıştık, bundan sonra bir başka soruya cevap vermek durumundayız: Kapitalist motörün hangi noktaya kadar işleyebileceği düşünülebilir? ya da bırakılırsa hangi noktaya kadar işleyebilir? Geçmişteki başarılarını gelecekte de, -örneğin, gelecek 40 yıl içinde- tekrar edebilir mi?

10. YATIRIM İMKÂNLARININ KAYBOLMASI.

Ele aldığımız problemin niteliği, çağdaş tartışmaların çerçevesi içinde belirtildiği zaman, özel bir açıklıkla ışığa kavuşmaktadır. Bugünkü iktisatçı nesli yalnızca uzun ve çok ciddî bir dünya krizinin değil, ama aynı zamanda da, bunu izleyen ümit kırıcı ve ağır bir düzelme devresinin de şahidi olmuşlardır. Bu olaylar hakkındaki görüşümü daha önce belirtmiştim ve aynı zamanda da adı geçen iki ola-

yın, kapitalist gelişmede, uzun vadede herhangi bir eksiklik, bozukluk yaratmamış olduklarını da söylemiştim. Bununla birlikte, meslekdaşlarımdan birçoğu karşıt düşüncededirler. Gerçekten de bu iktisatçılar, kendilerinden önceki bazı meslekdaşların 1873-1896 yılları arasında düşündükleri gibi, kapitalist sistemin temelden bir değişikliğe uğradığını zannetmektedirler. Bu teze göre, yalnızca bir kriz ve yavaş bir düzelme karşısında değil, ama aynı zamanda da kapitalist bünyede sürekli bir zayıflıkla karşı karşıya bulunmaktayız. Bu yüzden geçmişte kapitalist mekanizmanın işleyişi ve başarılarından gelecek için hiçbir sonuca gidilemez.

Bu düşünce, ümide bel bağlamayan daha birçok yazarda da görülmektedir. Gene aynı nedenle, bazı sosyalistlerin bu düşünceyi benimseyerek antikapitalist düşünce sistemlerinin merkezi haline getirmeleri de kolaylıkla anlaşılabilir. Bu şekilde, aynı zamanda da, üstün nitelikteki bazı sosyalistlerin yavaş yavaş bırakmaya başladıkları Marx geleneği de yeniden kullanılma şansına kavuşuyordu. Gerçekten de Marx, (birinci bölümde işaret ettiğimiz gibi) bu tip bir gelişmeyi beklemekteydi: Kendisine göre, bu çökmeden önce, kapitalizm sürekli bir kriz devresine girecek, bu devre geçici zayıf düzelmeler ve avantajlı tesadüflerle kesilecektir. Ayrıca, marksist düşünceye aynı probleme bağlı olarak, sermaye birikimi, yoğunlaşması tarafından kazanç yüzdelerine vâki etkiler aynı zamanda da yatırım imkânlarını da etkileyecektir. Kapitalist mekanizma

her şeyden önce carî yatırımlar hacmindeki yüksek seviyeye bağlı olduguna göre, bunların ortadan kalkması sistemi gittikçe daha kötüye götürecektir. Oysa, bu marksist düşünce sisiesi; işsizlik, kredi rezervlerinin artması, para piyasasındaki dar boğazlar, yetersiz kar hadleri, özel yatırımlardaki durgunluk gibi 1930-1940 devresinin bütün karakteristik özelliklerinin çoğuna tam anlamiyle uymakta kalmamakta, ama aynı zamanda da durumun marksist olmayan yorumu içinde uygun bir nitelik taşımaktadır. Marx'ı Keynes'ten ayıran uçurum; Marx'ı, Marshall ve Wicksell'den ayıran uçurumdan çok daha az derindir. Oysa, Marx'ın doktrini ve buna karşıt düşünceleri bir deyimde ifade etmek mümkündür: «Azalan yatırım imkanları, fırsatları teorisi». Bu deyimden aşağıda geniş ölçüde yararlanacağız (36).

Bu teorinin üç ayrı problemi kapsadığını belirtmek yerinde olur. Bunlardan birincisi, kitabımızın bu bölümünün başlığı olan «Kapitalizm yaşamaya devam edebilir mi?» problemiyle yakından ilgilidir. Sosyal yaşama içinde hiçbir şey sürekli olarak aynı durumu koruyamıyacağına ve kapitalizm bir değişme, ekonomik ve sosyal anlamda dinamizm olduğuna göre, bu soruya verilecek cevap büyük bir değişiklik göstermiyecektir. İkinci sorun, azalan yatırım fırsatları teorisi tarafından tenkit edilen kuvvet ve mekanizmaların gerçekten üzerinde du-

(36) Bk. Business Cycles, XV. Bölüm.

rulmaya değer olup olmadıkları konusudur. Takip eden bölümlerde, kapitalizme son verecek nitelikteki sebepleri belirten başka bir teori ortaya koyacağım, bununla birlikte adı geçen anlayışla, benim düşüncem arasında da bir paralellik mevcuttur. Ortadaki üçüncü problem ise şudur: Azalan yatırım fırsatları teorisi tarafından itinayla kurulan ve ortaya atılan mekanizma ve kuvvetler, kapitalist sistem içinde tam felç ile neticelenecek bir hastalığın varolduğunu göstermekteyse de, 1930-1940 yılları arasındaki devrede durumun böyle bir nitelik taşıdığını ya da bundan sonraki kırk yıllık devrede de aynı niteliği taşıyacağı söylenemez.

Aslında şimdilik biz de adı geçen üçüncü problemi ele almak istiyoruz. Ancak, bu konudaki düşüncelerimiz çoğunluğu ikinci grup problem için de geçerlik taşır. Yakın gelecekte kapitalizmin alacağı durum üzerinde kötümser bir tahmini haklı çıkaracak faktörleri üç grupta toplamak mümkündür.

İlk olarak ortamla ilgili faktörleri öne sürmek gereklidir. Kapitalist gelişmenin, siyasal kudretle, kapitalizme düşman hukukî ve idarî birtakım tedbirleri bir araya getirdiğini, bu birleşmenin daima artacağı ve bir gün gelip kapitalist mekanizmanın işleyişini baltalıyacağını göstermiştik. Bu konuya ileride yeniden işaret edeceğim için takip eden sahifeleri şimdilik ihtiyatla okumakta fayda olacaktır. Bununla birlikte, hasmane tutum ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan koşullar burjuvazi ekonominin dinamik enerjisini de zarara sokmakta, ka-

zanç temeline dayanan bu ekonominin rezervlerini daha da çoğaltmaktadır.

İkinci olarak kapitalist mekanizmayı kendi bünyesi içinde ele almak zorunludur. Azalan yatırım fırsatları teorisi kapsamamakla birlikte, ilk bakışta göze çarpan duruma göre, bu teori, modern kapitalizmin büyük ölçüde, kısıtlayıcı uygulamalar, fiyat kontrolleri ve katılığı, mevcut sermaye değerlerini muhafaza endişesiyle yakından ilgilidir. Bu problemlerden daha önce bahsetmiştik.

Nihayet üçüncü problem olarak, kapitalist sistemi besleyen «mallar» gösterilebilir. Bunlardan, yeni yatırım ve teşebbüslere sunulan şansları kaydetmekteyiz. Özel yatırımlar yapabilme imkânlarının ve isteğinin azalarak gelişmesinin asıl sebepleri şunlardır: Ekonomik sektörlerdeki «doyma», nüfus, yeni bölgeler, teknik yenilikler ve sonunda aktüel yeni yatırım sahalarının özel sektörden çok kamu sektöründe görülmesi.

1. İnsanın ve teknolojinin her türlü ihtiyacı için sabit ve döner nitelikte sermaye mevcuttur. Eğer üretim metod ve ihtiyaçları 1900 yılından beri giderilmiş olsalardı, belli bir «doyma» durumu ortaya çıkacaktı. Buna rağmen, ihtiyaçların bir gün gelip o şekilde tam olarak giderilebileceklerini ve bu yüzden daha ileriki devrelerde gelişmiyeceklerini söyleyebilir miyiz? Bu ipotezle ilgili olarak bazı düşüncelerimizi açıklayacağız, ancak şimdiden, önümüzdeki kırk yıl içinde böyle bir durumun ortaya çıkmayacağını söyleyebiliriz.

Nüfus artışı oranında düşme ya da daha önemli olarak nüfusun azalması yatırım imkânlarında da bir azalmayı ifade eder. Gerçekten de eğer herkesin ihtiyacı tam olarak ya da buna yakın bir şekilde giderilmiş olursa, ek talep ancak tüketici sayısının artmasıyla ortaya çıkabilecektir. Bu ihtimalin dışında, demografik düşüş, yatırım şansları ve adam başına düşen toplam üretim yönlerinden hiçbir zaman kötü bir etki göstermez. Buna zıt tezi öne sürenlerin kullandıkları düşüncelere bir göz atılırsa yukarıdaki tez daha çok geçerlik kazanır.

Bir yandan, toplam nüfus artışı oranındaki düşüşün, genel talep gelişmesini frenliyerek üretim artışını kotü yönde etkilediği ortaya atılmaktadır. Oysa durumun mutlaka böyle olması zorunlu değildir, çünkü ihtiyaç ve talep birbirlerinden ayrı ayrı şeylerdir. Eğer durum gerçekten böyle olsaydı, yoksul ülkelerin, milletlerin, gerçek talepleri en kuvvetli toplumlar olmaları gerekirdi. Öte yandan nüfus artışının azalmasıyle boş kalan elemanlar başka sektörlere kayabilirler ve doğumların azalması değişik ihtiyaçlarını gidermek isteği taşıyan bir düşüncenin sonunda ortaya çıkabilir. Tabiatiyle, gelişen bir nüfusun daha sürekli ve emin bir talep yarattığı fikri burada belirtilebilir. Ancak bu fikir genel bir geçerlilik taşımamaktadır ve bazı sektörlerde üretim artışına sebep olmalarına rağmen toplam üretim yönünden mutlaka artış görülmediği de vakidir (37).

---

(37) Birçok iktisatçı nüfus artışının yatırım talebinde bir artışa sebep olduğuna inanmaktadır. Her yeni işçinin ye-

Öte yandan konuyu arz yönünden ele alırsak, demografik gelişme yüzdesindeki düşüşün üretimde de azalmaya sebep olacağını görebiliriz. Geçmişte, nüfus artışı daima üretimde görülen yükselmelerin kaynağıydı; buna paralel olarak nüfustaki azalmaların da üretimde düşüşe sebep olacakları söylenebilir. Bununla birlikte birkaç mükemmel sebepten ötürü bu düşünce sık sık ortaya atılmamaktadır. 1923-1925 devresine göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin endüstriyel üretimi 1940 yılında % 120'ye, kullanılan işçi sayısı ise aynı devreye göre, aynı yılda % 100'e çıkmıştır. Bu örnek, geçmişte olduğu kadar gelecek gelişmeler için de geçerlik taşır. Ekonomik yönden aktif bulunulan zamanın artması, ölüm oranlarının düşmesi, iş veriminin yükselmesi gibi faktörler Colin Clark'ın gelecek nesillerde iş veriminin artacağını öngören teorisine geniş ölçüde hak verdirmektedir (38).

«İstihdam» faktörü şüphesiz, yüksek ücret, az çalışma süresi ve personelin disiplinini azaltan politik uygulamlaar yüzünden sunî olarak azaltılabilir. 1933 ve 1940 yılları arasındaki Afrika ve Fransız ekonomik randımanlarının karşılaştırılması ve aynı devrede Almanya ve Japonya'da gerçekleştirilen randımanın oranları, yukarıda bahsi geçen tip-

---

ni iş âletleri ve ham madde ile donatılması zorunlu değil midir? Oysa ki böyle bir zorunluluk hiç de yoktur. Ücretler üzerinde etki gösteren bir nüfus artışı işçi başına yatırım hacminde bir azalmaya bile sebep olabilir.

(38) Colin Clark: National Income and Ooutlay, s. 21.

teki olayların gerçekten de meydana çıkmış olduğunu göstermektedir. Bunlar da ortam faktörü olarak aynı kategoride yer alırlar.

Tabiatiyle nüfus olayını hafife almamaktayım. Doğum oranlarındaki düşmenin devrimizin en önemli karakteristiklerinden biri olduğuna da aksine inanıyorum. İleride de göreceğimiz gibi, bu düşme, ekonomik aktivite sebeplerinin değişme sebebi ve görünüşü olarak çok büyük bir önem taşımaktadır. Ancak bu husus problemin daha karışık bir yönüdür. Şimdilik biz burada nüfus artışı oranındaki azalmanın yalnızca mekanik etkilerini incelemekteyiz. Oysa, etkiler yönünden ilerideki kırk yıllık devrede kötümserliğe yol açacak hiçbir tahmin yapmaya lüzum yoktur. Rejimdeki bir kötüye gitmeyi nüfusa bağlayan iktisatçılar yalnızca bundan önceki meslekdaşlarının da zaman zaman düştükleri bir yanlışlığa düşmektedirler. Nasıl eskiden bazı iktisatçılar beslenmek bekleyen boğazların artmasının büyük tehlikelerine işaret etmişlerse, çağdaş iktisatçılar da kamu oyunu aynı cins sudan ipotezlerle meşgul etmekte gerçek olmayan bir üretici-tüketici yoksulluğundan söz açmaktadırlar (39).

---

(39) XVII. yüzyıldan beri demografik tahminler daima olaylar tarafından yalanlanmışlardır. Belki, Malthus'ün doktrinine bile sebep yönünden hak verilebilir, fakat bu teorilerin hâlâ yaşatılması bence affedilmez bir hatadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri Malthus'ün nüfus kanunundan geçerlik taşıyan eleman olarak, kendisinin de bahsettiği, rezervler bölümünün kaldığı göze çarpmalıydı. Gerçekten de XX.

2. Şimdi de, yalnızca bir kere yararlanılabilecek bir nitelik taşıyan, yeni ülkelerden faydalanma konusuna gelelim. Ekonomik olgunluk tezini savunan nazariyatçılara hak vererek insaniyetin coğrafî sınırlarına eriştiğini ve yeni bölgelerin, bu bölgelerden gelen malların artık eski ölçüde insaniyetin refahına hizmet edemiyeceğini kabul etsek bile, buna dayanarak gelecek yarım yüzyılda adam başına üretimde düşme ya da yükselme olabileceğini ispatlayamayız. 19. yüzyılda kapitalist bölgeye dahil olunan yerlerdeki üretimin değişmeyen metodlarla yapıldığını kabul edersek yukarıdaki şekilde bir ispatlama belki yapılabilir. Ancak, bugün için teknik gelişmeler bütün bu düşünceleri tamamen yıkmış bulunmaktadırlar ve yapılabilecek en akıllıca tahmin, gelecekte bolluk içinde, besin maddelerinden çeşitli ham maddelere kadar bütün mallar yönünden zengin bir ortamda yaşıyacağımız olacaktır. Madenler için de aynı şey söylenebilir.

Üretimin gelecekteki gelişimi bir başka ipotez tarafından da bazı şartlara bağlanmış durumdadır. Bu ipotez bir muhayyile eksikliğine dayanmakta ve

---

yüzyılın ilk 10 yılı, bu «kanun»un tam bir muhayyile eseri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bütün bunlara rağmen Keynes ekolüne mensup bir iktisatçı aynı teoriyi iki dünya savaşı arasında yeniden canlandırmaya çalışmıştır. 1925 yılında bile H. Wright «Population» isimli kitabında «Yalnızca insanlığın çoğalmasına yarayan uygarlık meyvalarından» bahsetmekteydi. Acaba ekonomik bilimler ne zaman olgunluk çağına erişecekler?

tarihî yorumları sık sık bozan yanlışlıklar yönünden ivi bir örnek teşkil etmektedir. Genel olarak tarihî bir olayın özellikleri araştırmacının kafasında temel sebep niteliği kazanmaktadır. Örneğin, «kapitalizmin gelişmesi» şeklinde nitelendirilen olay, kaba olarak Potosi madenlerinden gelen gümüş madeni üretimiyle avnı devreye rastlar; gene aynı devir prenslerinin gelirlerinden fazla harcadıkları ve borçlandıkları devirdir. Bunlara. XVI. yüzyılın kövlü avaklanmalarını ve dinî huzursuzluklarını katarsak bu iki olavı çağdaş ekonomik gelişmelere değişik vollardan bağlavabiliriz. Buna davanan bir analizci. bu malî iki olavla kapitalist rejimin gelişmesi arasında bir seben ilişkisi bulabilir ve feodal rejimin kapitalist düzene nasıl geçtiğini açıklavabileceğini zannedebilir. Oysa. burada bir başka tezle de karşı karşıva bulunmaktavız. Tarihcinin görebileceği en önemli husus. olavların belirli bir düzen içinde cereyan ettiğidir. Bu nedenle yukarıdaki örnekte yer alan malî olaylar. kapitalizmin gelişmesinde belki de frenleyici bir rol bile oynamışlardır.

Aynı şekilde yeni coğrafî keşiflerin yapılması da; diğer bütün ekonomik olaylarda olduğu gibi, bir kereye özgü bir faktör özelliği taşımaktadır. Ancak coğrafî hudutları, ekonomik hudutlarla karıştırmamak lâzımdır, örneğin hâkim olma belki de Hindistan'ın keşfinden daha önemlidir. Öte yandan, ülkelerin bölgelerin nisbî pozisyonları, herhangi bir yatırım imkânları kategorisi bir başkası tarafından önlenirse büyük ölçüde değişebilir. Örneğin, sentetik

maddelerin rekabeti yüzünden, tarım ülkeleri, ya da bölgeleri önemlerinden kaybedebilirler. Bu ülkeler için, adı geçen durumun dünyadaki toplam üretimi arttırdığını düşünmek çok zayıf bir tesellidir. Ekonomi dünyasının birbirlerine düşman ulusal bölgelere ayrılmaları da, teknik rekabeti daa da arttırabilir. Görülüyor ki, yeni ülke ve bölgelerin kazanılması şansının ortadan kalkması mutlaka üretimde bir düşüşe sebep olmayacaktır. Yeni ülkelerin kalkınması bu ülkelerde ya da diğer bölgelerde başka gelişmelere de yol açacaktır, bu amaca erişmek için kapitalist sistem her türlü araca saiptir.

3. Geniş ölçüde yayılmış bir düşünceye göre ise teknik gelişmenin büyük bir bölümü aslında realize edilmiş bulunmaktadır ve geriye yalnızca bazı ufak tefek düzeltmeler kalmıştır. Eğer bu düşünce yalnızca 1929 dünya krizi sırasındaki ve bundan hemen sonraki durumu yansıtmıyorsa, bu da iktisatçıların çok kolay olarak içine düştükleri bir yanlışlık örneğidir. Bugünkü durumda, endüstride elektrik santrallarının, otomobil endüstrisinin beşiğindeyiz. İlerlemenin bütün bu hârikalarına hayranlık duyarken, kaynaklarını da bulup, araştırmakta zorluk çekmekteyiz. Yalnızca kimya endüstrisinin ortaya attığı yeni yatırım imkânları, örneğin 1880'de düşünebileceğimizin, tahmin edebileceğimizin çok daha üstündedir. Üstelik, bugün var olan geleneksel endüstri dalları bile kitle halindeki insanlara daha uzun yıllar yatırım yapabilme imkânını verecek niteliktedirler.

Teknolojik imkânlar, haritası henüz çizilmemiş bir denize benzemektedir. Şüphesiz, bir bölgenin kadastrosunu çıkarmak, üretim imkânlarını araştırmak mümkündür (ama yalnızca tarımsal üretime özgü bir teknikle). Aynı teknikte ileride görülecek ilerlemeleri de gözönüne alarak, ilk önce en iyi parselin daha sonra daha az iyi v.s. şeklinde bir genel değerlendirilmesi yapılacağını öngörmek mümkündür. Ancak teknik ilerlemenin gelecekteki imkânları konusunda bu şekilde düşünmek uygun değildir. Çünkü bazı imkânlar önceden kullanılmış olabilirler, ilk kullanılanların geriye kalanlardan daha verimli oldukları da söylenemez. Sonunda, henüz kesfedilmemiş yatırım imkânları kullanılmakta olanlardan çok daha verimli olabilirler. Görülüyor ki, ilerleme, idare ve araştırmadaki daha emin, daha metodik adımlar sayesinde gelişmektedir. Sonuç olarak şu söylenebilir: Teknik imkânların bitmesi sonucunda, üretimin gelişme oranında bir azalma olabileceği düşünülemez.

4. Yatırım imkânlarında azalma teorisinin diğer iki özelliğini de belirtmemiz gerekmektedir. Bazı iktisatçılar, her ülkede istihdam sektöründe, belirli bir süre içinde gerekli çalışma araçlarıyla bir donatım yapma zorunluluğuna işaret etmişlerdir. Aynı iktisatçılara göre bu donatım, özellikle XIX. yüzyılda yapılmış olup, yani iş araçları için mevcut talep daima artan bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Bu yüzden yapılacak iş, yeni talepleri cevaplandırmak ve bazı ufak yatırımlarda bulunmaktır. Bu koşullar altında kapitalist yapım devresi, kapi-

talist düzenin bütün kaynaklarını üretim artışına paralel olarak artan araç ihtiyacını gidermeye yöneltmesi demektir. Oysa bu, ekonomik prosedürü oldukça küçük düşürücü bir düşünce tarzıdır. XVIII. yüzyılda, hattâ mağara devrinde belirli ölçülerde araç yok muydu? Eğer vardıysa, XIX. yüzyılda yapılan eklemeler niçin bundan önce yapılanlardan daha büyük bir ölçüde etkenlik göstermişlerdir? Üstelik, genel olarak, kapitalist sisteme dahil edilen yeni araçlar eskileriyle rekabet haline girmekte ve bunları yok etmektedirler. Dolayısiyle ekonomiyi yeni araçlarla donatma gayreti yalnızca bir kere yapılamaz. Yalnızca bazı yenileme fonlariyle yapılan düzeltmeler birkaç duruma inhisar etmektedir. Durum özellikle, yeni donatım şekillerine ve mallarına ihtiyaç gösteren yeni branşlar düşünülürse daha açık olarak ortaya çıkar; örneğin, otomobil fabrikaları, demiryolları şirketlerinin amortisman fonlariyle finanse edilmemişlerdir.

Okuyucunun da aslında anlamış olacağı gibi, yukarıdaki düşünüşün ilk bölümlerini bile kabul etsek, toplam üretimin gelişme katsayısı hakkında kötümser yorumlarda, tahminlerde bulunmak hiç de zorunlu değildir. Aksine, daima yenilenen bir araç stokuna sahip olma, toplam üretimi yalnızca geliştirecektir. Bu tip bir sonuç tamamen desteklenebilir. Ancak, kapital malları üretimine yönelmiş bir ekonomi, bununla ilgili talepte bir düşüş görülürse ortaya çıkacak bozukluklara da hazırlıklı olmalıdır. Çok defa bu çeşit bozukluklara gerektiğinden daha fazla önem verilmektedir, oysa bunlar genellikle

anî olarak ortaya çıkmazlar. Örneğin, ilk önceleri yalnızca üretim araçları üreten çelik endüstrisi, tüketim ve varı-mamûl mallar üretmeye başladığı zaman hiçbir güçlükle karşılaşmamıştı. Bu çeşit uygulama ve örneklere her branş içinde rastlamak mümkün değildir, ancak prensip bütün kollar için aynı kalmaktadır.

İkinci değişkene gelince: Bütün ekonomik yapı içinde büyük etkiler gösteren geniş iş alanları, daima üreticilerin giderlerindeki gelişmeye bağlı olmuşlardır. Bazı iktisatçılar, günümüzde, eskisine göre daha az sabit kapital gerektiğini bulmuşlardır (ya da bulduklarını sanmaktadırlar), karşılaştırma bilhassa demiryollarının yapımı devresiyle yapılmaktadır. Buna dayanarak aynı iktisatçılar, araç yapımı için gerekli yatırımların düşmekte olduğunu öne sürmektedirler. Oysa, bu aynı zamanda ekonomik aktivitede bir frenleme etkisi gösterebilir.

Bütün bunlara rağmen, bu sözde eğilim yeni teknik metodlarda kendisini göstermemiş ve gerçekleşmemiştir. 1929 yılına kadar var olan istatistikler bunu göstermektedir. Tezi tutanlar örnek olarak ancak birkaç özel durum gösterebilmişlerdir. Bununla birlikte adı geçen nitelikte bir eğilim belirli sınırlar içinde kabul edilebilir. O zaman, el emeğinden tasarruf eden ve geçmişte iktisatçıları geniş ölçüde uğraştırmış olan bir problemle karşılaşmaktayız. El emeğinden tasarrufu sağlayan uygulamalar işçilerin, çalışanların iyiliği ya da kötülüğüne sebep olabilirler, ancak tümü itibariyle kimse

bunların üretimde gelişmeye sebep olmadığını söyliyemez. Gerçekten razia uzaklaşmadan her yeni metodun ekonomik uygulaması sonucunda hem el emeğinden, hem de sermayeden tasarruf sağlanabilir demek uygun olacaktır. Örneğin, demiryolları, günümüzde posta arabalarının, yük arabalarının taşınması gereken yolcu veya mallarına gerekli bütün sermayeyi tasarruf etmemizi sağlamış bulunmaktadır. Aynı şekilde, ipekböceği tarafından ipek elde etmekten daha çok sermayeye ihtiyaç gösterecektir. Tabiatiyle bu çeşit gözlemler, geçmiş tekniklere ayrılmış kapital sahipleri için üzücü niteliktedir. Oysa, kapital tasarrufu otomatik olarak yatırım imkânlarında bir azalmayı ifade etmez ve üretim artışını önlemez. Kapitalizmin çökmesine yalnızca sermaye ünitesinin verimlilik derecesinin düşmesinde arayanlar daha uzun zaman beklemeye mahkumdurlar.

5. «Yatırım imkânlarının kaybolması» konusu genellikle, kamu oyuna açıkça kapanan bir bütçe politikası benimsetmek isteyen iktisatçılar tarafından işlenmektedir. Bunlara göre, kamu sektörü teşebbüsçü olarak yatırım yapmaya özel müteşebbislerden daha yatkındır. Bu, belirli bir noktaya kadar doğrudur. İlk planda, kamu sektöründe bazı yatırımlar direkt olarak gelir/gider hesabına vurulamazlar, örnegin şehirlerin güzelleştirilmesi, sağlık v.s. gibi sektorlerdeki gider kategorileri bu tip hesaplamalara uygun değillerdir. İkinci olarak, ulaştırma imkânları, liman tesisleri, enerji üretimi, sigortalar ve benzeri branşlar gittikçe kamu idaresine devredilmek-

te ve kamu idaresi yönünden daha yatkın gözükmektedir. O halde aslında, kapitalist bir toplumda bile ulusal ve belediyelere ait yatırımların mutlak ve izafî değer olarak gelişmelerini beklemek yerinde olacaktır.

Bu durumu kabul etmek için özel sektörün ekonomik aktivitesindeki gelişmeler hakkında bir ipotez ortaya atmak mutlaka gerekli değildir. Üstelik, incelediğimiz açıdan gelecekteki yatırımların ve bunların üretimle olan bağlantılarının özel ya da kamu sektör yönlerinden ele alınması da önemli değildir. Ancak, özel sektörün ortaya çıkabilecek açıkları kapayamıyacağı düşüncesiyle hareket edilirse kamu finansmanı ihtiyacı ortaya çıkacak demektir. Bu ihtiyaç ise her çeşit yatırım için mevcut olacaktır.

11. KAPİTALİST UYGARLIK

Yalnızca ekonomik görüşün dışına çıkarak, şimdi de kapitalist ekonominin kültürel cephesini ele alalım. Bu incelemede, marksist deyimle sosyo psikolojik üstyapı, kapitalist toplumu karakterize eden -özellikle burjuvazi- düşünce tarzı yer alacaktır. Özel anlam taşıyan veriler şu şekilde sıralanabilirler:

Elli bin yıl önce insanoğlu, içinde yaşadığı ortamın tehlike şanslarına karşı belirli bir tutum izle-

mişti. Bazı tarihçilere, sosyolog ve etnologlara göre, bu tutum «modern» ilkellerin tutumunu andırmaktaydı (40). Bizce bu tutumun iki elemanı özellikle önemlidir: İlkellerde görülen zihnî mekanizmanın hassas ve kollektif niteliği, ve kısmen bu niteliğe dayanan -daha iyi bir terim olmadığı için- «sihir-büyü» ile ifade edebileceğim husus. Hassas ve kollektif nitelikte açıklamaya çalıştığım nokta, küçük toplumlarda kollektif düşüncelerin, büyük toplum komplekslerinden daha düzenli ve etkili olarak fertlere işlediğidir. Bu küçük toplumsal gruplar karar ve sonuçlara, mantıkdışı metodlarla varmaktadırlar. İkinci plânda kullandığım büyü terimiyle ise, deneyi de kullanan -çünkü hiçbir büyü sürekli başarısızlıklarla işleyemez, deney şarttır- ve ampirik olmayan kaynaklardan da yararlanan inançlar sistemini kastediyorum. Bu tip aklî prosedürlerin nevrozelerle olan bağlantılarına, 1911'de G. Dromard («ifade hezeyanı» terimi özellikle dikkate değer) ve S. Freud (Totem ve Tabu, 1913) tarafından işaret edilmiştir. Bütün bunlara rağmen yukarıda belirttiğimiz noktalar çağdaş insanın tutumuna da tama-

(40) Bu tip araştırmalar geçmişte uzun yıllara dayanmaktadır. Bununla birlikte Lucien Lévy-Bruhl'ün eserlerinin başlangıç teşkil ettiğini sanıyorum. Bk. özellikle: Toplumlarda aklî fonksiyonlar (1909) ve İlkel düşünce tarzında tabiat üstü ve tabiat (1931). Kendisine göre, insanın aklî yapısı ve düşüncesinin yapıcı fonksiyonları geliştiği toplum tarafından tayin edilir. Lévy-Bruhl'ün bu fikri Marx'tan değil de Comte'dan ilham olarak edinmesi önemli değildir.

men aykırı değildir. Aksine, aklî mekanizmamızın birçok faaliyetleri aynı grup altında ele alınabilir. Rasyonel tutum ve rasyonel (akla dayanan) bir uygarlık mutlaka yukarıda adı geçen kriterlerin yokluğu değildir. Akla dayanan düşünce; ilk olarak belirli durumlarda şahsî tecrübî açıklığa dayanarak, ikinci plânda mantık yoluyla hareket ederek ve üçüncü plânda, belirli ipotezleri temel alarak hareket eden şahıs veya toplumlarca kullanılmasına alışagelinmiş sosyal bir görünüştür (41).

Bu göstergeler konumuz yönünden yeterlidirler. Akla dayanan uygarlıklar yönünden mevcut olan bir başka noktaya da, ilerde yeniden ele almak şartıyla, burada işaret etmek isterim. Rasyonel analiz alışkanlığı yeterli derecede geliştiği zaman, kollektif düşünceler üzerinde de etki göstermeye başlar ve belirli ölçüler içinde daha bazı tenkitlere yol açarak bazı soruları ortaya koyar; örneğin; kralların, papaların, asillerin, mülkiyetin ya da tahakkümün varoluş nedenleri nasıl ve hangi gerekçeyle savunulabilir? Akla dayanan düşünce tarzı, bazı durumlarda ileriki bir devrede, eskisine göre daha değişik bir nitelik kazanabilir. Örneğin, XVII. ve XVIII. yüzyılların siyasal düşüncelerinin büyük bir bölümü bunu teyid etmektedir. XIX. yüzyılın «muhafa-

(41) Kant felsefesine uyan bu formülü çok muhtemel bir kritiğe şimdiden karşı koyabilmek için kabul etmiş bulunuyoruz.

zakâr» tutumu ve saldırısı, «ışık çağının» filozoflarına göre ne kadar değersiz olursa olsun, nitelik yönünden çok daha yüksekti.

Rasyonel tutum, insanoğlunun kafasına ekonomik ihtiyaçların baskısı altında kendini kabul ettirmiştir. Hiç tereddüt etmeden söyleyebilirim ki, her çeşit mantık ekonomik bir karar şemasından doğar, ya da çok sevdiğim bir formül kullanırsam: ekonomik şema, mantığın kalıbıdır. Bu düşünce aşağıdaki sebeplerden ötürü kabule değer görünüyor: «İlkel» bir insanın, daha önce goril kuzenlerimiz tarafından da kullanılmış âletlerin en ilkelini kazandığını farzedelim: bir sopa. Bu sopa elinde kırılınca, düşünelim ki aynı insan «arz ve talep» ya da plân ve kontrol» diye mırıldansın ve bu kelimeleri dokuz kere tekrarlayınca iki parçanın birleşeceğine inansın. Bu örnekte adı geçen insan henüz akıl öncesi çerçevesinden çıkmamış demektir. Ancak, kendisi, kırılan sopanın iki parçasını birleştirmek için en iyi yolu bulmaya ve bu şekilde yeni bir sopa elde etmeye çalışmaktadır, terime verdiğimiz anlama göre, rasyonel olarak hareket etmektedir. Bununla birlikte örnek olarak verdiğimiz ekonomik olayda ya da diğer ekonomik olaylarda sihirli formülün bir işe yaramaması insanoğlunu; bir savaşta kazanmak için, aşkta başarıya ulaşmak için ya da vicdan azabından kurtulmak için kullandığı, ama olumlu etkisini görmediği sihirli formüller karşısında olduğundan daha derin bir hayal kırıklığına uğratacaktır. Bunun ana sebebi, ekonomik sektörü insan aktivitesinin di-

ğer sektörlerinden ayıran kantitatif niteliğine ve belki de ekonomik ihtiyaç ve memnuniyetlerin daima yeniden ortaya çıkmalarına bağlanabilir. Oysa, rasyonel tutum ve düşünce bir kere tamamen şekillendiği takdirde, uygun pedagojik deneylerin de olumlu etkileri altında diğer aktivite alanlarına da yayılır ve gerçek olaylar silsilesi bütün açıklığıyla ortaya çıkar.

Bu prosedür, kapitalizme bağlı olmadan, bağımsız olarak ve ekonomik aktiviteyle direkt ilgi kurmamış olarak yürümektedir. Şahsî çıkar ve kazanç yönünden de aynı husus söylenebilir. Kapitalizm öncesi insanı, kapitalist insandan daha az çıkarını düşünmez. Serfler ve feodal senyörler egoist çıkarlarını çok defa fazla sert bir şekilde göstermekteydiler. Buna rağmen, kapitalizm tutumda, harekette rasyonaliteyi geliştirmektedir.

Kapitalizm ilk plânda para ünitesini -ki, kendisi tarafından yaratılmamıştır- bir hesap ünitesi, birimi haline getirmektedir. Başka bir deyişle, kapitalist uygulamalar, para birimini kazanç ve giderleri rasyonel bir şekilde hesaplayabilmek için kullanmakta ve bu sayede iki yanlı muhasebe sisteminden geniş ölçüde yararlanmaktadır (42). Bu konu üze-

(42) Bu elemanın önemini Sombart fazlası ile belirtmiştir. İki yanlı muhasebe sistemi uzun ve yorucu bir yolun son etabını teşkil etmiştir. Bu etaptan önceki son etap ise arada sırada bir envanter ve kâr/zarar hesabı çıkarmak idi. (Bk. Sapori: Bibioteca Storia Toscana, VII-1932'de) Luca Pacioli tarafından yazılan muhasebe notları bu konuda önem-

rinde daha fazla durmadan şurasını da belirtelim ki, kazanç ve gider hesaplaması rasyonalite üzerinde etki göstermektedir, ayrıca aritmetiğe özgü açıklık ve kesinlikle işletme mantığına da ayrı bir kudret kazandırmaktadır. Oysa bu tip bir mantık bir kere ekonomik sektörde tanımlanıp kantitatif olarak yer kazandı mı, felsefeden tıbba kadar, estetikten, hukuk ve morale kadar bütün branşlara etki göstermektedir.

Aynı düşünce sistemi içinde, deneysel-matematik nitelikte modern bilim XVI. ve XVII. yüzyıllarda yalnızca, genel olarak «kapitalizmin gelişmesi» şeklinde adlandırılan sosyal gelişmeye paralel olarak değil, ama aynı zamanda da skolâstik düşünceye bir tepki olarak gelişmiştir. XV. yüzyılda matematikçiler ticarî ve mimarî aritmetik problemlerine ilgi duymaktaydılar. Pratik faydalar sağlayan mekanik uygulamalar zenaatkârlar tarafından bulunmaktaydılar ve bunlar modern fiziğin temelini teşkil etmekteydiler. Galile'nin inatçı şahsiyeti yükselen bir kapitalist sınıfın şahsiyetçi niteliğiyle yakından ilgilidir. Hekim, ebe ve berbere karşı üstünlük kazanmaya başladı. Vinci, Alberti, Cellini gibileri tarafından ölümsüzleştirilen artist tipi aynı zamanda da bir mühendis ve müteşebbisti. Dürer, istihkâm plânlariyle bile uğraşmıştı. İtalyan

---

ii bir etaptır. Devlet muhasebesi kullanılmaya başlandı. Çok ilkel bir nitelikte olan bu muhasebe sisteminin özel branşlardan çok daha sonra kamu kesiminde kullanılması dikkate değer.

üniversitelerinin skolâstik profesörleri bütün bu kimseleri karmakarışık bir şekilde lânetlerken bizim pek farkında olmadığımız bir ince görüşü de ifade etmekteydiler. Bu profesörler, bütün bu bilim adamlarının rasyonalist bir şahsiyetçiliği ve yükselen kapitalizmin mantığını temsil ettiklerini sezmekteydiler.

İkinci plânda, yükselen kapitalizm, yalnızca bazı soruları sorduran ve bunlara belirli bir şekilde cevaplar verdiren modern bilimsel düşünüş tarzını ortaya atmakla kalmamış, ama aynı zamanda da yaratıcıları ve yaratma araçlarını bulmuştur. Feodal çerçeveyi kırarak ve köylerin, şatoların sözde aydın barış havasını bozarak ve ekonomik alanda erişilmiş kişisel başarılara dayanan yeni bir sosyal sınıftan da yararlanan kapitalizm kudretli esprileri ve kudretli iradeleri kendisine çekmiştir. Kapitalizm öncesi ekonomik hayat, o devirde hâkim sosyal sınıflara mensup kimselerin durumlarına üstün belirli pozisyonları elde edebilmek için aşağı sınıflardakilere hiçbir istisnaî imkân vermemekteydi. Şüphesiz bu rejim, her türlü sosyal ilerlemeyi, yükselmeyi tamamen yasaklamıyordu, ama özellikle ekonomik aktivite daima aşağı seviyede kalıyor, korporasyonlar halinde birleşen zenaatkârlar bile çerçevelerinden tam anlamiyle çıkabilme imkânına kavuşamıyorlardı. Sosyal yükselmeye ve büyük gelirlere erişmeye giden yollar, kiliseden (bugün olduğu gibi, bütün Ortaçağ boyunca da) ve bugüne kadar gelen şekilde fizik ve moral itibariyle belirli şartları haiz herkese açık (özellikle XII. yüz-

yıla kadar) askerî senyörlük hiyerarşisinden geçmekteydi. Bununla birlikte kapitalist işletmelere şans açıldığı zaman, istisnaî kapasite ve ihtiraslar üçüncü bir yolda ilerlemeye başladılar; bu ise önceleri ticaret, sonra madencilik ve en sonra da endüstri yolu olmuştur. Bu teşebbüsler çabuk ve parlak başarılara şüphesiz erişmişlerdir, ancak bunları başlangıçta çevrelemiş olan sosyal prestij çok defa fazla mübalâğalı olarak belirtilmiştir. Örneğin, bir Jacob Fugger'in ya da bir Agostino Chigi'nin kariyerlerini yakından araştırırsak bunların bir Charles-Quint'nin ya da bir Léon X.'nun politikasında çok zayıf yöneltici bir rol oynadıklarını ve elde ettikleri imtiyazları fazlasiyle ödediklerini görürüz (43). Bununla birlikte müteşebbislerin başarısı gene de yeteri kadar büyüktü ve rasyonalist mekanizmayı tazeleyen yeni kuvvetlerle dolu birçok kimse buna katılıyordu. Bu yüzden, yalnızca ekonomik aktivite değil, kapitalizm de insan tutumunun rasyonal niteliğe kavuşmasında itici bir kuvvet olmuştur.

Şimdi de bu düşünce silsilesinin bizi ulaştırdığı sonuca geliyoruz. Yalnız makinelerle çalışan mo-

(43) Merici'ler de gerçek bir istisna teşkil etmemektedirler. Bu ailenin Floransa'daki hükümranlığı aşırı zenginliğinden değil, bu zenginliğin doğurduğu kontrol imkânından dır. Medici'ler, devirlerinin feodal dünyasının en yüksek sınıfı ile eşit basamağa çıkmasını beceren yegâne tüccar ailesidir. Bu tip istisnalara, kapitalist gelişmenin feodal kabuğu kırdığı Venedik ve Hollanda gibi bölgelerde rastlamaktayız.

dern fabrika ve bunun üretimi, modern teknik ve ekonomik organizasyon değil, ama aynı zamanda da, modern uygarlığın bütün özellikleri ve karakteristikleri kapitalizst mekanizmadan çıkmışlardır. Bunun içindir ki, kapitalizmi muhakeme ederken, iyiliklerini ya da kötülüklerini değerlendirirken yapılan hesaplamada bu hususu gözönüne almak zorunludur.

Modern bilimin gelişmesini ve uygulamasının uzun listesini düşünelim. Uçakların, buzdolaplarının, televizyonun v.s.'nin kazanç ekonomisinin meyvaları olduğu derhal göze çarpmaktadır. Öte yandan örneğin, bir hastahane genellikle ve mutlaka kapitalizmin ortaya çıkardığı bir gerçekleşme olmasa bile, bunun yapılmasında yaratıcı kudret, maddî araçlar, kullanılan işletme metodları kapitalizmin eserleridir. Aynı şekilde, frengi, verem ve kansere karşı kazanılan ya da kazanılması yakın olan zaferler de; otomobiller, petrol boruları ya da Bessemer çeliği gibi kapitalizmin başarısı olacaklardır. Tıb alanında metodların gerisinde kapitalist bir meslek bulunmaktadır, çünkü tıp iş yapma, kazanç amacıyla çalışmakta ve endüstriyel ve ticarî bir burjuvazinin ifadesini temsil etmektedir. Aslında durum böyle olmasaydı bile tıp ve modern sağlık koruması kapitalizmin birer alt-ürünü niteliğinde kalacaklardı.

Kapitalist sanatı ve yaşama stilini ele alalım: Örneğin, resmi incelersek ve kısaca Giotto - Masaccio - Vinci - Michel Angelo - Greco sırasını izlersek, yukarıdaki tezimin doğruluğu yeniden ortaya çıka-

caktır. Vinci'nin denemeleriyse bize kapitalizmin mantığını âdeta elle tutma imkânını vermektedir. Bu sırayı uzatırsak Ingres - Delacroix, Cézanne, Van Gogh, Picasso ve Matisse'e geliriz ki, bütün bunlar ve ekpresyonistler mantıkî sonuca bizi götürmektedirler. Kapitalist roman bize daha da iyi örnekler verebilir. Açık olan noktalar üzerinde ısrar etmemek gerekir, kapitalist hayat stili giydiğimiz ceketin yapımında, stilinde bile bellidir.

Sonunda, Gladston'un liberalizmi etrafında toplanmış bulunan bütün elemanları sıralamak uygun olacaktır. Aşırı düşüncelere sahip olanlar, dayanılmaz acılar çeken ve zincirlerini karanlıklar içinde ümitsizlikle sallayan kitlelerden bahsedebilirler, ancak gerçekten ciddî olursak tarihin hiçbir devresinde, modern kapitalist toplumda olduğu şekilde, herkes için bu derecede bir hürriyetin var olmadığını teslim etmek zorunluluğunu hissederiz. Köy toplulukları dışında, eski ya da yeni, kapitalizm çerçevesi dışında gelişmiş bilinen hiçbir demokrasi yoktur. Şüphesiz geçmiş devirlerde buna zıt bir düşürüşü savunmak için birçok örnekler bulunabilir, ancak bunlar ne bugünkü ne de gelecekteki koşullar yönünden inandırıcı olamıyacaklardır. Bize karşı «artık zaman değişti» sloganıyla da gelinebilir, ancak bu değişikliği de kapitalizm ortaya çıkarmıştır. Aslında iki noktayı daha belirtmek gereklidir. Bundan önce, sosyal kanunların ya da daha genel olarak, kitlelerin çıkarına yapılan yapısal reformların; kapitalist toplumca, yalnız yoksulların artan sefaletlerini gidermek için değil, aynı zamanda da bu

reformlar için gerekli araç ve «irade»yi de sağlayarak yapıldığını söylemiştik. Oysa tırnak içindeki deyim, genelleştirilen bir rasyonalizm prensibinden de başka bir açıklamayı gerekli kılmaktadır. Kapitalist mekanizma tutumu rasyonel hale getirir ve aynı zamanda da zihinlerden fizikötesi inançları, her çeşit romantik ve mistik düşünceleri, kavramları atar. Bu şekilde yalnızca amaçlarımıza erişebilmemiz için gerekli metodları değil, aynı zamanda da bu amaçları yeniden düzenler. Bir yandan irsî görev hissimiz, geleneksel temelinden yoksun olarak, insaniyetin daha da iyileşmesi için yararlı düşünceler üzerine yoğunlaşır ve Allah korkusundan daha etken bir itişle çalışır. Öte yandan, aynı ruh rasyonalizasyonu sosyal sınıflara aşırı üstünlük hissini frenler.

Görüldüğü gibi, kapitalist uygarlık, rasyonalist ve kahramanlık hayranı olmayan bir uygarlıktır, ve bu iki niteliği birbirlerine paraleldir. Ticarî ve endüstriyel başarı beyin istemekle birlikte, bu tip aktiviteler aslında kahramanca hareketleri gerektirmezler. Ticaret ya da endüstri sektörlerinde çekilmiş kılıçların, fizikî üstün kabiliyetlerin, zırhlı atlarla düşmana saldırmanın yeri yoktur. Endüstriyel ve ticarî burjuvazi temelden barışçıdır ve özel hayatın moral ilkelerinin uluslararası ilişkilere uygulanmasını arzular. Şüphesiz, kapitalist uygarlığın birçok özelliklerinden farklı, ama gene birçok özelliklerine uygun olarak barışseverlik ve uluslararası ahlâkçılık kapitalist olmayan toplumlarda ve kapitalizm öncesi kurumlarca da (ör-

neğin, Ortaçağda katolik kilisesince) ortaya atılmıştı. Barışseverlik ve uluslararası moral modern anlamda kapitalizmin ürünleridir.

Marksist doktrin -özellikle neo-marksizm-, hattâ sosyalist olmayan düşüncenin önemli bir bölümü bu teze şiddetle muhaliftir, bu yüzden düşüncemizi açıklamak zorundayız. Düşüncelerimizle, birçok borjuvanın vatanlarını ve ocaklarını savunmak için de değer taşıdığını inkâr edecek değiliz. Yalnızca, ilk olarak, bu tip kapitalist tepkilerin sürekli olarak kapitalist fetihlere -marksistlerin dedikleri gibi-, sebep oldukları söylenemez. İkinci olarak, hayatın normal bir görevini yerine getirmekle, gençlik devirlerinden beri hazırlanılan bir görevi üzerine almak arasında büyük fark vardır ve bunların ayrı ayrı sonuçları bütün bir ömrün başarı ve başarısızlığı demektir. Sizin için yabancı olan bir görevi yapmak ve sonucundan emin olmamak; üçüncü olarak ortaya atabileceğimiz husus, ulusal ya da uluslararası yönden pek çok sebebin kuvvet kullanılmasına karşı çalıştığıdır. Gerçekten de bir millet barışçı olduğu ölçüde ve bir savaşın giderini karşılamaya hazır bulunduğu sürece kapitalisttir. Ancak bu görüşün ispatlanması için her durum için özel tarihsel bir analizin yapılması zorunludur. Bununla birlikte burjuvazinin devamlı ordulara karşı olan tutumu, uzayan düşmanlıklarda burjuvaziye uymayan hükûmet şekillerine başvurması bizi yukarıdaki sonuçlara götüren verilerdir. Yalnızca ekonomik objeksiyonlar dışında bile Marx'ın, kapitalizmin son etabının emperyalizm oluşu teorisi doğru çıkmamıştır.

Okuyucuyu, ekonomik ve kültürel alanlarda bu kadar büyük başarılara erişmiş bir sistem olan kapitalizme karşı belirli bir görüş sahibi olmadan önce düşünceye bir kere daha dâvet etmekteyim. Ancak, bütün gelişme imkânlarına ve şimdiye kadarki gelişmelerine rağmen, kapitalist sistemin işlemesi gerekliliğine ve bu şekilde bütün insanlığın yoksulluğun pençesinden kurtulabileceğine inananlardan değilim.

Gerçekten de bu şekildeki bir düşünüş, anlamsız olacaktır. Eğer insanlık, iki rakip makina arasında seçim yapan bir iş adamı kadar serbest olsaydı yukarıdaki tipler arasında seçim yapabilmek için hiçbir değer yargısı uygulayamazdı. Ekonomik yönden ele alınırsa, insanların günümüzdeki endüstriyel toplumlarda, ortaçağın şato ya da köylerindekinden daha «mutlu» ya da hattâ daha «rahat» oldukları mutlak olarak söylenemez. Kültürel açıdan ise bütün yazdıklarım kabul olunabilir ve buna rağmen kalbten nefret hisleri de doğabilir, özellikle «dünya görüşlerini» toptan yıkan bir düşünce bu nefrete sebep olabilir. Ayrıca, kapitalist sistemin ekonomik ve kültürel değerler yaratırken gösterdiği etkenlik yanında yarattığı insan tiplerini kendi ilhamlarına nasıl terkettiği üzerinde de durulmaya değer bir konudur. Aslında buna sosyalizmden bahsederken değineceğiz. Kapitalist uygarlığı mahkûm eden kararlardan bazılarını temsil eden aşırılar bu mahkûmiyet kararlarını yalnızca bilgisizlik, ahmaklık ve sorumsuzluğa dayandırmakta ve en belirli hususları ve bunların etkilerini kabul etmemektedirler. Ama,

daha yüksek bir seviyeye çıkarak daha ağır bir mahkûmiyet kararı vermek de mümkündür.

Olumlu ya da olumsuz, kapitalist başarıları yargılayan değer kriterleri yalnızca ufak çapta bir önem taşırlar. Çünkü, insaniyet serbestçe seçim yapabilecek durumda değildir. Bu yetersizlik, yalnız halk kitlelerinin alternatifleri rasyonel olarak karşılaştıramamalarından değil, aynı zamanda da kendilerinin kulağına fısıldananları kabul etmelerinden, ve daha da derin sebeplerden doğmaktadır. Ekonomik ve sosyal olaylar içten gelen bir tepkiyle harekete geçmekte ve sonuç olarak ortaya çıkan hususlar, şahısları ve grupları isteseler de istemeseler de şu ya da bu özel tutuma katılmaya zorlamaktadır. Bu mekanizma içinde ortaya çıkan durumlar şahısların ya da grupların seçme hürriyetini kısıtlamamakta, ancak seçme imkânlarını en az seviyeye indirmektedir. Bu nedenle Kapitalizm bir prognostik yapmaya bile yaramıyacaktır. Uygarlıkların birçoğu sözlerini tam olarak yerine getiremeden kaybolmuşlardır. Bu şekilde sonuç olarak, başarısına bakarak kapitalizmin devam edeceği fikrini savunamam ve hattâ buna tam karşıt bir düşünceyi savunmaktayım.

12. YIKILAN DUVARLAR

1 — Müteşebbislik Fonksiyonunun Kaybolması.

Yatırım şanslarının kaybolması teorisini tartışırken, insanlığın ekonomik ihtiyaçlarının bir gün gelip o kadar tam olarak giderilebileceklerini ve artık yeni üretim gayretlerine kesinlikle gereklilik kalmıyacağının mümkün olduğunu söylemiştik. Şüphesiz bu derece bir doyma pek çok uzak bir ihtimal olup, bugünkü ihtiyaçlar bile bunu açıkça göstermektedir; üstelik refah seviyesi yükseldikçe ihtiyaçlar da buna paralel olarak artmakta ve ihtiyaçların tamamen giderilmesi, özellikle buna boş zamanlar da tüketim malı olarak katılırsa, daima kaçan bir hedef olmaktadır. Buna rağmen, üretim metodlarının daha fazla ilerlemeye artık imkân vermeyen bir mükemmeliyet derecesine ulaştıklarını ve böyle bir tokluk-doymanın ortaya çıkabileceğini farzedelim.

Az ya da çok bir durgunluk devresi mutlaka gelecektir. Her şeyden önce bir ilerleme prosedürü olan kapitalizm çok fazla zayıflayacaktır. Müteşebbisler, sürekli bir barışın mutlak bir şekilde sağlandığı bir toplumda, generallerin durumuna benzer bir şekilde, her türlü faaliyetten yoksun kalacaklardır. Kazançlar ve aynı zamanda faiz oran-

ları sıfıra doğru inecektir. Kazanç ve faizle yaşayan burjuvazi tabakaları kaybolmaya yüztutacaktır. Endüstriyel ve ticarî işletmelerin idaresi yalnız ticarî birtakım idarî problemler yaratacak ve personelleri kaçınılmaz olarak bürokratik bir durum kazanacaklardır. Bir çeşit sosyalizm sanki otomatik olarak ortaya çıkacaktır. İnsan enerjisi iş hayatından çekilecek, uzaklaşacak, ekonomi dışı aktiviteler en faal ve dinç zihinleri kendilerine çekecekler ve macera imkânları vereceklerdir.

Fikir yürütebileceğimiz gelecekte bu tip bir durgun durumun görünüşü her türlü ihtimalden uzaktır. Bununla birlikte, ihtiyaçların aşağı yukarı tamamen giderilmiş ve tekniklerin en mükemmel hale getirilmiş olduğu durumlarda üretim organizasyonu ve sosyal yapı üzerine etki gösterecek faktörleri de gözönüne almamız gereklidir. Gerçekten ilerleme de kendi kendini «makinalaştırabilir» ve bu durum ekonomik gelişmenin durması kadar kişisel teşebbüsü baltalayabilir. Bunu göstermek için ilk olarak müteşebbisliğin ne olduğunu, ikinci olarak da bunun burjuvazi toplum ve kapitalist rejim için neyi ifade ettiğini hatırlamak gerekir.

Müteşebbisin rolünün, bir buluşu ya da genel olarak hiç kullanılmamış bir teknik imkânı kullanarak üretim sistemini yenilemesi, düzeltmesi demek olduğunu görmüştük. Yeni teknik imkânlar içinde; yeni bir malın üretimini, eski bir malın yeni bir üretim metodunu, yeni bir ham maddenin bulunup kullanılmasını, bir endüstri branşında yeniden düzenlemeyi zikretmek de gerekir. Demiryollarının

yapımı, Birinci Dünya Savaşından önceki elektrik enerjisi üretimi, buhar ve çelik, otomobil, koloni işletmeleri geniş iş imkânlarını teşkil etmişlerdir. Bunların yanında diş fırçası ya da sosis gibi mallarla başarı sağlayan müteşebbislere de rastlanmaktadır. Ekonomik yapıyı geniş çapta etkileyen refah unsurunu ve yeni metod ve ürünlerle aynı yapıyı kriz ânlarında dengesizliğe sokan faktörleri bu adı geçen faaliyetler doğurmaktadır. Bu tip yenileme çalışmalarının uygulanması zor olup ilk plânda, ailenin devamlı ihtiyaçlarından ayrı olduklarından, ikinci olarak da ekonomik ortamın, sosyal şartlara göre, basit bir itmeden şahsa tecavüze kadar çeşitli metodlarla bu yeniliklere karşı koyması sebebiyle, farklı bir ekonomik fonksiyon şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara karşı koyabilmek için müteşebbislere özgü olan ve nüfusun ancak küçük bir bölümünde mevcut bazı kabiliyetlere sahip olmak gereklidir. Müteşebbislik fonksiyonu yalnız yeni bir malı bulmak ya da işletme tarafından ele alınan işler için şartları yaratmak değil, aynı zamanda da gerçekleştirmek demektir.

Oysa bu sosyal fonksiyon, önemini gittikçe kaybetmeye başlamıştır ve gelecekte de, müteşebbislerin gayretiyle başlayan, gelişen ekonomik rejim ârızasız işlemeye devam etse bile, artan bir şekilde öneminden kaybedecektir. Çünkü bir yandan alışagelinmiş sisteme aykırı yenilikler getirmek eskisinden daha kolaylaşmış, yenilik bir nevi alışkanlık haline gelmiştir. Teknik ilerleme ısmarlama iş yapan uzmanların çalışması sonucunda sağlanmakta ve

bunların araştırmaları pratik sonuçlara kolaylıkla ulaşmaktadır. Eski devirlerin romantik ticarî maceralarının yerini artık ince hesaplara dayanan araştırmalar almıştır.

Öte yandan, ekonomik değişikliklere alışmış ortamlarda şahsiyet ve irade kuvveti, üretim ve tüketim mallarının sürekli akımı yüzünden daha az ağırlık taşır. Şüphesiz kapitalist rejim sürdükçe, üretim sistemine getirilen yeniliklerin tehdit ettiği çıkarların dayanmalarında ve tepkilerinde azalma beklenemez. Örneğin, arazi çalışmasını bir yana bırakmayı gerektiren ucuz, zincirleme konut yapımı üretimi yolunda böyle birtakım engellere rastlanacaktır. Bununla birlikte karşıt tepki, özellikle yalnız yeni olduğundan ötürü yeni bir ürüne karşı tüketici ve üreticilerin karşı koymaları hali, hemen hemen tamamen kaybolmuştur. Bu şekilde, ekonomik gelişme şahıslara bağlı olmaktan çıkıp otomatikleşmektedir. Büro çalışması ve komisyonlar kişisel teşebbüsün yerini almaya başlamıştır. Askerlik alanından alınan bir karşılaştırma bu önemli noktayı açıklamamıza yardım edecektir.

Önceki devirlerde (Napolyon savaşlarında da) general, insanları sevkeden kimseydi ve kazanılan zaferler bunların sosyal prestijleri tamamen bu şefin kişisel başarısı olmaktaydı. Savaş tekniği ve orduların yapısı icabı bu şefin kişisel kararı ve bulaşıcı enerjisi, -hattâ şahlanmış bir at üzerindeki gerçek duruşu- taktik ve stratejik durumların temel elemanlarını teşkil etmekteydi. Napolyon'un savaş alanlarındaki varlığı hissedilmişti ve hissedilme-

liydi. Oysa artık durum böyle değildir. Kurmay heyetlerinin çalışmaları kişiliği silmekte; sonuç hesapları, altıncı hissin yerini almaktadır. Büyük şefin kitlenin arasına karışma fırsatı artık yoktur. O da artık diğerleri gibi -yerine başkasının konulması o kadar zor olmayan- bir büro memurudur.

Bir başka askerî karşılaştırma örneği alalım. Ortaçağda savaş kişisel bir işti. Zırhlar içindeki şövalyeler bütün hayatları boyunca hazırlıklı kalıyorlar, kişisel kahramanlıklarını, kişisel mücadelelerde ölçüyorlardı. Bu yüzden şövalyelerin, silâhlıların çevresinin niçin sosyal bakımdan da bir temel sınıf haline geldiklerini anlamak da kolaydır. Ama teknik ve sosyal gelişme bu sınıfın yerini ve fonksiyonunu sarstı ve sonunda da yıktı. Şüphesiz bu etkiler yüzünden savaşlar sona ermedi, yalnızca gittikçe daha fazla mekanik hale geldi ve o kadar büyük değişmeler oldu ki, yalnızca şahıslara mal edilen başarılar da artık genelleşti ve şefler sosyal idareden çıktılar.

Buna benzer bir sosyal prosesüs -hattâ aynı sosyal prosesüs- günümüzde de kapitalist müteşebbisin sosyal pozisyonunu ve aynı zamanda da rolünü azaltmış bulunmaktadır. Bu rol, ortaçağın savaşçı senyörlerininki kadar haşmetli olmasa da, kişisel enerji ve başarının direkt sorumluluğuyla hareket eden kişisel bir diğer emir şeklidir. Askerî sınıflar gibi, müteşebbislerin pozisyonları da, yerine getirdikleri fonksiyonlar sosyal yapı içinde yerlerini kaybettikçe ve bu fonksiyonlar kişisel olma-

yan başka metodlarca da yerine getirildikçe önemlerinden kaybetmektedirler.

Bu tip bir olay, bütün burjuvazi sınıfının pozisyonunu tamamen zarara sokmaktadır. Müteşebbislerin zorunlu olarak bu sınıfı meydana getirmemelerine rağmen, teşebbüs sahipleri başarı halinde bu sınıfa girmektedirler. Böylece müteşebbisler, kendileri bir sosyal sınıf teşkil etmemekle birlikte, aileleri, akrabalarıyla birlikte genel olarak bu sınıfa girmekte ve ilişki kurmaktadırlar. Kıtalar, ülkeler fetheden müteşebbislerle, miras kalan bir işleten müteşebbis arasında sanayici, tacir, bankacılardan meydana gelmiş bir ara müteşebbis sınıfı vardır. Bu sınıf burjuvazinin -A.B.D.'de olduğu gibi- % 90'ını teşkil edebilir. Ekonomik ve sosyal bakımlardan müteşebbisler burjuvaziye mensupturlar, bir arada yaşayıp, ölmeye mahkûmdurlar.

Tezimizin bu bölümünü özetliyecek olursak; eğer kapitalist gelişme -«ilerleme»- sona ererse ya da tamamen otomatik duruma gelirse, endüstriyel burjuvazinin desteği, âdi idare işleri için ödenen ücretlere ve belki de istisnaî olarak bazı rant ve tekel kârlarına inhisar edecektir. Kapitalist teşebbüs, kendi başarılariyle ilerlemeleri otomatik duruma getirmek eğilimindedir ve kendi başarısının baskısı altında parçalanacağı sonucunu çıkarabiliriz. Dev endüstri birimi; yalnız mülkiyetleri, ufak çaptaki ya da orta büyüklükteki firmaları değil, ama sonunda müteşebbisi ve gelirini, daha da ağır

olarak, mevcut olma sebebini de ortadan kaldıracaktır. Sosyalizmin gerçek öncüleri bu doktrini ortaya atan aydınlar ya da bozguncular olmayıp, Vanderbiltler, Carnegieler, Rockefeller'dir. Bu çeşit bir gözlem, şüphesiz marksist sosyalistlerin hoşuna gitmeyebilir ve özellikle bu nedenle daha popüler sosyalizm taraftarlarına hitabedebilir (Marx, bunları âdi olarak nitelendirmekteydi). Ancak bir öngörme şekli olarak, yaptığımız gözlem kendilerininkinden fazla farklı olmayan pronostikler yapmamıza imkân vermektedir.

II — Koruyucu Tabakaların Yıkılması

Bu noktaya kadar, kapitalist toplumun üst tabakalarını, bunların durumunu ve sosyal prestijlerini destekleyen ekonomik temellere dayanan kapitalist gelişmenin etkilerini gözönüne aldık. Oysa bu tesirler bu tabakaları koruyan kurumsal çerçeveye yayılmış bulunmaktadırlar. Bu konuyu ele alırken bu terime en geniş anlamını vereceğiz ve yalnızca hukukî kurumlar yönünden değil; ama kamu oyu politik partiler açısından da terimi uygulayacağız.

1. İlk olarak, kapitalist gelişme feodal dünyanın -şato, köy, lonca gibi- kurumlarını çok fazla tahrip etmiştir. Bu tahribin şekli ve verileri çok iyi bilinen hususlar oldukları için üzerinde durmayacağız. Tahrip, üç kuvvet hattı üzerine yapılmıştır. Zenaatkârlar dünyası, kapitalist işletmeciler tarafından kendisine karşı yapılan rekabetin otomatik

baskısı tarafından ezilmişlerdi. Senyörler ve köylüler sınıfı ise siyasal tedbirlerle yıkılmıştır. Bu endüstriyel ve tarımsal ilerlemeler devam ederken kamu otorite ve kamu oyunda da genel tutum yönünden ilerleyici bir gelişme göze çarpıyordu. Eski ekonomik organizasyonla birlikte toprak sahibi asillerin ve din adamlarının yararlandıkları mali bağışıklıklar, diğer sosyal sınıfların sahip bulunmaya alışık oldukları birtakım haklar da kayboldular.

Burjuvanın görüş noktasından bu gelişme birçok engelin yıkımı sayesinde görülmüştür. Siyasal alanda ise bu gelişme burjuvazinin artık bağımlı olmaktan çıkıp, kendisi için daha uygun bir ortama kavuşması demekti. Bununla birlikte, çağdaş görüşümüz açısından bakan bir gözlemci, bu kadar çabuk bir ortam değişiminin burjuvazinin ve burjuvaların çıkarları yönünden iyi olup olmadığını kendi kendisine soracaktır. Çünkü kaybolan engeller yalnızca birer sıkıntı değil, ama aynı zamanda birer koruyucuydular. Daha ileri gitmeden bu faktörü iyice açıklamak ve değerlendirmek gereklidir.

2. Kapitalist burjuvazinin ve ulusal devletlerin gelişmesinin, XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yarattığı sosyal yapı, bize bugün için açık anlamlı olmayan bir nitelikte gözükebilir. XIV. Louis monarşisi tarafından ortaya atılan durumu gayet açıktır. Krallık toprak sahibi aristokrasiyi hâkimiyeti altına almış ve aynı zamanda kendisine iş ve yaşama imkânı vererek şartlı olarak yürütücü ve hâkim sınıf olma niteliğini de kendisine bırakmıştır. Aynı krallık otoritesi dinî çevreleri de, katılma

suretiyle itaatı altına almıştır (44). Sonunda, eski müttefiki burjuvaziye karşı da hâkimiyetini arttırmış, kendisinin teşebbüslerini himaye ve teşvik etmiştir. Köylüler ve küçük bir proleter sınıf da aynı şekilde kamu otoritesi eliyle kullanılmış ve korunmuştur. Görülüyor ki, burada XIX. yüzyılın liberalleri tarafından kabul edilen anlamda bir hükûmet, yani asgarî fiskal gelirle finanse edilmiş sınırlı fonksiyonları yerine getiren sosyal bir yapı bahis konusu değildi. Kral hiçbir zaman tam anlamiyle mutlak bir idareye sahip olmamakla birlikte kamu otoritesi her yere hâkimdi.

Ele aldığımız konu itibariyle bu sosyal model hakkında doğru bir teşhis formüle etmemiz son derece önemlidir. Kral, sarayı, ordu, kilise ve bürokrasi artan bir ölçüde kapitalist sistem tarafından yaratılan gelirlerle yaşamaktaydı. Bu yüzden, iç ve dış politika ve kuramsal reformlar bu tip gelişmelere göre uydurulmakta ve teşvik görmekteydiler. Bu noktaya kadar, mutlak monarşik yapıda yer alan feodal faktörler normal karşılanabilir ve bu anlamda yapılacak bir teşhise temel teşki edebilir. Oysa yakından bakınca bütün bu elemanların, faktörlerin birer dış görünüş oldukları anlaşılacaktır. Bu yapının iskeletini, esasını feodal toplumun insan maddesi teşkil etmekte ve bu da kapitalizm öncesi şekillere göre çalışmaktaydı. Asiller sınıfı devlet bürolarını dolduruyor, orduya hâkim bulunu-

(44) Gallikanizm, bu politikanın ideolojik bir yankısından başka bir şey değildi.

yor, siyasal tedbirler alıyor, burjuvazinin çıkarlarına çalışmakla birlikte, burjuvaziden ayrı kalmaya özen gösteriyordu. Sistemin merkezî parçası kral Allahın emriyle tahtında oturmakta, kapitalizmin ekonomik imkânlarından azamî ölçüde yararlanmakta, yalnızca tarihî anlamda değil, ama sosyolojik olarak da feodal nitelik taşımaktaydı. Görülüyor ki, iki değişik sosyal sınıf karşısındayız, bunların biri diğerini ekonomik alanda destekliyor, buna rağmen politik yönden ona bağlı kalıyor. Bu bağdaşmanın başarıları ve yetersizlikleri hakkında ne düşünürsek düşünelim ve burjuvalar da hangi tutuma sahip olurlarla olsunlar bu durum monarşik toplumun esasını teşkil etmekteydi.

3. Yalnızca bu toplumun mu? Olayların daha sonraki gidişatı, özellikle İngiliz örneği bize daha iyi bir örnek vermekte ve bu soruya cevap teşkil etmektedir. Aristokratik eleman, kuvvetli ve tam bir kapitalizm devresinin sonuna kadar idare mekanizmasını elinde tutmuştur. Devletin idaresi, politik mekanizmanın işletilmesi için gerekli elemanlar hep bu sınıftan çıkmıştır. Burjuvazi sınıfların ekonomik anlamda aktif olan bölümleri aristokratik hâkimiyetin uzamasına hiç de muhalif değillerdi. Bütünü itibariyle, bu tip bir sosyal iş bölümü bütün sosyal sınıfların işine geliyordu. Bu sınıflar başkaldırıp idareyi ele aldıkları zaman o kadar âciz kalıyorlardı ki, kendi kanatlarıyla uçamıyacaklarını kendileri de anlıyorlardı. Bu yüzden, başarısızlığın asıl sebebinin politikada yönetici durumda olan bir sınıfın tutumundan mı, yoksa burjuvazi-

nin tecrübe kazanmada gösterdiği gecikmeden mi ileri geldiği, üzerinde durulmaya değer bir soru olmaktadır.

Fransa'da ya da Almanya'da burjuva hükûmetlerin düştükleri başarısızlıklar gibi daha önemli örnekler ve bunların diğer sebepleri vardır. Bunu ortaçağ senyörüyle endüstriyel ya da ticarî bir tip arasında karşılaştırma yaparak daha iyi açıklayabiliriz. Bir ortaçağ senyörü, yalnız kendi sınıfının çıkarlarını -bazen vücuduyla da- korumakla kalmıyor, aynı zamanda da çevresini etkiliyor, hükûmete adamlarını getirtiyordu. Bu prestij o kadar büyük hâkim nitelik o kadar genişti ki, asillerin durumu bütün teknik ve sosyal koşullara da hâkim olmaktaydı. Ancak gene aynı hâkimiyet kendilerine yeni ekonomik ve sosyal şartlara çok çabuk uyabilme imkânını da vermişti. Senyörler ve şövalyeler o kadar çabuk ve rahat bir şekilde saray adamı, idareci, diplomat, politikacı ve subaylar haline geldiler ki, ortaçağ şövalyesi çok âni olarak ortadan kayboldu. Asıl tuhaf olanı bütün bu yeni kişilerin eski haşmetlerini hâlâ muhafaza etmiş olmalarıdır, hem de yalnız hanımların gözünde değil!

Bunun tersi ise sanayici ve tacir için vakidir. Gerçekten de bunlardan ne biri ne diğeri mistik bir geçmişe ya da niteliğe sahip değildir. Borsa elbette ki bir sarayın yerini tutamaz. Şüphesiz bundan önce de gördüğümüz gibi, sanayici ve tacir, işletmeci, müteşebbis oldukları zaman bir şef durumuna geçmektedirler, ancak bu tip bir ekonomik

yönetim hiçbir zaman siyasal bir emir mekanizması haline gelemez. Tersine defteri kebir ve maliyet fiyatı hesapları birçok kimseyi yutmakta ve kendisine uşak etmektedir.

Burjuvayı rasyonalist ve kahraman olmayan biri şeklinde nitelendirdim. Durumunu korumak ya da bir ulusu iradesine uydurmak için burjuva rasyonel ve şiddet dışı araçlardan başkasını kullanamaz. Halk tabakaları üzerine mallarıyla baskı yapabilir, dâvasını savunabilir, parasından medet umar ya da parasını kimseye vermez, parayla asker tutar, bir politikacı ve gazetecinin hizmetini ödeyebilir. Ama bunlar yapabileceği şeylerin tamamıdır ve politik değerleri azdır. Bütün bu eksikliklerini bildiği için burjuva genel olarak ağzını kapayıp köşesine çekilmekte ve politikava karışmamaktadır.

Okuyucunun zihnine yeniden istisnalar gelecektir. Ancak bu durumda da istisnalar ağırlık taşımamaktadırlar. Belediyelerin idaresinde burjuvaların gösterdikleri başarı, buna karşı gösterdikleri ilgi özellikle Avrupa'da bu konuda en önemli ve tek istisnayı teşkil etmektedir. Ancak, ileride de göreceğimiz gibi bu husus tezimizi zayıflatacak yerde ona kuvvet vermektedir. Modern merkezlerin kurulmasından önce şehirlerin idaresi işletmelerin yönetimine bırakılmıştı. Tüccar ya da sanayici şehir idaresi problemlerinin çözümünü üzerlerine almışlar, belli sınırlar içinde çalışmaktaydılar. Bu yönetim politikasının büyük bir bölümünü ticarî ve endüstriyel mahallî ploblemler teşkil etmekteydi ve bütün bunlar işletme bürolarında ele alınabiliyordu. Koşul-

ların istisnaî olarak uygun oldukları yerlerde, Cenova ve Venedik gibi, bu bürolar da çok büyük bir gelişme gösteriyorlardı. Hollanda'nın durumu da aynı kategoriye girmekle birlikte aynı zamanda öğreticidir, çünkü bu merkantil cumhuriyet ne zaman uluslararası politika oyununa geniş ölçüde katılmaya kalktıysa o zaman zorluklarla karşılaşmış ve idarî mekanizmasını feodal bir sisteme terketmiştir. Birleşik Amerika'ya gelince, alanlarında tek ve gayet uygun koşulları (ama, çabuk kaybolma yolunda olan) burada sıralamak kolaydır.

4. Sonuç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: İstisnaî durumlar hariç, ulusal olduğu kadar uluslararası problemlerle başa çıkabilmek için burjuva sınıfı tam olarak hazır değildir. Burjuvalar da kendileri bu yetersizliği bilmekte, hissetmektedirler. Burjuvazi elemanlarından kurulu olmayan bir koruyucu çerçeve içinde burjuvazi, koruyucu ve saldırıcı nitelikte politik başarılar sağlayabilir ve özellikle muhalefette başarılı olabilir. Hattâ belirli bir devrede kendi kendisini korumak sevdasına bile düşmüştür; 1871 - 1914 Alman İmparatorluğundaki burjuvazi muhalefeti bunun en iyi örneğidir. Ama, burjuva olmayan bazı gruplar tarafından korunmaları gerektiği için, burjuvazi yalnız ulusu idare etmek için değil, ama aynı zamanda da kendi çıkarlarını koruyabilmek hususunda tamamen çaresizdir; bu ise burjuvazinin bir yol göstericiye, koruyucuya sahip olması gerektiğini gösterir.

Kapitalist prosesüs, ekonomik mekanizmasıyla olduğu kadar, psiko-sosyal nitelikleriyle de bu ko-

ruyucu yol göstericiyi safdışı bırakmış ya da Birleşik Amerika'da olduğu gibi, bu tip bir kurumu burjuvaziye hiçbir zaman bahşetmemiştir. Kapitalist gelişme yalnızca kralı ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda da köy ve loncalar tarafından teşkil edilen politik basamakları da yok etmiştir. Şüphesiz bu organizasyonlardan hiçbiri kapitalizmin kendilerini buldukları şekilde yaşamaya devam edemezlerdi. Ancak, kapitalist tutum bunların yıkılmasını gereğinden daha fazla gerçekleştirmiştir. Kapitalizm, toplumun kapitalizm öncesi çerçevesini yıkarak ilerlemelerine mani olan engelleri ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda da desteklerini yok etti. Kendi kendimize, kapitalizmin özel bir sosyal tip mi, yoksa feodal nitelikte bir rejimin dağılımında son etap mı olduğunu sorabiliriz. Bence kapitalizmin özellikleri kendisini toplu toplumun özel bir şekli yapmaktadır. Çeşitli devir ve gelişmelere uyan sosyal sınıflar ise istisna değil, birer kural olarak kabul olunmalı, bu kuralın (ilk çiftçilerin göçebe atlılar tarafından idare altına alınmalarından beri, yani 6.000 yıldan beri) geçerli olduğu düşünülmelidir. Bununla birlikte, bahsettiğim düşünceye çok zıt fikirlerin de ortaya atılabileceğine hiç bir itirazım olmayacaktır.

III — Kapitalist Toplumun Kurumsal Çerçevesinin Yıkılması.

Kapitalist gelişme, feodal toplumun kurumsal çerçevesini yıktıktan sonra buna çok benzer bir ak-

siyonla kendi öz desteğini de yıkmaya koyulmuştur. Bundan önce, kapitalist teşebbüsün kendisini meydana çıkaran sosyal sınıfın ağırlığını zayıflatmak için yapısı gereği gayret sarfettiğine değinmiştik. Buna bağlı olarak burjuvazi dünyasının kurumlarını bozan değişiklikleri düşünmek kolayca mümkündür. Bir yandan üzerlerine küçük endüstriyel ve ticarî işletmelerin kurulduğu ekonomik temelleri kaçınılmaz bir şekilde sarsan kapitalist mekanizma, öte yandan da kendi mekanizması içinde alt tabakalarda yer alan endüstrileri de etkilemektedir. Şüphesiz, halk arasında, kapitalist yoğunlaşma konusunda yaygın fikirler kapitalist mekanizmaya uymamaktadırlar, çünkü bu mekanizma ağır işlemektedir. Özellikle büyük çaptaki işletmeler, belirli ölçüler içinde küçük firmalara da iş imkânları yaratmaktadırlar. Aynı şekilde köylüler ve çiftçiler için de kapitalizm, bütün itibariyle etkili bir korunma politikası uygulamıştır. Oysa uzun vadede ele alındığı zaman artan yoğunlaşma ve etkileri açıktır. Ayrıca, tarım sektörü hariç, burjuvazi, problemin kapitalist rejimin idamesi ve önemini tam anlamiyle kavramamış bulunmaktadır (45). Üretim organizasyonunu rasyonalize ederek ve özellikle fabrikayla tüketici arasındaki yolu azaltarak kazançları arttırmak en önemli meseleler olarak or-

(45) Bununla birlikte bazı hükümetler bunu anlamışlardır. Alman hükûmeti bu tip özel rasyonalizasyonla mücadele etmiştir. Birleşik Amerika'da da aynı yönde şiddetli bir akım başlamış bulunmaktadır.

taya çıkmakta ve diğer problemleri bastırmaktadır. Oysa, sonuçların ne olduklarını gerçek olarak bilmek zorunludur.

Öte yandan kapitalist prosesüs büyük işletmeler içinde kendi öz kurumsal çerçevesine saldırmaktadır. (Bu çerçeveyi, «mülkiyet» ve «andlaşma yapabilme hürriyeti» kompleksi olarak kabul etmeye devam ediyoruz). Yalnız bir tek şahıs ya da aile tarafından sahip olunan işletmelerdeki durum hariç, diğer hepsinde sahiplik niteliği ve sahiplik kontrol ve gözü ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bu işletmelerde de ücretli yöneticiler ve şefler, şef yardımcıları görülmektedir. Aynı zamanda, büyük, küçük aksiyonerler de vardır. İlk grup tam bir memur zihniyetine bürünmekte, aksiyonerlerin çıkarlarına her zaman uymamaktadırlar. İkinci grup ise, işletmeyle olan ilişkilerini sürekli kabul etse bile malî teoriye hiç de uygun olmayarak tam bir işletme sahibi gibi hareket edememektedirler. Üçüncü grubu teşkil eden küçük aksiyonerlere gelince, bunlar çok defa yalnızca ufak bir gelir kaynağından başka bir nokta üzerinde endişe duymamakta, çok ender hallerde imkân buldukları takdirde de işletme idarecilerini bu yüzden rahatsız etmektedirler. Bunlar sırasında «işletmelerine» karşı da hasmane tavır takınabilmekte ve özellikle işler bozulmaya başladı mı, kapitalist rejimin karşısına bile çıkmaktadırlar. Sonuç olarak görülüyor ki, bu üç grup içinde hiçbir eleman mülkiyet terimiyle ifade olunan ve çok çabuk bir şekilde kaybolan olay karşısında beklenen tutumu göstermemektedir.

Anlaşma yapma hürriyeti de aynı bölümde yer almaktadır. Bunun en canlı olduğu zamanlarda, adı geçen hürriyet sayısız imkânlar arasında bir seçim yapabilme imkânı anlamı taşıyordu. Oysa günümüzün tip kontratları bu durumu tamamen değiştirmiş bulunmakta, iş mukavelesinden, dev işletmeler tarafından yapılan ve bütün branşları kapsayan kontratlara kadar hepsi «Şahsiyetçi» olmaktan çıkmışlardır. Bu şekilde kapitalist gelişme, gerçek anlamiyle «özel» bir ekonomik aktivitenin uygulamaları ve ihtiyaçlarına cevap veren kurumları arka plâna atmaktadır. Kapitalizm, bu kurumları ortadan kaldırmadığı hallerde yürürlükte olan hukukî formları değiştirmekte ve aynı amaca erişmektedir. Kapitalist gelişme, hisse senetleri sayesinde mülkiyet kavramını da cansız hale getirmektedir. Bu tip belgelerle belirli işletmelere iştirak edenler, elbette ki gerçek sahipler gibi ekonomik, politik ve fizik yönlerinden işletmenin geleceği için mücadele etmemektedirler. Oysa, mülkiyetin maddî dayanağı divebileceğimiz bu unsurun uçup gitmesi yalnız mülk sahiplerinin değil, aynı zamanda da işçilerin ve kamu oyunun da tutumunu olumsuz olarak etkilemektedir. Sonuç itibariyle, dev gibi şirketlerin korunmasını, ne içerden, ne dışardan gerçek anlamiyle kimse üzerine almamaktadır.

13. ARTAN DÜŞMANLIK

I — Kapitalizmin Sosyal Atmosferi.

Bundan önceki iki alt-bölümün analizinden kapitalist genişmenin, bu bölümün başında sözü edildiği gibi, kendi sosyal düzenine karşı hemen hemen dünya çapında bir düşmanlık havasını nasıl yaratmış olduğunu anlatmak güç değildir. Bu olay o kadar açık ve buna karşı yapılan açıklamalar o kadar tutarsızdır ki, teoriyi biraz daha genişletmek uygun olacaktır.

1. Kapitalist gelişme, bundan önce de gördüğümüz gibi, kapitalist sınıfın yaşama nedeni olan fonksiyonları küçümsemektedir. Bu genişmenin aynı zamanda da koruyucu tabakaları yıktığını, kapitalizmin bütün koruyucularını yok ettiğini de görmüştük. Sonunda kapitalizmin bir düşmanlık ortamı yaratarak, kapitalist olmayan çeşitli kurumların moral otoritesini yıkıp, zamanla kendi kurumlarına da hücum ettiğini öne sürmüştük. Burjuvazi, büyük bir hayretle, rasyonalist düşüncenin, kral ya da papaların hukuk içi olup olmadıklarını tesbit yerine, özel mülkiyet ve burjuvazi değerler sistemine karşı taarruza geçmesini izlemektedir.

Burjuvazi kalesi bu şekilde siyasal anlamda da

dağılmış olmaktadır, oysa savunmasız olan kaleler yağmaya davet demektir, özellikle zenginlikleri varsa. Saldıranlar ise, kural olduğu üzere, düşmanlıklarını rasyonel hale sokarak çeşitli özürler yaratırlar. Şüphesiz belirli bir müddet içinde bunları satın alarak durdurmak mümkündür. Ancak ileriki devrelerde, saldırılar her şeyi alabileceklerini anlayınca bu hücumları durdurmak için gösterilen çabalar etkili olmaktan çıkarlar. Bu da, kapitalizmin atmosferinin zaman geçtikçe niçin teneffüs edilemiyecek kadar kötüleştiğini kısmen göstermektedir. Burjuvazinin silâhlarını bırakmasiyle, kapitalist rejime karşı gösterilen düşmanlık arasındaki yakın bağlantı, tezimizi doğrulamaktadır. Burjuvazinin durumunun kuvvetli olduğu sürece düşmanlık zayıf kalmış; koruyucu duvarlar zayıfladıkça düşmanlık da artmıştır.

2. Bununla birlikte, kapitalist rejimin, kapitalist dışı kuvvetler ya da rasyonel olmayan araçlarla savunulması gerekliliği de bazı sorular ortaya atmaktadır. Kapitalizm kudretli avukatları ve kendi gücüyle kendini savunamaz mı? İyi niyetli müteşebbisler işçileriyle, bu işçilerin büyük, dev işletmelerle yapabilecekleri anlaşmalardan daha iyi ve âdil şekilde anlaşmalar yapamazlar mı? Bütün bu düşünceler şüphesiz meselenin ruhunu ilgilendirmektedir.

Gerçekten de ilk plânda, politik saldırılara birtakım haklı savunmalarla karşı konulabileceğini düşünmek hatalıdır. Siyasal nitelikteki tenkitleri rasyonel düşüncelerle susturmak mümkün değildir.

Karşı koyma imkân ve enerjisinden mahrum her uygarlıkta bir çeşit ayaklanma görülür. Ancak, karşı koyma böyle bir ayaklanma şekli alırsa bunları rasyonel duruma getirmek de güçleşir. Nasıl, memnuniyet verici bir cevap almaya hazır yargıçlar gibi krallara, senyörlere ve papalara karşı gerekli, halk tabakaları haklarını savunamamışlarsa, aynı şekilde kapitalizm de kendisi için ölüm cezasına önceden karar vermiş yargıçlar karşısında bulunmaktadır. Bu yargıçlar ölüm cezasını vermeye, savunma ne nitelik taşırsa taşısın, hazırlanmaktadırlar, yegâne başarı ümidi iddianameyi değiştirmektir. Fayda, kazanç düşünen bir tutum bu konuda yeterli olmayan başka tutumlara karşı mücadele edemez.

İkinci olarak, kapitalizmin ithamı, kapitalizmin geleceği düşünülürse, haklı bile görülebilir. Kapitalist tez, olduğundan daha da kuvvetli olsaydı bile basit terimlerle açıklanamazdı. Halk tabakalarının bunu anlayabilmesi, kendilerinin sahip olmadıkları bir analiz kudretini gerektirir. Genel olarak profesyonel iktisatçılar, kapitalizm konusunda ortaya atılan saçmalıkların sahibidirler. Bununla birlikte bütün bunlar bir yana bırakılsa bile, kapitalist ekonominin başarıları konusunda savunucu düşünceler, yoksulların geniş ölçüde tepkileriyle karşılaşacaklardır. Oysa kapitalizm öncesi her düşünce uzun vadeli nitelik taşımak zorundadır. Kısa sürede, sistemin üstün kazanç ve etkisizlik niteliği ön plâna derhal çıkmaktadır.

Toplumun uzun vadeli çıkarları, burjuva sınıfının üst kademelerine o derece nüfuz etmiş du-

rumdadır ki, halk bu çıkarları yalnız bu sınıfın menfaatleri olarak kabul etme eğilimine sahip olmaktadır. Halk kitlelerinin gözünde kısa vadeli görüşler önem kazanmaktadır. XV. Louis gibi halk kitleleri de «bizden sonra tufan» ilkesine göre hareket etmektedirler.

Üçüncü olarak, hepimiz az ya da çok belirli bir oranda şahsımızı etkileyen bütün olayları kendi kişiliğimiz dışındaki sebeplere bağlamaktayız; bu nedenle sosyal düzene heyecanlı bir bağlanış, kapitalizme gösterdiğimiz tepkinin çok kere özünü teşkil eder. Dördüncü olarak ise, devamlı olarak düzelen yaşayış şartları, özellikle tam istihdamdan yararlanan işçiye modern kapitalizmin sağladığı boş zamanlar... evet, evet, adı geçen düşüncenin aslında bilinen iddialı durumunu ortaya koymak için bu cümleye devam etmek gerekli değildir. Sosyal kaynaşma ateşi üstüne dökülebilecek en iyi yağ, acı bir şekilde duyulan kişisel emniyetsizlikle paralel gelişen kendiliğinden oluyormuşcasına yavaş bir ilerlemedir.

II — Aydın Adam Sosyolojisi.

Bununla birlikte, ne muzaffer bir saldırı şansı ne de gerçek ya da hayalî tırmanmalar, belirli bir sosyal rejime karşı aktif bir düşmanlık yaratsalar bile, gerçek bir düşmanlığın ortaya çıkmasına mutlak sebep değillerdir. Bu çeşit bir ihtilâl atmosferinin kurulması, hislerini ortaya atan, organize eden ve yönelten bir grubun varlığına bağlıdır. İleride de

göreceğimiz gibi, halk kitleleri bölünmüş fikirleri, inançları işlemez ve aksiyon durumuna getirmez. Yalnız belki kendisini sürüklemek isteyen gruplara karşı koyabilir. Dolayısiyle, kapitalizmi saran düşmanlık atmosferi teorimiz, bu tip bir düşmanlığı yaratan sosyal grupları belirtmediğimiz sürece tam olmıyacaktır.

Genel olarak söylenebilir ki, bir sosyal sisteme karşı yöneltilen hücumlar, bu hücumları kullanmaya hazır gruplarca ortaya atılır. Bununla birlikte, kapitalizm örneğinde, ek bir duruma işaret etmek uygun olacaktır: diğer toplum tiplerinden farklı olarak kapitalizm, sosyal huzursuzluk yaratanları kendisi beslemekte, hazırlamaktadır. Bunu aydın adamın sosyolojisini inceliyerek ortaya koyabiliriz.

1. Bu sosyal tip çok güç tanımlanabilecek bir niteliktedir. Aydınlar, köylüler ya da işçiler gibi bir yeknesak sosyal sınıf meydana getirmezler. Aydınlar, toplumun bütün köşelerinden çıkarlar ve aktivitelerinin büyük bir bölümünü aralarında mücadele, kendi sınıfları dışındaki sınıfların düşüncelerini savunmak teşkil eder. Ancak, savundukları çıkarlar yönünden bu aydınlar çok defa belirli sosyal sınıflara katılmaktadırlar. Ayrıca yüksek tahsil görmüş herkesi de aydın olarak nitelendiremeyiz. Buna rağmen bu tip öğrenim görmüş kimse, potansiyel olarak bir aydındır, bu tip kimseler arasındaki anlaşma da daha kolay olmaktadır. Serbest mesleklerle aydın olma arasında bir paralellik kurarsak gene de ilerliye-

miyeceğiz demektir. Örneğin, doktorlar ya da avukatlar anladığımız anlamda birer aydın değillerdir, ama eğer sözle ya da yazıyla meslekleri dışındaki konularda fikir yürütebiliyorlarsa (özellikle avukatlar) bunları aydın sayabiliriz. Buna rağmen, serbest mesleklerle aydın olma niteliği arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Gerçekten bu mesleklerin hemen hemen hepsi (özellikle gazetecilik de dahil edilirse) tamamen aydınlara ayrılmış gibidir ve çoğunluğu aydınlar teşkil ederler. Bütün bu mesleklerin mensupları aydın olmaya namzettirler ve aslında da birçok aydın adam yaşayabilmek için bir meslek sahibidir. Ayrıca dimağ çalışmasını, beden çalışmasiyle karşılaştırarak yapılacak bir tanım da eksik olacak, aynı şekilde Dük Wellington'un «yazan-işçiler topluluğu» terimi de anlamsız kalacaktır (46).

Aydınlar, pratik işlerle ilgili olan sorumluluklardan hiçbirini taşımazlar ve yalnız tecrübenin sağladığı bilgilerden hiçbirisine sahip değillerdir. Aydın adamın üçüncü niteliği ise olaylara çok defa gözlemci olarak bakması ve dışında kalmasıdır. Mesleksiz birinin mesleği mi? Meslekî bir heveskârlılık mı? Hiçbir şeyden anlamadıkları için her şeyden bahseden insanlar mı? «Hâkimin dileması»ndaki Bernard Shaw»un gazeteci tipi mi? Hayır, gene de hayır. Bunu kasdetmiyorum ve bunu söylemedim. Tanımı, açıklayıcı nitelikte yapalım. M.Ö. V. ve IV. yüzyılların sofistleri, filozofları söylemek istediğimi gayet

(46) Wellington'un cümlesi: «The Croker Papers, 1884» kitabında bulunmaktadır.

güzel açıklamışlar ve kendileri istememekle birlikte, onlarda açıkladıkları aydın sınıfında yer almışlardır. Bunların hepsinin o devirde hoca olmaları örneğimizin değerinden hiçbir şey kaybettirmiyecektir.

2. Kapitalist uygarlığın rasyonalist niteliğini analize ederken rasyonel düşüncenin gelişmesinin kapitalizmin doğuşundan binlerce yıl önce ortaya çıktığını söylemiştim. Kapitalizm bu gelişime yeni bir yön ve hız vermiştir. Eski Yunan ve Roma dünyasını bir yana bırakırsak tam anlamiyle kapitalizm öncesi devirlerde de aydın kişilerin varolduğunu görüyoruz. Bununla birlikte, bu aydınlar sayıca çok azdılar, (özellikle papazlar, rahipler) ve yazılı çalışmaları pek çok sınırlı bir halk tabakasına yayılıyordu. Şüphesiz bazen çok kuvvetli kişiler, fikirlerini halka daha etkili olarak işleyebiliyorlardı. Ama genel bir kural olarak bu düşünürler, karşılarında çok sıkı bir şekilde teşkilâtlanmış bir ortama çarpmaktaydılar. Ortaçağ dünyasının aydınlarının yetişme yeri manastırlarsa da, bunları hürriyete kavuşturan ve baskı teknikleri destekleyen kapitalizm olmuştur. Lâik aydının tam anlamiyle ortaya çıkması bu genel gelişimin niteliklerinden bir tanesidir. Hümanizmanın, kapitalizmin doğuşuyla başlaması özellikle dikkate değer. Aslında filolog olan hümanistler, çabuk bir şekilde moral, politik, din ve felsefe alanlarını kapladılar. Tipik aydın, konfor ve şerefi tercih etmekte, rahatından öyle kolay kolay fedakârlık etmemekteydi. Hümanistler ilk aydın kitleydiler, ve bugünkü anlamda bir dinleyici grubuna sahiptiler. Aynı zamanda tenkit müessesesi de işlemekteydi, ancak or-

tam henüz tam anlamiyle uygun olmadığı için, sosyal kritik ilerlememişti.

3. Bir anlamda da Aretin'in kalemi kılıçtan da daha keskindi. Ancak bunu izleyen beş yüzyıl içinde bu tip bir örneğe rastlamadım (47). Bu çekilme, kıta Avrupasında kapitalizmin çekilişiyle paralel olarak gelişmişti ve kapitalist müteşebbisliğin yeni hamlesi aydınları iyi duruma getirmiştir. Daha ucuz kitap, daha az pahalı gazete ve broşür bütün bunlar ve kısmî fiyat düşüşleri endüstriyel burjuvazinin zenginleşmesi ve nüfuz kazanmasına bağlıydı ve kapitalist organizasyonun birer alt ürünüydü.

XVIII. yüzyılın başlarında kişisel hâminin bir aydının hayatında oynamakta olduğu rol aynı yüzyılın sonlarına doğru azalmaya başladı. Bununla birlikte aynı zamanda burjuva halk gibi yeni bir hâmi grubun ortaya çıkmaya başladığı da görülür. Bu konuda Voltaire çok değerli bir örnek vermektedir. Teolojiden Newton'un teorilerine kadar bütün konuları sathî olarak araştırabilen, ele avuca sığmaz bir canlılıkla, büyük bir merakla hareket eden bu orta sınıf tarihçi ve şair çağdaşlarını hayran etmek, kitaplarını satabilmek imkânını kolayca bulmuştu. Şüphesiz kendisi, spekülâsyon yapmış, hile yapmış, hediye ve iltimaslar kabul etmiştir, ancak sürekli olarak halkın desteğini de bulmuştur. Rousseau'nun tipi ve durumunun tartışılması, Voltaire'inkinden tama-

(47) Bununla birlikte XVII. yüzyılda İngiltere'de polemiklerin etki ve hacimleri oldukça artmıştı.

men değişik olmakla birlikte, gene de çok öğretici olacaktır.

XVIII. yüzyılın sonuna doğru dikkati çeken bir olay, aydın adamın «kamu oyu»nu etkileyebilecek kudrete sahip olduğunu gösterdi. Bu olay, kapitalizm yolunda en fazla yol almış olan İngiltere'de görüldü. İngiliz politik sistemine karşı John Wilkes tarafından yöneltilen hücumlar, özellikle etkili olmalarına rağmen, bunların Bute kontu hükûmetinin düşmesine tek başlarına sebep olduklarını söyleyemeyiz. North Briton Lord Bute'ün politik kariyerine son verdiren «son damla» oldu. North Briton'un 45. nüshası, basın ve seçim hürriyetine doğru büyük bir adımın atılmasını sağladı. Bu adımın tarihin seyrini değiştirdiğini ya da sosyal kurumların reformları için uygun bir ortam yarattığını söylemek istemiyoruz, ama Wilkes'in bu konularda yardımları olmuştur. Wilkes'in düşmanlarının kendisini safdışı edememeleri bu olayın en belirli yönüydü. Bunlar, bütün bir hükûmetin kudretine sahiptiler, buna rağmen daha büyük bir kuvvet başarılarını önledi.

Fransa'da ihtilâl ve ihtilâlden önceki yıllar bir Marat'ın ya da bir «Desmoulins»in demagojilerine imkân vermişti. Birinci imparatorluk devri ve baskı, bu tip yayın imkânını yoketti. Bunu burjuva kral tarafından ikiye bölünen bir devre izledi ve 1865'te ikinci imparatorluk baskıyı gevşetti. Orta ve Güney Avrupa'da bu tip sansür edilmiş basın devresi aşağı yukarı aynı uzunlukta sürdü, İngiltere'de ise ihtilâl savaşlarından Canning'in iş başına geçmesine kadar benzer bir durum görüldü.

4. Bu devre içinde hemen hemen bütün Avrupa kükûmetleri tarafından aydınları kendilerine taraftar yapmak için gösterilen çabaların başarıya ulaşamamaları, kapitalizmin sınırları içinde kalınırsa, daha da iyi anlaşılmaktadır. Bu hükûmetlerin yaptıkları denemeler İngiliz hükûmetinin Wilkes ile yaptığının aynıdır. Bir kapitalist toplumda aydınlara yöneltilen her türlü hücum burjuvaziye mensup iş çevrelerinin özel duvarlarına çarpmaktadır. Öte yandan bu çeşit hücumlar, burjuva prensipleriyle bağdaşmak zorundadır. Burjuva sınıfı korktuğu ya da fazla hassaslaştığı zaman geçici olarak kanunî olmıyan şiddete de taraftardır. Örneğin tamamen burjuva olan Louis-Philippe devrinde ordu, grevciler üzerine ateş açabilmekte, ama polis, aydınları toplayamamaktaydı. Burjuva sınıfının kabul ettiği hürriyetler, kabul etmediği hürriyetlerle birlikte yıkılmaya mahkûm olduklarından, burjuvalar ister istemez aydın kitleyi tutmaktaydı.

Burjuvazinin haklı olmıyan bir açıkellilik ya da idealizmle dolu olduğunu söylemiyorum. Halkın iradesi, duyguları, düşüncelerinin yoğunluğu hakkında da aşırı bir fikre sahip değilim. (Bu konuda Marx'ın tamamen zıddı düşüncedeyim). Bir grup olarak aydınları savunan burjuvazi, aslında kendi dâvasını ve plânlarını savunmaktadır. Eğer burjuva olmıyan bir hükûmet kalem ve sözü bir disiplin altına alabilecek kadar kudret sahibi ise burjuvazinin tipik kurumlarını değiştirmek ve ulusun bütün sosyal sınıflarının kişisel hürriyetleriin kısıtlamak zorundadır. Oysa

böyle hükûmet özel işletmelerin eşiğinde hiç de duracak değildir.

Bu şekilde, kapitalist rejimin aydınlar sektörünü etkili olarak kontrol edememesi anlaşılmış olmaktadır. O halde bir yandan, kapitalist sektörün temelini etkileyen genel tartışma hürriyeti uzun vadede mutlaka kalacaktır. Öte yandan ise, aydınlar grubu -tenkitle yaşadığı için- tenkit etmekten başka şey yapmıyacak ve carî olaylarla, şahıslara karşı yapılan tenkitler sosyal sınıflara ve kurumlara da yayılacaktır.

5. Bu tabloyu modern duruma getirmek için birkaç çizgi yetecektir. Şunları sayalım: kaynakların artışı, kitlelerin boş zamanlarında ve yaşayış seviyelerinde görülen ilerleme, kitap ve gazetelerin fiyatlarının düşmesi, yüksek tirajlı yayın şirketleri (48), radyo. Bir başka faktörü de gözönüne almamız gereklidir. Kapitalist uygarlığın en önemli etaplarından biri, öğretim kapasitesinin gelişmesi ve özellikle yüksek tahsildeki kolaylıklardır. Bu gelişme, büyük

(48) Büyük basım şirketlerinin doğuşu ve gelişmesi iki noktayı ortaya çıkarmaktadır: Sosyal sistemin her elemanını karşılıklı etkileri ve uzun, kısa vadeli olayları birbirlerinden ayırma zorunluluğu. Büyük bir basım işletmesi, birçok durumlarda bir kapitalist işletmedir. Fakat bu demek değildir ki böyle bir şirket kapitalizmin çıkarlarına mutlaka hizmet edecektir. Ancak bu şekilde hareket edebilir. Durum, bir kapitalist grubun böyle bir şirketi subvansiyone ederek kendi fikirlerini yaymaya çalışmak istemesi halinde değişir. Bu tip bir işletme aydınlar grubunun etkilerini arttırmak için kullanabilecekleri bir âlettir.

üretim üniteleri gibi ister istemez ortaya çıkacak bir durumdu, ancak kamu idaresi ve kamu oyu tarafından o şekilde desteklenmiştir ki, ilerlemesi de bu ölçüde hızlı olmuştur.

İlk olarak, yüksek tahsilin serbest mesleklerde iş arzını yükselttiği, şişirdiği «beyaz yakalı meslekler»in hepsinde giderle, öğretim randımanı arasındaki dengeyi bozduğu söylenebilir. İkinci olarak ise, aydınların işsizliği olsa da olmasa da bunların sayıca artmaları az memnuniyet verici iş şartlarına sebep olmaktadır. Üçüncü olarak ise, aydınların sayısında fazlalık ve yüksek artış, şaşırtıcı şekildeki bir yetersizliğe yol açabilir. Bir lise ya da üniversiteyi bitirmiş olan kimse, serbest mesleklerde çalışmasa bile, el emeği isteyen işlere de yatkın olmamaktadır. Bu çeşit bir eksiklik, ya tabiî olarak bir kabiliyet eksikliği -üniversite imtihanlarında başarı bunu teyid eden bir unsur olabilir- ya da uygun bir eğitim eksikliği olabilir. Oysa, yüksek tahsile yönelen öğrenci sayısı arttıkça bu iki tehlike de büyüyecektir. Sonunda öyle neticeler ortaya çıkmaktadır ki, bir boş yer için müracaat eden on adaydan hiçbiri -hepsi üniversite mezunu olsa dahi- gerekli nitelikleri haiz olamamaktadır. Öte yandan bütün bu issiz ya da kötü kullanılan ya da kullanılamıyacak nitelikte olan bütün bu diplomalılar başka türlü nitelikler isteyen başka mesleklere yönelmektedirler. Bunlar, aynı zamanda aydınlar sıralarını da şişirmektedirler. Ancak aydınlar arasına çok değişik duygularla girmektedirler, başarısızlıkları onları yalnız pasif bir gözlemci ve tenkitçi haline getirmektedir. Özetler-

sek; proleter niteliği taşıyan bir kalabalık sınıf, kapitalist rejime karşı düşmanlıklarını toplu halde ifade eden bir grup karşısındayız. Kapitalist gelişmenin her yeni başarısı kendisine beslenen düşmanlığı arttırmaktadır.

Tabiatiyle, aydınlar grubunun düşmanlığı -iki, kapitalist düzeni moral bakımından reddetmektedir- ve kapitalist sistemi saran genel düşmanlık havası birbirlerinden ayrı iki hususdur. Bu sonuncu husus, gerçekten anlamlı bir özellik olup, yalnız aydınların muhalefetinden çıkmamakta, bağımsız kaynaklardan hız alıp, aydınlar için ham madde de teşkil etmektedir. Genel düşmanlık ile özellikle aydınların düşmanlığı arasında alış-veriş ilişkileri vardır. Aydınlar grubunun görevi aslında, hoşnutsuzluk konularını aktive etmek, belirtmek ve teşkilâtlandırmak olup, bazen de bunlara yenilerini eklemektir. Bu prensibi daha açık olarak işaretlemek için bazı ilkelerden yararlanmamız mümkündür.

6. Kapitalist gelişme tabiatiyle aydınlar grubu tarafından yaratılmamış bir işçi hareketine bağlıdır. Sendikalar hiçbir zaman aydınlar tarafından yürütülmeyi istememişlerdir, ancak aydınlar, sendikacılık politikasını istilâ etmişlerdir. Aydınlar, sendikalara teoriler ve sloganlar getirdiler («sınıfların mücadelesi» bunun en iyi örneklerinden birisidir), kendi kendisini tanıttılar, ve böylece anlamını değiştirttiler. Başlangıçtaki görüş ayrılığını başka örneklerle de göstermek mümkündür. İşçi, bir aydını dinlediği zaman, aralarında ne derece büyük bir uçurumun olduğunu o kadar iyi anlar ki, ona karşı her-

hangi bir itimatsızlık duymaz. Aydın ise, işçiye ve şeflerine karşı çok defa demagojiye de kaçan bir tarzda hitabeder. Gerçek hiçbir otoriteye sahip olmadığından aydın, işçi sınıfına karşı taviz vererek, vaadederek, onu okşayarak, bazen heyecana getirerek hareket eder ve kendinden önce nasıl halk tabakaları; senyörlere, kilise ileri gelenlerine, prenslere karşı hareket etmişti, o da şimdi aynı şekilde bir tutum gösterir. Böylece, aydınlar; işçi hareketini yaratmamakla birlikte, bunu o şekilde yoğurmuşlardır ki, işçi hareketinin kendileri olmaksızın durumu tamamen değişmiş duruma girmiştir.

Sosyal atmosfer, kamu otoritelerinin kapitalizme karşı niçin gittikçe artan bir şekilde düşmanca davrandıklarını ve çalışmasını baltaladıklarını açıklamaktadır. Aydın grubun dalgalanmalarıyla anti-kapitalist tedbirlerin arasında daha direkt ilişkiler de vardır. Aydınlar ender olarak profesyonel politikacı olmakta ve sorumlu mevkilere gelmektedirler. Buna karşılık, parti bürolarını doldurup broşürleri, nutukları yazmakta, sekreter ve müşavir olarak hizmet görmekte, politikacıların basın nezdindeki başarılarını sağlamaktadırlar. Bu karışmalar sayesinde aydınlar, bir noktaya kadar, politik tedbirlerin hemen hemen hepsine kendi özelliklerinden bir parça vermektedirler.

Aydınların politikadaki gerçek etkileri, politik oyunun şartlarına göre geniş ölçüde değişmekte ve programların yazılmasından, bir politik tedbirin uygulanmasına kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte bu etki geniş bir hareket alanı bulmaktadır. Politi-

kacıların ve partilerin sınıfların çıkarlarını temsil ettiklerini söylerken yalnız yarı gerçeği dile getirmekteyiz. Gerçeğin diğer yarısı ise, politikacılık mesleğinin otonom çıkarları ortaya attığını düşününce aklımıza gelmektedir. Politikacının ve partinin tutumu en fazla politik durum tarafından şekillendirilmektedir. Bu duruma giren bazı faktörler, aydınlar grubu tarafından kontrol edilmektedir.

Bu sosyal ortam ve değerler listesi yalnız politikayı değil, hukukî tutumu ve idarî uygulamaları da etkilemektedir. Bu durumda da aydınlarla bürokrasi arasında daha direkt bir ilişki vardır. Avrupa bürokrasileri kapitalizm dışı ve kapitalizm öncesi nitelik taşırlar. Bürokrasi tam anlamıyle hiçbir zaman bürokrasiye mal edilememektedir. Bürokratlar, modern aydınların etkisi altında kalmaktalar, -aslında her iki sınıfın yetişme biçimi birbirine benzemektedir- buna karşılık son on yıldanberi memur sınıfı bir kast rejimden çıkmış ve böylece de kendisiyle aydınlar arasındaki engel de kalkmıştır. Ayrıca, Birleşik Amerika örneğinde olduğu gibi, aydınlar grubuna yeni elemanların katılmasını bir zorunluk haline getirmiştir, bu durum özellikle kamu idaresinin çevresi genişledikçe gerekmektedir.

14. ÇÖZÜLME

1. Çevrenin artan düşmanlığıyla bu düşmanlıktan doğan teşriî, idarî ve kazaî uygulama karşısında müteşebbisler ve kapitalistler -daha doğru-

su, burjuva tipi hayatı kabul eden bütün bir tabaka- sonunda iş göremez hale gelecektir. Standard amaçlarına ulaşma imkânları kalmıyacak, çabaları bir sonuç vermiyecektir. Sözü geçen burjuva, amaçlarından en şaşaalısı olan, bir endüstri saltanatının kurulması hususu pek çok ülkede şimdiden imkânsızlaşmıştır. Hattâ bu gayelerin daha mütevazi olanlarına bile ulaşmak o kadar güçtür ki, bu şartların devamlılığının gittikçe daha yaygın bir şekilde anlaşılması sonucunda, onların mücadele etmeğe değer şeyler olduğu düşüncesi ortadan kalkabilir.

Son iki ya da üç yüzyılın ekonomik tarihi açıklanırken burjuvazi sâikinin rolü gözönünde bulundurulursa, onun toplumun aleyhteki tepkileri tarafından ezilmesinin ya da kullanılmamak suretiyle zayıflamasının, kapitalizmin gelişmesinde -eğer bunu sürekli bir olay kabul edersek- bir düşüşü anlatmak için yeterli bir faktör teşkil ettiği görülür. Bu düşüş, yokolan yatırım fırsatı teorisinin ortaya koymuş olduğundan çok daha fazla önemlidir. Bu sebepten, sözü geçen sâikin yalnız burjuva düşüncesinin dışındaki kuvvetlerce tehdit edilmekle kalmayıp, aynı zamanda da iç sebeplerden dolayı yok olma eğilimi göstermesi ilgi çekicidir. Bu iki husus arasında elbette ki yakın bir ilişki vardır. Ama bunların ayrıştırılmasına geçilmedikçe doğru bir teşhise ulaşmak imkânsızdır.

Sözü geçen «üç sebep»ten birisi, daha önce karşımıza çıkmıştı. Buna mülkiyetin varlığının ortadan kalkması demiştik. Gördük ki, normal olarak, mo-

dern iş adamı, ister müteşebbis, ister işletme idarecisi olsun, icracı tiptendir. Bulunduğu mevkiin mantığı ona, bürokratik bir teşkilâtta çalışan ücretli hizmetliler psikolojisinden bir şeyler kazandırmıştır. Hisse sahibi olsun, ya da olmasın, mücadele ve dayanma azmi mülkiyeti ve onun sorumluluklarını bu kelimelerin tam anlamiyle bilen bir kişininki gibi olmayacaktır. Onun değerler sistemi ve görev anlayışı büyük bir değişikliğe uğramıştır. Yalnız hissedar olanlar, düzenleyici ve vergilendirici bir devlet tarafından hisselerinin kırpılmasından tamamen ayrı olarak, hesaplar yapmaktan vazgeçmişlerdir. Böylece modern korporasyon, her ne kadar kapitalist prosesüsün ürünü ise de, burjuva düşüncesini sosyalize eder; kapitalist sâikin kapsamını devamlı olarak darlaştırır; üstelik, neticede, onun köklerini de kurutur (49).

2. Bundan daha da önemli olan bir «iş sebep» de, burjuva ailesinin dağılmasıdır. Bahsettiğim hususlar geniş açıklamayı gerektirmeyen herkesce bi-

(49) Pek çok kişi bunu inkâr edecektir. Çünkü bu kişiler kanaatlarını geçmiş tarihten ve büyük korporasyon tarafından meydana getirilen kurumsal değişikliğin henüz kendisini kabul ettirmemiş olduğu bir devrede geçmiş tarihin ortaya atmış bulunduğu sloganlardan çıkarmışlardır. Ayrıca, onlar, kapitalist saikin gayrimeşru tatmini için birleşik iş faaliyetlerinin kullandığı kapsamı düşünmektedirler. Fakat bu benim birleşik iş faaliyetinde ve temettü payının dışındaki şahsî kazancı, gayrimeşru ya da yarı-meşru usullerin dışında, icracılar tarafından elde edilmesi fikrini açıkça ortaya koymaktadır.

linen noktalardır. Modern kapitalist toplumlardaki kadınlar ve erkekler için aile hayatı ve ana-babalık vaktiyle olduğundan daha az şey ifade eder ve, neticede, bunların davranışların teşekkülünde oynadıkları rol yetersizleşir; «Viktorya devri» standartlarını aşağı gören asî oğul ya da kız, yanlış dahi olsa, inkâr edilemez bir gerçeği ifade etmektedir. Bizim istatistik olarak ölçme yeteneğine sahip bulunmamamız, keyfiyetin ağırlığını ortadan kaldırmaz. Evlenme sayısı herhangi bir şey ifade etmekten uzaktır. Çünkü evlenme terimi, mülkiyet terimi kadar geniş sosyolojik anlamlar taşımaktadır ve evlenme mukavelesiyle tesis edilen birleşme çeşidi kanunî yapıda ya da mukavelenin süresinde herhangi bir değişiklik meydana gelmeden tamamiyle ortadan kalkabilir. Boşanma sayısı da daha anlamlı bir kaynak teşkil etmez. Mahkeme kararıyle kaç evliliğin bozulmuş olduğu önemli değildir. Önemli olan, eski usule uyan muhtevanın ne nisbette ortadan kalktığıdır. Eğer içinde bulunduğumuz şu istatistik çağında okuyucular bir istatistik ölçü verilmesi hususunda ısrar ediyorlarsa, çocuksuz ya da bir çocuklu evliliklerin oranı, sözünü ettiğim fenomeni rakkamla tesbite yetersiz kalsa da, onun sayısal önemini göstermeye yeterlidir. Bu fenomen, az ya da çok, bütün sınıfları içine almaktadır. Ama önce burjuva (ve aydın) tabakada görülmüştür. Bizim amacımızla ilgili arızî ve semptomatik değeri de buradadır. Bu, bütüniyle, kapitalist gelişmenin tesirlerinden biri olarak kabul ettiğimiz, hayattaki her şeyin rasyonalizasyonu şeklinde yorumlanabilir. Gerçekten de bu,

sözü geçen rasyonalizasyonun özel hayata intikal etmesinin sonuçlarından başka bir şey değildir. Açıklamalarda örnek olarak gösterilmiş bütün diğer faktörler bir tek noktaya indirgenebilir. Kadın ve erkek faydacılık dersini öğrendikçe ve sosyal çevrelerin kendileri için hazırladığı geleneksel düzenleri olduğu gibi kabul etmeyi reddettikçe, herhangi bir muhtemel hareket tarzının ferdî fayda ve mahzurlarını tartma adetini kazandıkça -ya da başka bir deyişle, özel hayatlarına bir çeşit maliyet muhasebesi sokmaları halinde- modern şartların da etkisiyle aile bağlarının ve özellikle anababalığın yüklendiği ağır kişisel fedakârlıkların ve aynı zamanda, çiftçi ve köylülerin durumu bir tarafa bırakılırsa, çocukların ikitsadî değerler olmadığı hususunun bilincine varmada güçlük çekmiyeceklerdir. Bu fedakârlıklar yalnızca para çerçevesinin içine girenlerden ibaret değildir; ayrıca belirsiz bir miktarda rahatlığın, kaygıdan uzak yaşamanın ve sayıları devamlı artan çeşitli ve cazip şeyler alternatifinin tadını çıkarma imkânının kaybedilmesi de bu aradadır. Sözü geçen alternatif, gittikçe şiddetlenen bir eleştirici analize tâbi tutulan ana-babalık zevkleriyle kıyas edilmektedir. Bunun ifade ettiği anlam, bilânçonun muhtemelen noksan, belki de tamamiyle yanlış olduğu keyfiyetini zayıflatmaz, tam tersine kuvvetlendirir. Önemli bir nokta da, ana-babalığın fizik ve ruh sağlığına -«normal olma hali»ne de diyebiliriz- getirdiklerinin, özellikle kadın bakımından, modern bireyin rasyonel zihniyetle bağdaşmazlık göstermesidir. Sözü geçen zihniyet, özel hayatta da genel hayatta oldu-

ğu gibi elde varolan faydacı şeylerin üzerinde durmak; insan tabiatının ya da sosyal organizmanın sakıl kalmış ihtiyaçları gibi bir düşünceye değer vermemek şeklinde ifade edilebilir. Anlatmak istediğim husus sanırım daha fazla söz gerektirmeyecek kadar açıktır. Her şey, pek çok müstakbel ana-babanın zihnini işgal eden şu soruda özetlenebilir: «Yaşlılığımızda tankir edilmek ve ho rgörülmek için mi ihtiraslarımıza sed çekeceğiz, hayatımızı zorlaştıracağız?»

Kapitalist gelişme bir yandan, yarattığı ruhî eğilimler dolayısiyle, yavaş yavaş aile hayatının değerlerine gölge düşürür ve eski bir ahlâk geleneğinin başka bir hayat tarzı için getirmiş olduğu vicdanî yasakları ortadan kaldırırken, bir yandan da yeni anlayışlar getirir. Çocuk yapmama konusunda kapitalist buluşculuğu daima gelişen yeterlilikte doğum kontrolü araçları imal eder. Böylece, insanın en kuvvetli güdüsünün kurabileceği bir mukavemet yenilmiş olur. Hayat tarzı konusunda ise, kapitalist evrim, burjuva aile hayatının cazibesini azaltır ve ona alternatifler getirir. Daha önce endüstriyel mülkiyetin ortadan kalkmasından bahsetmiştim; şimdi tüketici mülkiyetinin ortadan kalkmasından söz açmak istiyorum.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar, şehir evi ve sayfiye, yüksek gelir tabakalarının özel hayatlarını yaşadıkları yalnızca cazip ve uygun yerler olmakla kalmayıp, ayrıca zaruriydiler. Konuk ağırlamanın ölçü ve tarzı yanında, ailenin rahatlık, vakar, huzur

ve kibarlığı da yeterli hizmetçi kadrosuna sahip elverişli bir mülk evinin varlığına dayanıyordu. Bundan dolayı ev terimiyle özetlenen hususlar burjuva menşeli kadın ve erkek tarafından, tıpkı bunların evlilik ve çocukları -«bir ailenin kuruluşunu»- tabiî olarak görmeleri gibi, tabiî olarak kabul ediliyordu. Ama, öte yandan, burjuva evinin cazip yönleri yanında bunların getirdiği külfetler daha somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, eleştirici bir çağın eleştirici gözlerine, çok kere gereklilikleri bulunmayan masraf ve sıkıntı kaynakları olarak görünmektedirler. Yakın zamanda hemen hemen bütün dünya tarafından tersi modası geçmiş ve ekonomik olmıyan bir hayat tarzı olarak kabul edilecek bir görüşü büyük ölçüde kuvvetlendiren ve kapitalist gelişimin tipik sonuçları bulunan modern vergileme, ücretler ve modern hane-halkı mensuplarının eğilimi hususlarına bağlılık görülmeden de bu böyle olacaktı. Diğerleri için olduğu gibi, bu bakımdan da bir geçiş devresinde yaşamaktayız. Vasat burjuva ailesi büyük ev ve büyük sayfiye konutu sahibi olmanın getirdiği güçlükleri azaltma yolundadır. Bunun için onların yerine azamî dış servisleri ve dış yaşantısı olan küçük ve mekanize tesisler ikame etmekte ve konuk ağırlama işini gitgide lokanta ve kulüplere kaydırmaktadır.

Öte yandan burjuva çevresinde eski tip ev artık vazgeçilmez bir rahat ve yüksek yaşama gereği değildir. Apartıman ve otel daireleri rasyonalize

bir konut tipi ve tam anlamiyle geliştiği zaman, muhakkak ki yeni duruma cevap verecek, bütün rahatlkı ve incelik esaslarını sağlayacak bir diğer hayat tarzı getirecektir. Şunu bilmek gerekir ki, şimdiye kadar, ne bu tarz ne de onun barınağı tam olarak gelişmiş değildir. Modern bir evi çevirmenin sıkıntı ve rahatsızlıkları gözönüne alınırsa, bunların sağladığı avantaj yalnızca gider yönünden ortaya çıkacaktır. Ama şimdiden sağlanmış diğer faydalar da vardır: Yaşamanın günlük küçük şeylerin yükünü ileri derecede ihtisaslaşmış kuruluşların güçlü omuzlarına yükleme, hareket imkânı, seyahat, modern eğlencelerin çeşitlerinden yararlanma kolaylıkları gibi.

Bunun, karşılık olarak, kapitalist toplumun yüksek tabakalarında çocuk problemine nasıl tesir ettiğini görmek kolaydır. Burada, yine bir karşılıklı ilgi vardır: içinde kalabalık bir ailenin tek başına zengin hayatını yaşadığı (50) büyük evin ortadan kalkması ve onun faaliyet sebebi olan artan sürtüşme; ana-babalığın kaygılarını gidermek bakımından bir başka saik getirmiştir; ama çocuk yapma eğiliminin zayıflaması sonunda büyük evin değerini azaltmıştır.

Yeni tarz burjuva hayatının şimdiye kadar kesin bir gider azalması sağlamış olmadığını söylemiştik. Ama bu yalnızca özel hayat isteklerini karşıla-

(50) Ana-baba ve çocuklar arasındaki modern ilişkiler, aile hayatının sağlam çerçevesinin parçalanmasıyla, şüphesiz kısmen şartlanmıştır.

mak için gerekli carî ya da ana giderlerle ilgilidir. Genel harcamalara gelince, sırf para bakımından olan avantaj bile açıkça görülebilir. Esas olarak önceki kazançlardan finanse edilegelmekte olan ev hayatının en dayanıklı unsurları -özellikle ev, tablolar, mobilya- için yapılan sarfiyat bakımından şunu ifade edebiliriz ki, tüketici kapitalinin birikme ihtiyacı bu gelişme tarafından büyük ölçüde azaltılmaktadır. Bu, şüphesiz, şu andaki tüketici kapitali talebinin, nisbî olarak dahi, öncekinden düşük olduğu demek değildir; az ve orta gelirlilerin dayanıklı tüketim mallarına karşı artan talebi sözü geçen tesiri dengeler. Bu; dünyevî saikler şeklindeki zevk ve rahatlık unsurları söz konusu olduğu zaman, belli bir seviyenin gerekirliği hususu önemini kaybetmiş oluyor, demektir. Bu konuda tatmin olmak için okuyucu tam anlamiyle pratik bir espri taşıyan şu durumu gözönüne getirmelidir: kişisel tüketim ve kullanmaları için gereken nesnelerin en üstün kalitesini -bu kalite, seri imalât tarafından devamlı bir artışla üretilmektedir- (51), satın alabilen; otel, gemi ve trende mevcut en iyi yerleri tutabilen başarılı bir insan ya da çift, ya da «toplum», insanı ya da çiftçi, kural olarak, kendileri için herhangi bir şid-

(51) Seri imalâtın ürettiği maddelerin gelişen elverişliliğinin tüketici bütçelerine yaptığı etkiler, bu maddelerle, bunların karşılığı olan ısmarlama yapılmış mallar arasındaki fiyat farkı tarafından fazlalaştırılır, aradaki fark daima da artar. Sonuç olarak, kapitalizmin gelişmesi, tüketimi demokratlaştırmaktadır.

detle arzu ettikleri her şeye sahip olacaklardır. Neticede, bu esaslar dahilinde teşkil edilen bir bütçe bir «derebeyi» hayat tarzı ihtiyaçlarının çok aşağısında kalacaktır.

3. Bütün bunların kapitalist üretim mekanizmasının yeterliliği bakımından ne ifade ettiğini anlamak için aile ve aile yuvasının ötedenberi tipik burjuva tarzı kâr saikinin başlıca âmili bulunduğunu hatırlamak yetecektir. İktisatçılar bu keyfiyete her zaman, hak ettiği önemi vermemişlerdir. Onların, müteşebbis ve kapitalistlerin kişisel çıkarları şeklinde ifade edeceğimiz düşüncelerine yakından baktığımız zaman, şu gerçeği kolayca görebiliriz: bunun doğurduğu sanılan sonuçlar, yalnız yaşayan bireyin ya da artık dünyaya bir aile yuvasının penceresinden bakmıyan çocuksuz bir çiftin rasyonel kişisel menfaati denince anlaşılacak şeylerden tamamiyle farklıdır. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, onlar, görüşleri ve hareketleri böyle bir yuva tarafından tâyin edilen ve esas olarak, karısiyle çocukları için tasarruf edip, çalışan insanın davranışlarını analiz etmişlerdir. Bu, iş adamının ahlâk görüşünden ayrıştırıldığı zaman karşımıza başka türlü hareket eden ve farklı şeylerle ilgilenen değişik tipte bir «homo oeconomicus» çıkar. Onun kendisi ve bireyci faydacılığının bakış noktası bakımlarından eski tip davranış, tam anlamiyle rasyonel olmamaktadır. O romantik ve hamasî olmıyan kapitalist uygarlığın tek romans'ını ve kahramanlığını yiitrmiştir - bu bir «na-

vigare necesse est, vivere non necesse est» (52) kahramanlığıdır. Ayrıca, o hasadı bizzat kendisinin yapıp yapmıyacağını dikkate almaksızın insanın gelecek için çalışmasını emreden kapitalist ahlakını da kaybetmiştir.

Son husus daha açıkça ortaya konulabilir. Bundan önce bölümde görüldüğü gibi, kapitalist düzen, toplumun uzun vadedeki çıkarlarını burjuvazinin yüksek tabakalarına tevdi eder. Bu menfaatler aslında o tabakalarda mevcut aile saikine tevdi edilirler. Burjuvazi esas olarak yatırım yapmak için çalışmıştır; burjuvazinin uğrunda (53) mücadele ettiği ve görüşleri kısa vadede olan hükûmetlere karşı savunduğu, bir tüketim standardından ziyade bir biriktirme standardıydı. Aile saikinin sağladığı itici gücün yokolmasıyla iş adamının zaman ufku kendi hayat süresinden ibaret kalmak üzere küçülmüştür. Şimdi o, bu durumda, sonuçların vergi miktarını arttırmanın dışında herhangi bir şey getirmesinden endişelenmesi için ortada hiçbir sebep olmadığını bildiği halde, kazanma, tasarruf ve yatırım fonksiyonlarını yerine getirme bakımından eskiye göre daha az isteklidir. Tasarruf aleyhtarı bir zihniyete kaymakta ve gitgide daha büyük bir istekle, kısa vadeli

(52) «Denize çıkmak gerekli, yaşamak ise gerekli değildir», Bremen'de eski bir evin duvarındaki bir yazı.

(53) Ekonomik konularda «devlet uzun görüş sahibi olur» denirse de, tabiî kaynakların korunması gibi parti politikası ile ilgili hususların dışında nadiren bu doğrudur.

bir felsefeyi işaret eden tasarruf aleyhtarı teorileri kabullenmektedir.

Kabul ettiği şeylerin bütünü tasarruf aleyhtarı teorilerden ibaret değildir. Uğrunda çalıştığı şeye farklı eğilim göstermesi ve bir başka özel hayat sistemi benimsemesi, kapitalist eşya düzeninin değer ve standartlarına bir başka açıdan bakmasına yol açmıştır. Belki de çizilen tablonun en önemli özelliği, burjuvazinin, düşmanlarını eğitmesi yanında, kendinin de, buna karşılık, onlar tarafından eğitilmesine izin vermesidir. Burjuvazi, geçerli radikalist sloganları kabullenmekte ve varlığına özellikle düşman bir inanca dönüşme sürecine pek istekle giriyor görünmektedir. Duraklamalarla ve çaresizce o inancın müdahalesine kendisini kısmen teslim etmiş durumdadır. Eğer tipik burjuvanın kendi inancına olan imanı süratle kaybolmuyor bulunsaydı, bu çok şaşırtıcı ve açıklaması çok güç bir durum olacaktı. Ayrıca, burjuvazinin ortaya çıkışını sağlayan toplumsal şartların ortadan kalkmakta olmasını gözönünde bulundurursak her şey kolayca ve açıkca anlaşılacaktır.

Belirli kapitalist çıkarlarla burjuvazinin direkt bir hücum karşısında kaldıkları zaman bir bütün olarak gösterecekleri karakteristik davranış tarzı bu söylenenleri doğrular. Onlar konuşurlar, ikna etmeye çalışırlar -ya da bu işi kendileri için yapacak kişiler tutarlar; her uzlaşma şansını denerler; teslim olmaya her zaman hazırdırlar; kendi idealleri ve çıkarlarının byarağı altında dövüşmeye asla razı olmazlar- bu ülkede son on yılın ezici malî yükünün

getirdiği külfetlere karşı, ya da uygun durumdaki endüstri idareciliğiyle bağdaştırılamıyan bir iş kanununa karşı herhangi bir gerçek direnme olmamıştır. Burada, okuyucunun şu âna kadar anlamış olacağı gibi, ben ne büyük teşebbüsün, ne de burjuvazinin, genel olarak, politik gücünü mübalâğa etmiş değilim. Üstelik, cesaretsizlik konusunda söyliyeceğim şeyler olacaktır. Ama yine de savunma araçları eksik değildir ve tarih, amaçlarına inanmış ve silâhlarını terketmemiş küçük grupların başarı örnekleriyle doludur. Teşhis ettiğimiz ürkekliğin tek açıklaması, burjuva nizamının artık burjuvazinin kendisine dahi bir anlam ifade etmemesi, ve pek çok şeyin söylenip hiçbir şeyin yapılmadığı bir sırada, bu duruma aldırış edilmemesidir.

Böylelikle müteşebbis ve kapitalist fonksiyonlarının önemini azaltmak, koruyucu tabaka ve kurumları parçalamak, düşmanca bir atmosfer yaratmak suretiyle burjuvazinin durumunu sarsan ekonomik gelişme, aynı zamanda, kapitalizmin itici güclerini de içinden çözmüş, dağıtmıştır. Kapitalist düzenin yalnız kapitalizm dışı malzemeden yapılmış desteklere dayanmakla kalmayıp, ayrıca sonuçta yok olmalarına yol açacağı kapitalizm dışı şekillerden de güc sağlamakta olduğunu bu kadar mükemmel bir şekilde gösterecek başka herhangi bir şey yoktur.

Farklı bakış noktalarından ve, sanırım, elverişsiz yerlerde önceden keşfedilmiş şeyleri yeniden keşfetmiş olduk: Kapitalist sistemin içinde, başlangıç safhalarında gelişmenin yavaşlatılmasına doğru bir

yönelim şeklinde kendisini kabul ettirebilecek olan bir kendi kendini imha eğilimi vardır.

Objektif, sübjektif, ekonomik ve ekonomi dışı faktörlerin bir uyuşma sağlamak üzere birbirlerini pekiştirerek nasıl bu sonucun meydana gelmesine yardımcı olduklarını tekrarlamıyacağız. Açıkça gözükmesi gereken ve gelecek bölümlerde daha da aşikâr olacak şeyleri, yani bu faktörlerin yalnız kapitalisti yoketmekle kalmayıp, bir sosyalist uygarlığın ortaya çıkmasına yol açacağını da göstermeye çalışacak değiliz. Her şey bu yönü işaret etmektedir. Kapitalist gelişme yalnız kendi ana kuruluş çerçevesini tahrip etmekle kalmayıp, bir başkasının ortaya çıkması için gereken şartları hazırlamaktadır. Tahrip hiç de uygun seçilmiş bir kelime olmıyabilir. Belki de dönüşümden sözetmem gerekirdi. Bu gelişimin sonu tesadüfen ortaya çıkacak herhangi bir şey tarafından doldurulabilecek basit bir boşluk değildir; eşya ve ruhlar sosyalist halat tarzına gitgide daha fazla uyacak bir şekilde değiştirilirler. Kapitalist strüktürden kopan her parçayla sosyalist plânın imkânsızlıklarından biri yok olmaktadır. Bu hususların her ikisi için de Marx'ın görüşü doğrudur. Gözümüzün önünde cereyan eden bu toplumsal dönüşümü onun esas iticisi olan bir ekonomik sürece bağlama bakımından da Marx'la aynı fikirdeyiz. Eğer doğruysa, bizim analizimizin tersini ispatladığı şey, sonuç olarak, ikinci derecede önemi haizdir; bununla bilrikte sosyalist inançta oynadığı rol esastır. Sonuç olarak, kapitalizmin çöküşünün başarısından dolayı olduğunu söylemekle, başarısızlığından

dolayı olduğunu söylemek arasında pek fazla fark yoktur. Soruya verdiğimiz ve bu bölümün başını işgal eden cevap, çözdüğünden daha geniş problemler getirmektedir. Bu kitapta karşılaşacağı hususlar bakımından, okuyucu şunları aklında bulundurmalıdır:

Önce, istikbalde gelebilecek olan sosyalizm tarzı hakkında şimdiye kadar herhangi bir şey öğrenmiş değiliz. Marx'la takipçilerinin büyük bir kısmı için -bu, doktrinlerinin en önemli kusurlarından biridir; hâlâ da öyledir- sosyalizm, sadece bir tek belirli şey demekti. Ama, aslında endüstrinin kamulaştırılmasından daha öteye gitmeden bu belirlilikle belirsiz bir iktisadî ve kültürel imkânlar çokluğunun bağdaşabilirliliği görülecektir.

İkinci olarak, tedricî bir bürokratlaşmadan en pitoresk ihtilâle kadar sıralanan pek çok ihtimallerin varlığının dışında sosyalizmin nasıl gelebileceği konusunda da henüz bir şey biliyor değiliz. Kesin olarak konuşmak gerekirse sosyalizmin gerçekten kalmak üzere gelip gelemiyeceğini dahi bilemiyoruz. Tekrarlarsak, bir eğilimi kavramak ve onun amacını tasavvur etmek başka şeydir; bu amaca neticede ulaşılacağını ve yeni durumun başarılı olacağı hakkında kehanette bulunmak ise çok daha başka bir şeydir. İnsanlık, sosyalizmin zindanında (ya da cennetinde) bunalmadan (ya da sefa sürmeden) önce emperyalist savaşların dehşetinde (ya da haşmetinde) tükenip gidebilir de (54).

(54) 1935 yazında yazılmıştır.

Üçüncü olarak, anlatmaya çalıştığımız eğilimin çeşitli unsurları, her yerde farkedilebilirken, henüz hiçbir yerde tam olarak ortaya çıkmış değillerdir. Olaylar, çeşitli ülkelerde çeşitli gelişmeler göstermiş; ama hiçbir ülkede bu, daha ne kadar gelişebilecekleri hususunda bize güvenle söz söyleme imkânı verecek ya da «hâkim trend»lerin geçici başarısızlıklardan daha ciddî şeylere tâbi olacak kadar kuvvet kazanmış bulunduklarını belirtmek imkânını sağlayacak kadar ileri gitmemiştir. Endüstriyel birleşme tamamlanmış olmaktan uzaktır. Fiilî ve potansiyel rekabet herhangi iş durumunda hâlâ ana faktördür. Teşebbüs hâlâ faaldir; burjuva grubunun önderliği ekonomik gelişmenin hâlâ esas iticisidir. Orta sınıf hâlâ siyasî bir güctür. Burjuva standartları ve burjuva saikleri gitgide zayıflamalarına rağmen, hâlâ canlılıklarını korumaktadırlar. Geleneklerin -hisse senetlerinin kontrolünde aile mülkiyetinin- yaşamaya devam etmesi hâlâ bir icracının eski devrin bir mâlik-idarecisi gibi davranmasına yol açmaktadır. Burjuva ailesi henüz ölmemiştir; hattâ hayata öyle inatla sarılmıştır ki, hiçbir sorumlu politikacı şimdiye kadar vergilemeden başka herhangi bir vasıta kullanarak ona dokunmak cesaretini gösterememiştir. Kısa vadeli tahmin maksatları için olduğu kadar (55), -bu bakımlardan, bir yüzyıl kısa

(55) Bu ve bundan önceki iki bölümde takdim edilen durum ve açıklamaların, kapitalist gelişmenin gelecek elli yıldaki muhtemel iktisadî gelişmeler hakkındaki görüşlerini neden çürütmeyeceğini görmek mümkündür. 1930 yılları,

vade sayılır- günlük faaliyet açısı bakımından da üzerinde bulunulan satıh, aşağıda, derinlerde yavaş yavaş işleyen bir başka uygarlığa eğilim göstermeden daha önemildir.

SON

---

kapitalizmin son nefesi olmuş olabilir —bunun muhtemelliği, şüphesiz; geçen savaş tarafından büyük ölçüde arttırılmıştır. Fakat tekrar edelim, keyfiyet bu olmayabilir. Her ne olursa olsun, kapitalizmin bir başka başarılı devir geçirmemesini gerektirecek, sırf ekonomik hiçbir sebep yoktur. Benim bütün arzum da zaten bunu belirtmekti.



Çağımızın en büyük iktisatçılarından biri de hiç şüphe yok Joseph Schumpeter'dir. Avusturya'da iktisat bakanlığı yaptıktan sonra Nazilerin tehdidi altında Birleşik Amerika'ya göçerek Harvard üniversitesinde profesörlük etmiş olan Schumpeter'in «Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi» adlı kitabı bu konuda bir otorite sayılacak niteliktedir. Bu büyük eserin ilk cildini bu kitapta bulacaksınız. Eserin başında yazar Marksizmin bir açıklamasını yaptıktan sonra kapitalizm'in erdem ve kusurlarını gerçek bilim adamına yaraşır bir tarafsızlık ve derinliğine bir kavrayışla gözlerimizin önüne sermektedir.

15 Lira